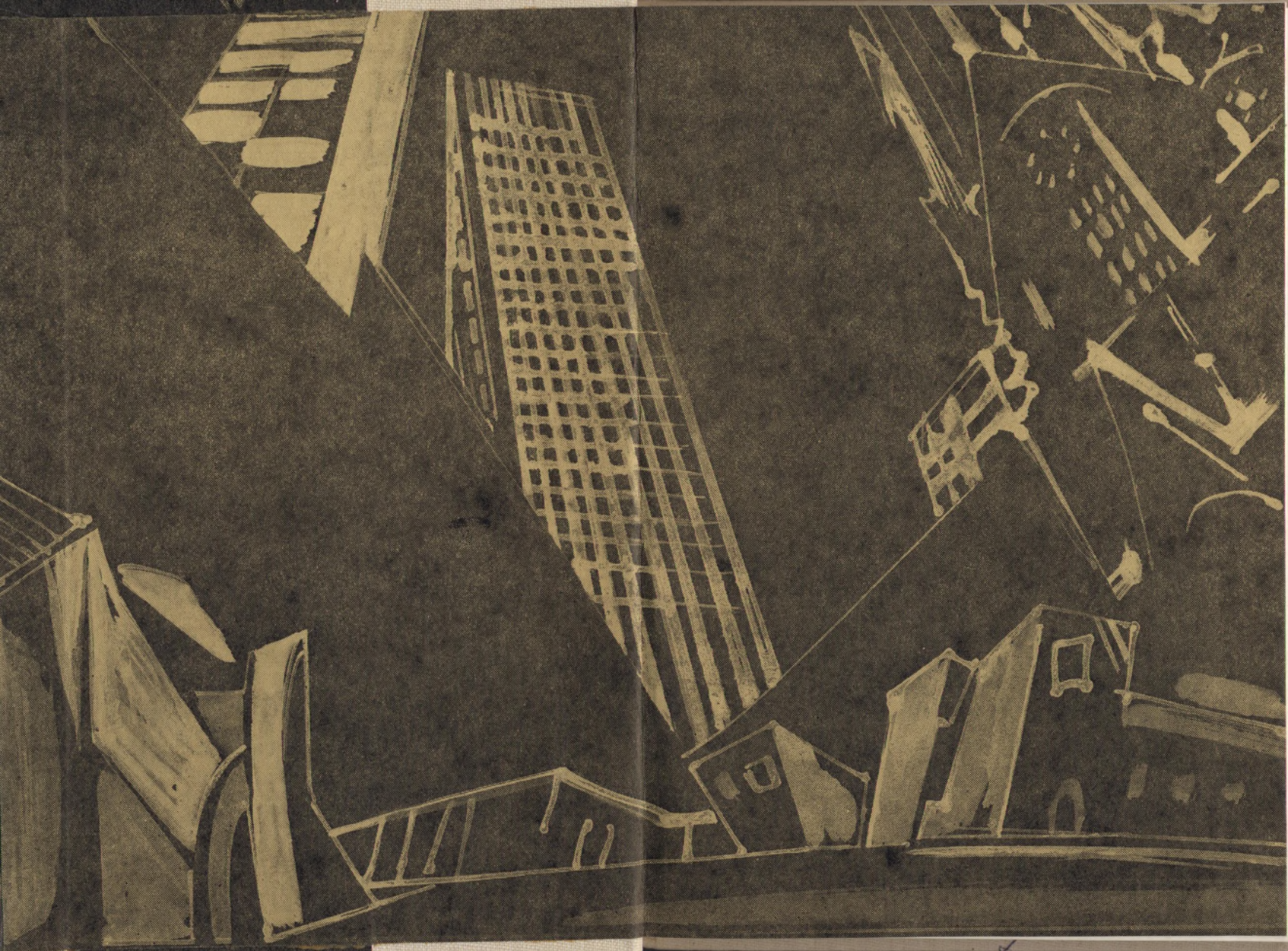
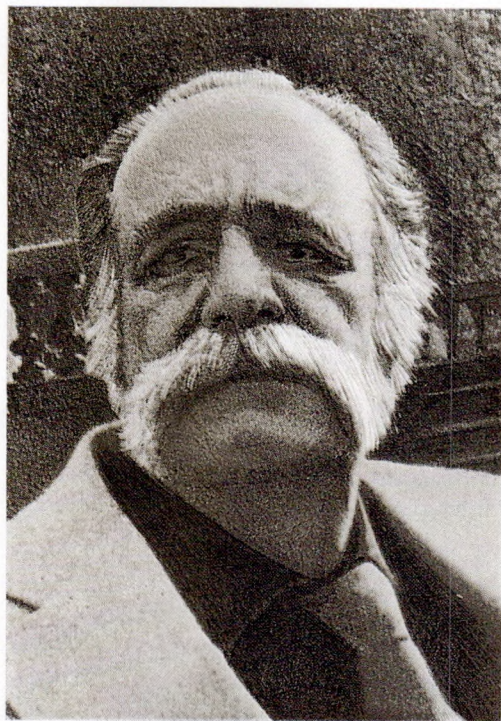

БІБЛІЯТЭКА
ЗАМЕЖНАЙ
ПРОЗЫ

Уільям Сараян
У ГАРАХ МАЁЎ СЭРЦА...

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

**Уільям
Сараян**

У ГАРАХ МАЁ СЭРЦА...

АПАВЯДАННІ

**МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1985**

И (Амер)

С 20

Рэцэнзент Анато́ль Клы́шка

Укладанне і прадмова Ірыны Сляповіч

Пераклад з англійскай мовы

Пераклад зроблены з выданняў:

The William Saroyan Reader: N. Y.: George Braziller, Inc.,—1958.—498 pp. Saroyan W. My name is Aram: Short Stories.—N. Y.: Harcourt,—1940.—220 pp. Saroyan W. Selected Short Stories.—Moscow: Progress Publishers,—1975.—464 pp. Saroyan W. Little Children: Leipzig: The Albatros Verlag G. M. B. H.—1940.—199 pp.

Сараян У.

С 20 У гарах маё сэрца...: Апавяданні / [Пер. з англ. мовы; уклад. і прадм. І. Сляповіч].— Мн.: Маст. літ., 1985.— 248 с., 1 л. партр.— (Б-ка за- меж. прозы).

У пер.: 1 р. 30 к.

Апавяданні амерыканскага пісьменніка У. Сараяна (1908—1981) — пра галечу і прыгнёт у свеце сучаснага цывілізава- нага буржуазнага грамадства, дзе чалавек пастаўлены ў жорсткія ўмовы, якія скоўваюць яго волю, імкненні, жаданні.

470300000—167

ББК 84.7 США

С М 302(05)—85

178—85

И(Амер)

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1985.

«...ЗРАЗУМЕЦЬ І ПАКАЗАЦЬ ЧАЛАВЕКА ЯК БРАТА»

У прагрэсіўнай амерыканскай літаратуры ХХ стагоддзя пачэснае месца займае Уільям Сараян, найлепшыя творы якога ўвайшлі ў залаты фонд сусветнай класікі.

Уільям Сараян нарадзіўся ў 1908 годзе ў горадзе Фрэсна, штат Каліфорнія, у беднай сям'і армян-імігрантаў з Заходняй Арменіі. Нялёгка былі маленства і юнацтва пісьменніка. Калі памёр бацька, які так і не знайшоў у Новым Свеце краіны сваёй мары, Уільяму не было і трох гадоў. Нейкі час ён разам з братам і сёстрамі жыў у сіроцкім прытулку, пакуль маці працавала, каб зарабіць на жыццё і з цягам часу забраць дзяцей дахаты. Горыч і боль ад страты бацькі і ад разлукі з маці — вось самыя моцныя перажыванні, вынесеныя будучым пісьменнікам з дзяцінства.

Вельмі рана давялося Уільяму Сараяну зведаць клопат пра хлеб надзённы і шукаць заробак, каб падтрымаць сям'ю. Кі васемнаццаці гадам (а пачаў ён працаваць, калі яму не было і сямі) Уільям ужо меў багаты жыццёвы вопыт разносчыка газет і чорнарабочага, служачага тэлеграфнай канторы і сезоннага рабочага на вінаградніках.

Сістэматычнай адукацыі ён не атрымаў. Вялікую ролю ў станаўленні Сараяна як асобы і як пісьменніка адыгралі кнігі. Яго светапогляд складаўся, як пазней пісаў сам пісьменнік, пад жыватворным уплывам Джэка Лондана, Гі дэ Мапасана, Льва Талстога, Максіма Горкага, Марка Твэна, Аўгуста Стрындберга, Шэрвуда Андэрсена.

У 1926 годзе Сараян пакідае Фрэсна і едзе ў Сан-Францыска. Там ён працуе ў самых розных месцах. Гэта пара адкрыцця свету, пара самапазнання і самавызначэння. З гэтага часу ён канчаткова выбірае сабе літаратурную дарогу. Праз два гады Сараян пераязджае ў Нью-Йорк, дзе ў 1933 годзе ўбачыла свет яго першае аповяданне «Вучань цырульніка», надрукаванае ў штотыднёвіку амерыканскіх армян «Наегніс» («Радзіма»), які выдаваўся на англійскай мове. А праз год адно з найбуйнейшых выдавецтваў краіны «Story» («Аповяданне») выпусціла зборнік Сараяна «Ад-важны юнак на лятучай трапецыі і іншыя аповяданні». Першыя надрукаваныя рэчы былі прыхільна сустрэты і чытачамі, і крытыкамі.

Амаль за пяць дзесяцігоддзяў плённай літаратурнай дзейнасці (памёр пісьменнік у 1981 годзе)¹ з-пад пера Сараяна выйшла мноства твораў самых розных жанраў. Ён узбагаціў амерыканскую і сусветную літаратуры дзесяткамі аповесцяў і раманаў, з якіх аповесць «Чалавечая камядыя» і раман «Прыгоды Веслі Джэксана» добра знаёмыя савецкім чытачам.

Багатую спадчыну пакінуў і Сараян-драматург. Кожная яго новая п'еса заўсёды становілася адметнай з'явай у жыцці тэатра дзякуючы сваёй навізне і раскаванасці пісьма, паэтычнасці і высакароднасці матываў. П'еса «Шлях вашага жыцця» была адзначана дзвюма найвышэйшымі літаратурнымі ўзнагародамі ЗША — прэміяй нью-йоркскіх крытыкаў і прэміяй Пулітцэра.

Вялікую цікавасць выклікаюць у чытача аўтабіяграфічныя кнігі пісьменніка: «Пісьмы з вуліцы Тэбу, 74», «Дні жыцця і смерці і ўцёкаў на Месяц» і іншыя, якія

¹ Паводле завяшчання Уільяма Сараяна частка яго праху пахавана ў Арменіі, у вядомым ерэванскім Пантэоне. Пісьменнік шмат разоў прыязджаў на адроджаную зямлю сваіх продкаў, ганарыўся новым жыццём і дасягненнямі Арменіі ў сям'і братніх народаў СССР. Ён быў шчыры сябар нашай краіны.

ярка адлюстроўваюць яго багаты чалавечы і пісьменніцкі вопыт. Гэта дзённікавыя запісы, мемуары, апавяданні, пісьмы, эсэ.

Усе творы Уільяма Сараяна прасякнуты любоўю і пашанай да чалавека, рэзкай крытыкай буржуазнага грамадства, пратэстам супраць вялікадзяржаўнага шавінізму і бесчалавечнасці войнаў, тонкім гумарам і лёгкай іроніяй.

Асаблівае месца ў творчасці Уільяма Сараяна займаюць апавяданні. «Жыццё невычарпальнае, — казаў ён, — а ў пісьменніка самая невычарпальная форма — апавяданне». Іх у пісьменніка сотні. У апавяданнях з любоўю гаворыцца пра зямлю Амерыкі, на якой нарадзіўся Сараян, і пра зямлю яго продкаў — Арменію. Нездарма адна з яго кніг прысвечана «амерыканскай зямлі, англійскай мове і армянскаму духу».

Свае апавяданні Сараян будзе звычайна на матэрыяле простым, на першы погляд не вартым увагі. Але ён лічыць, што сапраўднага пісьменніка павінна цікавіць усё. На яго думку, кожная з'ява чалавечага жыцця вартая таго, каб стаць старонкай творчасці. Сараян піша лёгка і натуральна, дакладна і проста, і, што самае галоўнае, шчыра, прытрымліваючыся прынцыпу: чытач верыць таму, хто сапраўды шчыры і дакладна ведае тое, пра што піша.

Каму ж прысвячае пісьменнік свае апавяданні? Часцей за ўсё людзям працы, людзям цяжкага жыцця і складанага лёсу. Іх трывогі і клопат даюць сюжэты яго апавяданням, іх пачуццямі жыве ён на старонках сваіх кніг, іх вачыма глядзіць ён на свет, іх моваю вядзе задушэўную размову з чытачом. Менавіта простага чалавека ён хоча «зразумець і паказаць як брата».

Яго самыя цікавыя героі — дзеці з уласцівай толькі ім шчырасцю, цікаўнасцю, жывой фантазіяй і дарослыя, якія, нягледзячы на гады і суровае жыццё, збераглі ў сабе найлепшыя рысы дзяцінства, — дзівакі, летуценнікі, паэты.

З вялікай любоўю і цеплынёю напісаны старонкі пра асяроддзе дзяцінства і юнацтва пісьменніка — фрэсенскіх

армян і іншых «нястопрацэнтных» амерыканцаў, якія цяжка працавалі, шукалі ўдачы і долі, але якім не надта шчасціла ў краіне «ўсеагульнага росквіту».

Улюбёныя тэмы Сараяна-апавядальніка — тэмы чалавечай ізаляванасці і самотнасці ў сучасным буржуазным грамадстве, пабудаваным на грубым матэрыяльным разліку. У сваіх апавяданнях пісьменнік асуджае голы практыцызм і меркантальнасць, эгаізм і душэўную чэрствасць, «славыты» амерыканскі лад жыцця і норавы буржуазнай Амерыкі, дзе пануе жорсткі жыццёвы прынцып — «кожны за сябе і дзеля сябе».

Сараян заўсёды лічыў і ў прадмове да аднаго са сваіх зборнікаў апавяданняў пісаў, што пісьменнік «ні ў якім выпадку не павінен дапускаць, каб гумар знік з яго жыцця і творчасці, бо гумар — гэта натуральны і патрэбны спадарожнік усяго жывога». Гумар яго мае самыя розныя адценні ў залежнасці ад таго, на каго ён скіраваны. Ён можа быць іранічны і нават саркастычны, калі гаворка ідзе пра чужыя пісьменніку з'явы, уласцівыя амерыканскаму ладу жыцця, — бездухоўнасць, страту чалавечага аблічча ў пагоні за багаццем, эгаізм, псеўдамастацтва, затхлае мяшчанства.

Але калі Сараян піша пра блізкае і адпаведнае яго натуре, тады гумар яго робіцца зусім іншы: добры, светлы, з адценнем спачування і жаданнем падбадзёрыць дарагіх яму людзей. Гумар у такіх выпадках — паратунак, выйсце з цяжкіх сітуацый, з душэўнага крызісу яго герояў.

Творы Сараяна-апавядальніка — творы жыццесцвярджальныя і глыбока дэмакратычныя. У гэтым іх вялікая прыцягальная сіла. У сваіх апавяданнях Уільям Сараян сцвярджае чалавечую годнасць, права кожнага на шчасце і волю, ён жадае людзям добра, справядлівасці, міру, братэрства ўсіх нацый і рас. А гэта дае падставу спадзявацца і верыць, што сваімі творамі пісьменнік будзе выклікаць вялікую цікавасць і хваляваць сэрцы новых чытачоў.

Ірына Сляповіч

ПАЕЗДКА У ХЭНФАРД

Мусіў-такі аднойчы мой шалапутны дзядзька Джоргі сесці на веласіпед і выправіцца за дваццаць сем міль у Хэнфард, дзе, як казалі людзі, можна было знайсці працу. З ім паехаў і я, хоць спачатку думалі паслаць майго кузена Васка.

У нашай сям'і не любілі жаліцца, што сярод нас ёсць такі цяльпук і недапека, як дзядзька Джоргі, але разам з тым з вялікай радасцю атрэслі б ад яго рукі хоць на нейкі час. Калі б ён з'ехаў з нашага горада і ўладкаваўся на ўборцы кавуноў, было б проста цудоўна. І грошы зарабіў бы, і вочы б нікому не мазоліў. Вельмі важна было адправіць яго як мага далей.

— А каб ён спрах разам са сваёю цытраю! — сказаў дзед. — Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы, што той, хто ад цямна да цямна сядзіць пад дрэвам, іграе на цытры і спявае, — добры і нечага варты чалавек, дык паверце мне, што пісьменнік, які піша пра гэта, — чалавек непрактычны. Грошы — вось што галоўнае. Хай з'ездзіць ды папацее як след пад сонцам.

— Гэта ты толькі цяпер так гаворыш, — сказала бабуля, — але паглядзім, што будзе праз тыдзень. Убачым, што ты будзеш казаць, як табе захочацца музыкі.

— Лухта! — узгарэўся дзед. — Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы, быццам той, хто толькі і робіць, што спявае, і ёсць па-сапраўднаму шчаслівы чалавек, зна-

чыцца, пісьменнік — пусты фантазёр і наогул чалавек нікчэмны. Так што няхай Джоргі едзе. Да Хэнфарда дваццаць сем міль. Не надта і далёка.

— Гэта ты цяпер так гаворыш,— вяла сваё бабуля,— а праз тры дні засумуеш. Я яшчэ ўбачу, як ты будзеш мітусіцца і кідацца, нібы той тыгр у клетцы. Хто-хто, а я дык уволю нагледжуся на ўсё гэта ды яшчэ і пасмяюся, на цябе пазіраючы.

— Ты — жанчына,— сказаў дзед.— Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы з сотнямі старонак дробным шрыфтам, быццам жанчына — сапраўды цудоўнае стварэнне, значыцца, пішучы гэта, пісьменнік не думаў пра сваю жонку, а марыў пра нешта іншае. Няхай Джоргі едзе.

— Гэта проста значыць, што ты ўжо немалады,— зрабіла вывад бабуля.— Вось і бурчыш.

Дзед абвёў позіркам пакой, дзе сабраліся яго дзеці і ўнукі.

— Такім чынам, ён паедзе ў Хэнфард на веласіпедзе,— пастанавіў ён.— А вы як мяркуеце?

Усе прамаўчалі.

— Значыцца, вырашана,— падвёў вынік дзядуля.— Ну, а каго мы пашлём разам з ім? Каго з нашых прыдуркаватых атожылкаў мы пакараем і адправім з Джоргі ў Хэнфард? Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы, што паездка ў суседні горад — адна толькі забава маладому чалавеку, дык ведайце, што пісьменнік ужо стары корч, якому пераваліла за восемдзсят, а то і за ўсе дзевяноста, і толькі аднойчы, яшчэ хлопчыкам, ён у фургоне ад'ехаўся ад дому на дзве мілі. Ну, дык каго мы пакараем? Можна, Васка? Хадзі сюды, хлопча.

Мой кузен падняўся з падлогі і выцягнуўся перад старым, а той паглядзеў на яго люта, падкруціў свае зухаватыя вусы, пракашляўся і палажыў руку хлопчыку на галаву. Яго вялізная далонь закрыла таму ўсю яе. Васк не варухнуўся.

— Дык паедзеш з дзядзькам Джоргі ў Хэнфард? — спытаўся дзед.

— Калі вам так хочацца, дзядуля,— азваўся Васк. Стары насупіўся, абдумваючы гэтае складанае пытанне.

— Я падумаю,— сказаў ён.— Джоргі — адзін з самых вялікіх ёлупняў у нашай сям'і. Ты таксама — што ўбіў, то ўехаў. Ці ж гэта мудра звесці двух дурняў разам? Я хацеў бы пачуць, што вы скажаце на гэта,— загаварыў ён да ўсёй сям'і.— Ці мудра звесці разам з аднаго роду дурня дарослага з дурнем малым? Хіба будзе каму з гэтага карысць? Гаварыце ўголас, каб я мог рашыць.

— Я лічу, што гэта якраз тое, што трэба,— сказаў дзядзька Зараб.— Дурань з дурнем. Вялікі — каб працаваць, малы — каб займацца гаспадаркай.

— Можа, і так,— згадзіўся дзядуля.— Давайце падумаем. Кажаш, дурань з дурнем: адзін — каб працаваць, другі — каб займацца гаспадаркай? Ці ўмееш ты варыць есці, хлопча?

— Няўжо ж не,— адказала за Васка бабуля.— Што-што, а рыс ён зварыць.

— Зварыш? Гэта праўда, хлопча? — спытаўся дзед.— Чатыры кубкі вады, адзін кубак рысу і адна чайная лыжка солі. Ці ведаеш ты, у чым тут увесь фокус, каб з гэтага выйшла нешта падобнае да стравы, а не свіное пойла? Ці гэта толькі наша фантазія?

— Ну, вядома, ён умее варыць рыс,— падтрымала ўнука бабуля.

— Мая далонь ужо напaгaтoвe, каб закрыць табе рот,— узлаваўся дзед.— Няхай хлопчык скажа сам. У яго ёсць язык. Ці ўмееш ты гэта рабіць, хлопча? Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы, што хлопчык мудра адказвае старому, значыцца, гэта пісаў іўдзеі, схільны да перабольшванняў. Ці можаш ты варыць рыс, каб выйшла стравa, а не пойла?

— Рыс я варыў,— сказаў Васк.— Нічога сабе, есці можна.

— А ці добра ты яго пасаліў? — спытаўся дзед.— Калі зманіш, дык схопіш такога плескача, што запомніш надоўга.

Васк не ведаў, што адказаць.

— Разумею,— сказаў дзед.— Наконт рысу ты сумняваешся. Дык што там у цябе не ладзілася?

— Ён быў перасолены,— прызнаўся Васк.— Мы пасля брахалі на ваду ўвесь дзень і ўсю ноч, такі ён быў салёны.

— Толькі без падрабязнасцей,— папярэдзіў дзядуля.— Адны голыя факты. Рыс быў перасолены. Натуральна, што вы пасля абапіліся. Нам усім даводзілася есці такі рыс. Не думай, калі ласка, што калі ты піў ваду ўвесь дзень і ўсю ноч, дык ты першы армянін, які гэта калі-небудзь рабіў. Скажы мне проста: рыс быў перасолены. Не трэба мяне вучыць. Я і так вучоны. Проста скажы, што ён быў перасолены, і дай мне магчымасць рашыць самому, ехаць табе ці не.

Тут дзядуля, зноў насупіўшыся, загаварыў да ўсіх сваякоў:

— Гэты хлопчык, бадай што, падыходзіць. Скажыце ж і вы хоць слова, калі вам ёсць што сказаць. Перасолены рыс лепш, чым які-небудзь клейстар. Які ён у цябе выйшаў — рассыпсты?

— Ага, рассыпсты,— адказаў Васк.

— Тады, я мяркую, яго можна пасылаць,— зазначыў дзядуля.— А вада толькі на карысць вантробам. Дык каго ж мы выберам: Васка Гарагляняна ці якога іншага хлопчыка?

— Калі добра падумаць,— выказаў сваё меркаванне дзядзька Зараб,— дык два дурні, прычым абодва круглыя,— не, бадай што, не варта, хоць і рыс у яго не пойла. Я прапаную Арама. Ён напэўна падыходзіць. Яго трэба пакараць.

Усе паглядзелі на мяне.

— Арама? — здзівіўся дзед.— Ты маеш на ўвазе хлопчыка, які так гучна смяецца? Нашага Арама Гарагляняна?

— Каго ж яшчэ ён можа мець на ўвазе? — узлавалася бабуля.— Ты добра ведаеш, пра каго ён кажа.

Дзядуля павольна павярнуўся да бабулі і з паўхвіліны глядзеў на яе.

— Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы,— сказаў ён,— што чалавек пакахаў дзяўчыну і ажаніўся з ёю, дык ведайце: гаворка ідзе пра неразумнага смаркача, якому няўцям, што яна будзе гаварыць яму насуперак ўсё жыццё, аж пакуль не сыдзе ў магілу, пражыўшы дзевяноста сем гадоў. Значыцца, гаворка ідзе пра жаўтаротага недаростка. Такім чынам,— загаварыў ён да дзядзькі Зараба,— ты маеш на ўвазе Арама Гарагляняна?

— Яго,— пацвердзіў дзядзька Зараб.

— Чым ён заслужыў такое суровае пакаранне?

— Ён ведае,— сказаў дзядзька Зараб.

— Арам Гараглянян,— паклікаў мяне дзед.

Я ўстаў і падышоў да дзядулі. Ён апусціў сваю цяжкую вялізную руку мне на твар і пацёр яго. Я ведаў, што ён не злуецца.

— Дык што ты гэтакага ўчворыў, хлопча? — пацікавіўся ён.

Я ўспомніў, што ўчворыў, і засмяяўся. Дзед паслухаў, як я смяюся, і пачаў смяцца разам са мною.

Смяяліся толькі ён ды я. Астатнія не важыліся. Дзядуля забараніў ім, пакуль яны не навучацца смяцца так, як ён. Я быў адзіны з Гараглянянаў, хто пераняў дзядулеву здольнасць.

— Арам Гараглянян,— сказаў дзядуля,— раскажы мне, што ты нарабіў.

— А калі? — спытаўся я.

Дзядуля павярнуўся да дзядзькі Зараба.

— Чуеш — калі? — паўтарыў ён.— Растлумач хлопчыку, які ягоны выбрык ты маеш на ўвазе. Аказваецца, іх было некалькі.

— Ён ведае — які,— сказаў дзядзька Зараб.

— А-а, вы пра тое, што я паказваў суседзям, як вы калупаеце ў зубах? І адной рукой хаваеце тое, што робіце другой?

Дзядзька Зараб прамаўчаў.

— Ці пра тое,— не сунімаўся я,— што я перадражніваў, як вы ходзіце і гаворыце?

— Вось гэтага хлопчыка і трэба паслаць з Джоргі,— заключыў дзядзька Зараб.

— А ты ўмееш варыць рыс? — спытаўся дзядуля.

Ён не хацеў удавацца ў падрабязнасці, як я высьмейваў свайго дзядзьку Зараба. Калі я ўмею варыць рыс, дык паеду з Джоргі ў Хэнфард. Вось як стаяла пытанне. Вядома, я хацеў ехаць, які б ні быў пісьменнік, што гаварыў, як хлопчыку цікава паездзіць па свеце. Дурань ён ці хлус — усё роўна я хацеў ехаць.

— Рыс у мяне выходзіць,— адказаў я.

— Перасолены ці як свіное пойла? А можа, яшчэ які? — спытаўся дзед.

— Калі перасолены, калі як пойла. А калі ў самы акурат.

— Тады падумаем,— сказаў дзядуля.

Ён прыхіліўся да сцяны і пачаў думаць.

— Тры шклянкі вады,— папрасіў ён бабулю.

Бабуля схадзіла на кухню і прынесла на падносе тры шклянкі вады. Дзед выпіў іх адну за адной і састроіў глыбакадумную грымасу.

— Калі перасолены,— разважаў ён уголас,— калі як пойла. А калі ў самы акурат. Дык падыходзіць гэты хлопчык, каб паслаць яго ў Хэнфард?

— Падыходзіць,— стаяў на сваім дзядзька Зараб.— Ён і толькі ён.

— Хай будзе па-твойму,— падтрымаў яго дзядуля.— Усё. А цяпер ідзіце. Я хачу пабыць адзін.

Я памкнуўся ісці, але дзядуля затрымаў мяне за каўнер.

— Пачакай хвілінку,— загадаў ён.

Калі мы засталіся з ім удвух, ён сказаў:

— Пакажы, як гаворыць дзядзька Зараб.

Я паказаў, і дзядуля ажно зайшоўся ад смеху.

— Едзь у Хэнфард,— сказаў ён.— Едзь разам з гэтым дурнем Джоргі і вары там сабе рыс: калі перасолены, калі як свіное пойла, а калі ў самы акурат.

Вось так мяне і прызначылі ў таварышы да дзядзькі Джоргі, калі яго адпраўлялі ў Хэнфард.

Мы выправіліся ў дарогу на другі дзень досвіткам. Я сеў на веласіпедную раму, а дзядзька Джоргі — на сядло, а калі я стамляўся, дык злазіў і ішоў пехатою, а потым злазіў і ішоў дзядзька Джоргі, а я ехаў адзін. Мы дабраліся да Хэнфарда толькі пад вечар.

Наша сям'я спадзявалася, што мы застанёмся ў Хэнфардзе да канца кавуновага сезона. Такія былі планы. Мы пайшлі па горадзе шукаць кватэру — які-небудзь дом з газавай плітой і водаправодам. Нам было ўсё роўна, ці будзе там электрычнасць, але газ і вада былі проста неабходныя. Мы агледзелі дамоў шэсць-сем і нарэшце знайшлі адзін, які дзядзьку Джоргі спадабаўся, так што ў той самы вечар мы асталяваліся там. Гэта быў дом з адзінаццаці пакояў, з газавай плітой, водаправоднай ракавінай і спальняй, дзе стаялі ложка і кушэтка. Астатнія пакоі былі пустыя.

Дзядзька Джоргі запаліў свечку, узяў сваю цытру, сеў на падлозе і пачаў іграць і спяваць. Гэта было цудоўна. Музыка гучала то сумна, то весела, але ўвесь час аднолькава прыгожа. Не ведаю, ці доўга ён іграў і спяваў, але, згаладаўшы, ён устаў з падлогі і сказаў:

— Арам, я хачу рысу.

У гэты вечар я наварыў гаршчок рысу, які быў і

перасолены, і перавараны, не раўнуючы, як свіное пойла, але дзядзька Джоргі падмацаваўся і сказаў:

— Арам, было вельмі смачна.

На золку нас разбудзілі птушкі.

— А цяпер за працу,— сказаў я.— Пачынайце сёння ж.

— Сёння, сёння,— незадаволена буркнуў дзядзька Джоргі.

З трагічным абліччам ён пайшоў з пустога дома, а я пачаў шукаць мятлу. Мятлы нідзе не знайшлося, і я выйшаў на ганак і сеў на прыступцы. Пры дзённым святле я ўбачыў, што тут цудоўны куток. На вуліцы стаяла толькі чатыры дамы. За два кварталы ад нас была відаць званіца. Я праседзеў на ганку цэлую гадзіну. Пасля, пячучы па вуліцы, да мяне на веласіпедзе падкаціў дзядзька Джоргі, ззяючы ад радасці.

— Дзякаваць богу, не сёлета,— сказаў ён і зваліўся з веласіпеда ў ружовы куст.

— Што не сёлета? — не зразумеў я.

— Няма работы,— аб'явіў ён.— Дзякаваць богу, няма работы.

Ён сашчыкнуў з куста ружу і панюхаў яе.

— Няма работы? — спытаўся я.

— Няма, дзякаваць богу, няма.

Ён глядзеў на ружу і ўсміхаўся.

— Чаму няма? — здзівіўся я.

— Няма кавуноў,— растлумачыў дзядзька Джоргі.

— А што ім зрабілася, тым кавунам? — спытаўся я.

— Скончыўся сезон.

— Няпраўда,— не даў веры я.

— Кажу табе, скончыўся сезон,— паўтарыў дзядзька Джоргі.

— Дзядуля вам за гэта галаву адкруціць,— перасцярог я.

— Скончыўся сезон,— стаяў на сваім дзядзька

Джоргі.— Дзякаваць богу, усе кавуны ўжо сабралі.

— Хто гэта вам сказаў?

— Сам фермер. Сам фермер сказаў мне гэта.

— Гэта ён проста так, таму што не хацеў вас за-
смучаць. Ён сказаў, бо ведаў, што душа ў вас не ля-
жыць да гэткай работы.

— Дзякаваць богу,— не пераставаў паўтараць
дзядзька Джоргі,— сезон скончыўся. Усе спелыя ка-
вуны ўжо сабралі.

— Што ж мы цяпер будзем рабіць? — спытаўся
я.— Сезон жа толькі пачаўся.

— Скончыўся ён,— сказаў дзядзька Джоргі.—
Пажывём у гэтым доме месяц, а потым паедзем дадо-
му. За кватэру шэсць долараў мы заплацілі, а на рыс
нам грошай хопіць. Мы пражывём гэты месяц у салод-
кіх мроях, а потым падамося дадому.

— Без цэнта ў кішэні?

— Але ў добрым здароўі,— супакоіў мяне дзядзька
Джоргі.— Дзякуй богу, які даў ім паспець гэтак рана.

Дзядзька Джоргі пратанцаваў у дом да сваёй цыт-
ры, і пакуль я рашыў, што мне з ім рабіць, ён ужо
іграў і спяваў. Музыка яго была такая прыгожая, што
я і не падумаў уставаць і гнаць яго з дому. Я проста
сядзеў на ганку і слухаў.

Мы пражылі ў гэтым доме месяц, а потым паехалі
дадому.

Першая нас убачыла бабуля.

— Маглі б вярнуцца і раней,— сказала яна.— Ён
злосны, як тыгр. Давай сюды грошы.

— Няма грошай,— адказаў я.

— Ці ж ён не працаваў?

— Не,— сказаў я.— Ён іграў і спяваў увесь месяц.

— Як у цябе выходзіў рыс?

— Калі перасолены, калі як свіное пойла. А калі ў
самы акурат. Але ён не працаваў.

— Дзядуля не павінен ведаць пра гэта,— папярэ-

дзіла яна.— У мяне ёсць грошы.

Бабуля падабрала спадніцы, выняла з кішэні панталонаў некалькі паперак і сунула іх мне ў рукі.

— Калі ён прыйдзе дадому, дасі яму гэтыя грошы.

— Зраблю, як вы казалі,— паабяцаў я.

Яна пільна глядзела на мяне з хвіліну, потым дадала:

— Арам Гарагланян!

Як толькі дзядуля вярнуўся дадому, ён адразу накінуўся на нас:

— Ну што, нарэшце дома? Хіба так рана скончыўся сезон? Дзе грошы, што ён зарабіў?

Я даў яму грошы.

— Я не хачу, каб ён тут спяваў ад цямна да цямна,— лютаваў дзядуля.— Усяму ёсць мяжа. Калі вы прачытаеце ў якой кніжцы, што бацька любіў дурнога сына болей за сыноў разумных, дык ведайце, што гэта пісаў чалавек бяздзетны.

На двары, у цяні міндальнага дрэва, зайграў і заспяваў дзядзька Джоргі. Дзядуля раптам спыніўся і прыслухаўся. Потым сеў на кушэтку, скінуў чаравікі і пачаў строіць грымасы.

Я пабег на кухню і выпіў запар некалькі шклянак вады, каб прагнаць смагу пасля ўчарашняга рысу. Калі я вярнуўся ў гасціную, стары ляжаў, расцягнуўшыся на кушэтцы, і ўсміхаўся ў сне, а яго сын, мой дзядзька Джоргі, спяваў хвалу сусвету на ўсю моц свайго цудоўнага, журботнага голасу.

ГРАНАТАВЫ САД

Мой дзядзька Мялік быў, бадай, самы няўдалы фермер на свеце. Ён быў задужа вялікі летуценнік, каб клапаціцца пра сваю выгаду. Краса — вось да чаго ён

імкнуўся. Ён хацеў саджаць яе, як садзяць дрэвы, і глядзець, як яна расце. Неяк аднаго разу ў добрыя старыя часы паэзіі юнацтва я і сам пасадзіў яму ці не сотню гранатавых дрэў. Я вадзіў тады трактар «Джон Дыр», і дзядзька мой таксама. Але то была чыстая эстэтыка, а не сельская гаспадарка. Дзядзьку апанавала сама ідэя саджаць дрэвы і назіраць, як яны растуць.

Ды толькі яны не хацелі расці, хоць ты гвалт крычы. З-за глебы. Бо была яна тут занядбаная — глеба пустыні. Дзядзька паказваў на шэсцьсот восемдзсят акраў набытай ім пустыні і гаварыў на самай-найсамой паэтычнай армянскай мове, якую толькі даводзілася калі-небудзь чуць:

— Тут, у гэтым страшным запусценні, расцвіце сад, заб'юць з-пад зямлі халодныя крыніцы і закрасуе ўсё жывое.

— Ваша праўда, сэр,— казаў я.

Я быў яго першы і адзіны сваяк, каму давялося пабачыць зямлю, якую ён набыў. Ён ведаў, што ў душы я паэт, і таму спадзяваўся: зразумею цудоўны парыў, які веў яго да раскошнай галечы. І я зразумеў. Я ведаў не горш за яго, што зямля, якую ён купіў, была мізэрная, нікому не патрэбная пустэча каля падножжа гор С'ера-Невада. Усе бадзякі, якія толькі растуць у пустыні, вытыркаліся з гарачай сухой зямлі. Яна кішма кішэла стэпавымі сабакамі, суслікамі, рагатымі жабамі, змеямі і іншымі дробнымі стварэннямі. У небе над гэтай зямлёю кружлялі толькі ястрабы, арлы ды канюкі. Гэта быў край бязлюддзя, самоты і велічы; гэта была сама прырода ў сваёй найбольш засушлівай, пустэльнай і велічнай красе.

Мы з дзядзькам выйшлі з адкрытага «форда» пасярод яго ўладанняў і пачалі пахаджаць па высахлай зямлі.

— Гэтая зямля,— аб'явіў ён,— мая зямля.

Дзядзька ішоў павольна, чапляючыся чаравікамі за сухія камякі зямлі. Раптам проста каля яго ног выпайзла рагатая жаба. Дзядзька сціснуў маё плячо і спыніўся ў набожнай нерухомасці.

— Што за жывёліна?

— Гэтая маленькая яшчарка? — спытаўся я.

— Гэты пацук з рагамі, — удакладніў дзядзька. — Што гэта?

— Добра не ведаю, — адказаў я, — але мы іх называем рагатыя жабы.

Рагатая жаба спынілася непадалёк і павярнула да нас галаву.

Мой дзядзька паглядзеў на яе і спытаўся:

— Яна не атрутная?

— Калі яе з'есці, — кажу, — ці калі яна ўкусіць?

— У абодвух выпадках.

— Здаецца, іх не ядуць. Але, мне здаецца, нешкадлівыя. Я шмат такіх лавіў. У няволі яны надта сумуюць, але ніколі не кусаюцца. Злавіць яе?

— Зрабі ласку, — папрасіў дзядзька.

Я падкраўся да жабы, схапіў яе, а дзядзька тым часам сачыў за мною.

— Асцярожна, — папярэдзіў ён. — Ты ўпэўнены, што яна не атрутная?

Я працягнуў рагатую жабу дзядзьку. Ён зрабіў выгляд, што ані не баіцца яе.

— Што за мілы шпунцік, га? — не зусім рашуча сказаў дзядзька.

— Хочаце яе патрымаць?

— Не, — адмовіўся дзядзька. — Трымай сам. Я ніколі гэтак блізка не бачыў такіх жывёлін. Бач ты, у яе нават вочы ёсць! Яна, мусіць, бачыць нас.

— Мусіць, — згадзіўся я. — Во яна якраз глядзіць на вас.

Мой дзядзька паглядзеў жабе проста ў вочы. І рагатая жаба адказала яму тым жа. З добрыя паўхвілі-

ны яны пазіралі адзін на аднаго, потым рагатая жаба адварнулася і апусціла вочы долу. Дзядзька з палёгкай уздыхнуў.

— Тысяча гэтакіх напэўна маглі б загрызці чалавека да смерці,— сказаў дзядзька.

— Яны разам памногу не ходзяць,— супакоіў я дзядзьку.— Наўрад ці можна зараз убачыць больш як адну.

— Але ж вялізная жаба можа загрызці,— не здаваўся дзядзька.

— Яны не растуць вялікія,— сказаў я.— Не большыя, як гэтая.

— У іх занадта вялікія вочы для такіх малых стварэнняў. Як ты думаеш, ці не злуюць яны, калі іх бяруць у рукі?

— Ды не, яны забываюць пра гэта, як толькі іх апусціш на зямлю,— адказаў я.

— Ты і праўда гэтак думаеш? — недаверліва спытаўся дзядзька.

— Далібог, праўда. Наўрад ці яны маюць добрую памяць,— супакоіў я яго.

Дзядзька выпрастаўся і глыбока ўздыхнуў.

— Хай тады яна ідзе сабе куды хоча,— сказаў ён.— Давай не будзем жорсткія да нявінных стварэнняў божых. Калі яны не атрутныя, і не бываюць большыя за мыш, і не ходзяць статкам, і не помняць зла, дык адпусці ты гэтую нясмелую малечу на зямлю. Трэба спачуваць усім жывым стварэнням, што жывуць на зямлі разам з намі.

— Добра, сэр,— згадзіўся я і апусціў жабу на зямлю.

— І асцярожней,— дадаў дзядзька.— Хай нішто на маёй зямлі не зашкодзіць гэтаму дзіўнаму жыхару.

Рагатая жаба папаўзла прэч.

— Гэтыя звяркі,— сказаў я,— жывуць на такой глебе спрадвеку.

— Спрадвеку? — перапытаў дзядзька. — Ты ўпэўнены?

— Не тое каб упэўнены, але мяркую, што так. Ва ўсякім разе яны ўсё яшчэ тут.

Мой дзядзька паглядзеў на сваю зямлю, на кактусы, на калючыя зараснікі вакол іх, на неба над галавою.

— Чым жа яна жывілася ўвесь час? — пацікавіўся дзядзька.

— Не ведаю, — паціснуў я плячыма.

— А як ты думаеш?

— Насякомымі, відаць.

— Насякомымі? — здзівіўся дзядзька. — Якімі яшчэ насякомымі?

— Жучкамі якімі-небудзь хутчэй за ўсё. Хто іх ведае якімі. Я магу папытацца заўтра ў школе.

Мы ішлі далей па высахлай зямлі. Калі нам пачалі трапляцца нейкія ямкі, дзядзька спыніўся і запытаўся ў мяне:

— Хто жыве ў іх?

— Стэпавыя сабакі, — кажу.

— А што гэта такое?

— Ну, — кажу я, — нешта накшталт пацукоў. Яны належаць да атрада грызуноў.

— Што робяць усе гэтыя стварэнні на маёй зямлі? — не мог даўмецца дзядзька.

— Дык яны ж не ведаюць, што гэта ваша зямля. Жывуць сабе тут спрадвеку, і ўсё.

— Наўрад ці гэтая рагатая жаба калі дагэтуль глядзела чалавеку ў вочы.

— Відаць, ваша праўда.

— Як ты думаеш, можа, я напужаў яе? — занепакоіўся дзядзька.

— Хто яе ведае.

— Калі і так, — сказаў дзядзька, — дык я ж не ха-

цеў. Ведаеш, я збіраюся калі-небудзь пабудаваць тут дом.

— А я не ведаў.

— Святая праўда,— упэўніў мяне дзядзька.— То будзе не дом, а казка.

— Але ж далекавата вы забраліся,— засумняваўся я.

— Якое далекавата, калі толькі гадзіна язды ад горада.

— Калі праязджаць пяцьдзсят міляў у гадзіну.

— Не будзе тут пяцідзсяці міляў,— запырэчыў дзядзька.— Не больш як трыццаць сем.

— Ды яшчэ накіньце хвілін дзсяць на кепскую дарогу.

— Я пабудую сабе самы-найсамы прыгожы дом на цэлым свеце,— сказаў дзядзька.— Дарэчы, а што яшчэ жыве ў гэтых мясцінах?

— Ну,— кажу,— яшчэ некалькі відаў змей.

— Атрутныя ці не? — спытаўся дзядзька.

— Большой часткай не. Хаця гримучая змяя атрутная.

— Дык ты хочаш сказаць, што тут водзяцца гримучыя змеі?! — узвіўся дзядзька.

— На такіх землях яны толькі і водзяцца.

— І шмат іх тут?

— У сярэднім на адзін акр? Ці на ўсе шэсцьсот во семдзсят?

— На адзін.

— Ну, як мне думаецца,— кажу,— дык тры, па самых сціпрых падліках.

— Аж тры на акр?! — заверашчаў дзядзька.— Ды яшчэ па самых скромных падліках?

— Ну, можа, дзве,— сказаў я.

— Дык колькі гэта выходзіць на ўсю плошчу? — занепакоіўся дзядзька.

— Давайце падлічым,— кажу.— Дзве на кожны

акр. Усяго шэсцьсот восемдзсят акраў. Недзе каля паўтары тысячы.

— Паўтары тысячы?

— Акр — гэта даволі многа, — кажу я. — Так што дзве гримучыя змяі на гэтакую плошчу не так ужо і многа. Вы іх не часта будзеце сустракаць.

— А што яшчэ атрутнага можна сустраць на гэтых землях? — дапытваўся дзядзька.

— Больш, здаецца, нічога. Усе астатнія жывёліны тут бяшкодныя. І гримучыя змеі нічога благога вам не зрабяць, калі на іх не наступаць.

— Зразумела, — сказаў дзядзька. — Ідзі і глядзі сабе пад ногі. Калі ўбачыш гримучую змяю, дык не наступай на яе. Я не хачу, каб ты памёр, пражыўшы толькі адзінаццаць гадоў.

— Добра, сэр, — паабяцаў я. — Пастараюся глядзець уважліва.

Мы павярнулі і пайшлі назад да «форда». Ніводнай гримучай змяі па дарозе назад я не сустраў. Мы селі ў машыну, і дзядзька закурыў цыгарэту.

— Я зраблю сад з гэтай дзікай пустыні.

— Канечне, сэр, — падтрымаў я дзядзьку.

— Я ведаю, якія ў мяне будуць цяжкасці, — не сунімаўся дзядзька, — але і ведаю, як іх пераадолець.

— Як? — спытаў я.

— Ты маеш наўме рагатыя жабы ці гримучыя змеі? — не зразумеў дзядзька.

— Ды не, цяжкасці.

— Ну, перш за ўсё я найму некалькі мексіканцаў, каб яны тут як след папрацавалі.

— А што яны будуць рабіць?

— Спачатку расчысцяць зямлю. Потым будуць шукаць ваду і капаць калодзеж.

— Дзе ж яны будуць капаць яго?

— Як дзе — у зямлі, — не зразумеў майго пытання

дзядзька.— А як знойдзем ваду, дык я загадаю ўзараць зямлю і пачну садзіць.

— Што вы збіраецеся садзіць? Пшаніцу?

— Пшаніцу? — абурыўся дзядзька.— Нашто мне тая пшаніца! Буханка хлеба каштуе ўсяго пяць цэнтаў. Я пасаджу тут гранатавы сад.

— А колькі каштуюць гранаты? — спытаўся я.

— Бачыш, у гэтых мясцінах не ведаюць, што такое гранаты.

— А што яшчэ вы думаеце садзіць?

— Я хачу пасадзіць яшчэ некалькі відаў дрэў.

— Можа, персікі? — пацікавіўся я.

— Ага, персікі, акраў з дзесяць.

— І абрыкосы?

— Няўжо ж не! — падхапіў дзядзька.— Абыкос — гэта найцудоўнейшы фрукт. Далікатная форма, чароўны смак і дзівосная костачка. Так што абрыкосаў я пасаджу акраў дваццаць.

— Добра, калі мексіканцы адразу знойдуць ваду,— сказаў я.— А вы ўпэўнены, што ў гэтай зямлі ёсць вада?

— А як жа,— не вагаючыся, адказаў дзядзька.— Важна толькі пачаць. Трэба будзе папярэдзіць людзей, каб сцерагліся грымучых змей. Так, значыцца, гранаты,— паўтарыў ён.— Персікі. Абыкосы. Што яшчэ?

— Можа, інжыр?

— Трыццаць акраў інжыру,— згадзіўся дзядзька.

— А як наконт тутавых ягад? Шаўкоўніца — даволі прыгожае дрэва.

— Тутавыя ягады,— усцешыўся дзядзька і аж прыцмокнуў языком.— Прыгожае дрэва, што й казаць. Дрэва, якое я добра ведаў на старой радзіме. Дык колькі акраў ты параіў бы?

— Не менш як дзесяць.

— Добра,— падтрымаў дзядзька.— Што яшчэ?

— Алівы таксама прыгожыя.

— І то праўда, прыгожыя — толькі ў свеце пашукаць. Значыць, акраў дзесяць аліўкавых дрэў. Яшчэ што?

— Ну, яблыні наўрад ці прыжывуцца на гэтай зямлі.

— Відаць, не прыжывуцца. Дый я ўсё роўна не люблю яблыкаў.

Ён уключыў матор, і мы паехалі з сухога поля на гэтакую самую сухую дарогу. Машына злёгка падскоквала, пакуль не дабралася да дарогі, а там мы паехалі хутчэй.

— Толькі вось яшчэ што, — сказаў дзядзька. — Калі мы прыедзем дадому, нічога не кажы пра гэтую ферму нашым.

— Не скажу, — паабяцаў я.

«Ферма? — падумаў я сам сабе. — Якая ферма?»

— Хай гэта будзе сюрпрыз. Ты ж ведаеш, якая ў цябе бабуля. Я спачатку зраблю, як запланаваў, а калі давяду да ладу, дык павязу на ферму ўсю сям'ю і здзіўлю іх.

— Ага, сэр.

— Ані слова ніводнай душы.

— Дамовіліся, сэр.

Неўзабаве мексіканцы пачалі працаваць і расчысчаць зямлю. За два месяцы яны ўпарадкавалі ці не з дзесяць акраў. Працавалі яны рыдлёўкамі і матыкамі. Навошта ім загадалі гэта рабіць, ніхто з іх не мог узяць у цям. Усё гэта здавалася ім надта дзіўным, але яны не наракалі. Ім плацілі, і гэта было адзінае, што мела для іх значэнне. Працавалі ў дзядзькі два браты са сваімі сынамі. Адноўчы старэйшы брат, Дыгеа, вельмі ветліва спытаўся ў майго дзядзькі, чым яны тут, уласна кажучы, займаюцца.

— Сеньёр, — сказаў ён, — прабачце, калі ласка, але нашто мы карчум кактусы?

— Я буду саджаць на гэтай зямлі,— адказаў дзядзька Мялік.

Астатнія мексіканцы спыталіся ў Дыега на сваёй мове, што яму сказаў гаспадар, і той ім растлумачыў.

Яны вырашылі не казаць дзядзьку, што нічога ў яго з гэтага не выйдзе, і спакойна карчавалі кактусы далей.

Аднак кактусы здаліся ненадоўга. Расчышчанае зямля зноў скрозь парасла свежымі калючымі парасткамі. Гэта ўразіла майго дзядзьку ў самае сэрца.

— Каб пазбавіцца ад кактусаў,— сказаў я,— тут патрэбна глыбокае ворыва. Трэба ўсё пераараць.

Дзядзька абмеркаваў гэтае пытанне з Раенам, які гандляваў сельскагаспадарчымі прыладамі, і той параіў яму не поркацца з коньмі, а зрабіць так, як робяць людзі: пусціць па зямлі добры трактар і за дзень зрабіць тое, што конь не зробіць за год.

І дзядзька купіў трактар «Джон Дыр». Гэта была цудоўная машына. Механік ад Раена навучыў Дыега, як карыстацца ёю, і на другі дзень, калі мы з дзядзькам прыехалі на ўчастак, то ўбачылі далёка наперадзе трактар і пачулі, як ён гудзе ў страхотнай бязлюднасці пустыні. Гук рабіў жахлівае ўражанне. І сапраўды гэта было жахліва. Але мой дзядзька схіляўся да думкі, што гук цудоўны.

— Прагрэс,— сказаў ён.— Вось табе і новы век. Дзесяць тысяч гадоў назад сотня людзей працавала б тыдзень, каб зрабіць тое, што за сёння зрабіў трактар.

— Дзесяць тысяч гадоў назад? — перапытаў я.— Вы, відаць, маеце на ўвазе ўчора?

— Усё роўна нічога не можа параўнацца з сучаснымі выгодамі,— вымавіў дзядзька.

— Трактар не выгода,— запырэчыў я.

— Тады што гэта? Хіба трактарыст не сядзіць?

— Нават калі б ён захацеў стаяць, дык не ўстаяў бы на ім, — кажу я.

— Калі ёсць дзе сядзець, — веў сваё дзядзька, — дык гэта выгода. Ты ўмееш свістаць?

— Умею, сэр. А якую песню вы хацелі б пачуць?

— Якую песню? Пры чым тут песня? Ніякіх песень мне не трэба. Я хачу, каб ты свіснуў гэтаму мексіканцу на трактары.

— Навошта?

— Ды так проста. Свісні, і ўсё. Я хачу, каб ён ведаў, што мы тут і што нам падабаецца, як ён працуе. Ён, відаць, узараў акраў дваццаць.

— Добра, сэр, свісну.

Я засунуў у рот другі і трэці пальцы абедзвюх рук і свіснуў як меў моцы. Выйшла добра і гучна. Але мы самі ішлі да мексіканца, і я не мог дабраць розуму, чаму мой дзядзька папрасіў мяне свіснуць.

— Яшчэ раз, — сказаў ён.

Я свіснуў яшчэ раз, але Дыега не чуў.

— Гучней, — загадаў дзядзька.

На гэты раз я ўклаў у свіст усю сваю сілу, і мой дзядзька затуліў вушы рукамі. Я ажно пачырванеў. І мексіканец на трактары пачуў нас. Ён збавіў хуткасць, завярнуўся і пачаў гнаць баразну да нас.

— Вы хочаце, каб ён гэта рабіў? — спытаўся я ў дзядзькі.

— Мне ўсё роўна, — адказаў той.

За якія паўтары хвіліны трактар з мексіканцам апынуўся каля нас. Было відаць, што мексіканец вельмі задаволены. Ён ацёр з твару бруд і пот і злез з трактара.

— Сеньёр, — сказаў ён, — гэта цуд.

— Я рады, што вам падабаецца, — адказаў дзядзька.

— А вы б не хацелі праехацца? — спытаўся мексіканец.

Дзядзька не ведаў, што адказаць. Ён паглядзеў на мяне.

— Ідзі ты першы, — сказаў ён. — Садзіся і пакатайся крыху, калі хочаш.

Дыгега ўлез на трактар і дапамог мне. Ён сеў на металічнае сядзенне, а я стаў ззаду і абхапіў яго за плечы. Трактар затросся, потым падскочыў і зрушыў з месца. Ён ехаў і пры гэтым здорава гудзеў. Мексіканец зрабіў вялікі круг і зноў пад'ехаў да дзядзькі. Я саскочыў на зямлю.

— Добра, — сказаў мой дзядзька мексіканцу. — А цяпер працуйце далей.

І мексіканец павёў трактар туды, дзе ён араў дагэтуль.

Ваду з-пад зямлі дзядзьку ўдалося здабыць толькі праз некалькі месяцаў. Шчыліны прасвідравалі па ўсёй плошчы, але вада не ішла. Меў дзядзька, вядома, і механічныя помпы, але і ад іх не было карысці. З Тэхаса прыехаў водны спецыяліст, па прозвішчу Рой, з двума малодшымі братамі, і яны пачалі даследаваць зямлю. Яны паабяцалі дзядзьку, што знойдуць яму ваду. У іх пайшло на гэта тры месяцы, вада была брудная, ды і той хапіла б, як той казаў, на кашэчыя слёзы, — адзін кволы струменьчык. Спецыяліст сказаў дзядзьку, што хутка вады пабольшае, і паехаў назад у свой Тэхас.

К гэтаму часу ўжо расчысцілі і ўзаралі палову зямлі, і была вада, так што прыйшла пара саджаць.

Мы пачалі з гранатавых дрэў. Былі яны найлепшай якасці і вельмі дарагія. Пасадзілі мы іх штук семсот. Я сам пасадзіў сотню, дзядзька таксама даволі многа. Мы займелі дваццаціакравы гранатавы сад у чорта ў зубах, у найдзічэйшай пустыні, якая хоць калі-небудзь сустракалася чалавеку. Гэта была самая чароўная бязглуздзіца, якую толькі можна было

ўявіць, і мой дзядзька згубіў ад яе галаву. Ды толькі была адна закавыка: грошы ў майго дзядзькі канчаліся. Замест таго каб пайсці далей і засадзіць дрэвамі ўсе шэсцьсот восемдзсят акраў, ён рашыў прысвяціць свой час, энэргію і грошы адным толькі гранатавым дрэвам.

— Гэта толькі напачатку,— казаў ён,— пакуль не пачнём прадаваць гранаты, а як разгорнемся, дык утаргуем свае грошы.

— Канечне, сэр,— згаджаўся я.

Я не быў упэўнены, але мне чамусьці здавалася, што ніякіх ядомых гранатаў з гэтых маленькіх дрэўцаў мы не атрымаем, прынамсі, гады два-тры, аднак нічога не сказаў. Дзядзька разлічыў рабочых-мексіканцаў, і мы з ім заняліся гаспадаркай самі. У нас быў трактар і шмат зямлі, і таму час ад часу мы ездзілі на ферму, ганялі сюды-туды трактар, карчавалі кактусы і ўзрыхлялі глебу паміж дрэвамі. Так працягвалася тры гады.

— Неўзабаве ўжо,— казаў мой дзядзька,— на месцы гэтай пустыні ты ўбачыш самы цудоўны сад на свеце.

Час ішоў, а з вадой было па-ранейшаму кепска. То раптам пачынаў біць шчодры струмень, у якім амаль не было каменьчыкаў, і дзядзька без меры цешыўся; то на другі дзень зноў ішла брудная вада, ды і той было зусім мала. Гранатавыя дрэвы мужа змагаліся за жыццё, але яны ніколі не атрымлівалі столькі вільгаці, колькі ім было трэба, каб пачаць нарэшце пладаносіць.

Зацвілі яны толькі на чацвёрты год. То была надзвычайная ўрачыстасць для дзядзькі. Ён ледзь не ачмурэў ад радасці, калі ўбачыў цвет.

Аднак нічога талковага з таго цвету не выйшла. Ён быў вельмі прыгожы, і толькі. Пурпуровы і самотны.

Таго лета дзядзька зняў ураджаю тры маленькія гранаты.

Адзін з'еў я, другі з'еў ён, а трэці мы выставілі на самым відным месцы ў ягонай канторы.

Праз год мне споўнілася пятнаццаць гадоў. Шмат цудоўнага адбылося ў маім жыцці за гэты час. Я маю на ўвазе тое, што прачытаў шмат добрых кніжак і вырас ростам з майго дзядзьку. Ферма ўсё яшчэ была нашым сакрэтам. Дзядзька ўтрубіў на яе процьму грошай, але яму заўсёды здавалася, што вось-вось ён пачне прадаваць гранаты, верне свой капітал і ажыццявіць план стварэння саду ў пустыні.

Дрэвы раслі слабавата. Яны выцягнуліся крыху, але гэта было ледзь прыкметна. Многія з іх завялі і загінулі.

— Гэта норма, — казаў дзядзька. — Дваццаць дрэў на акр — страта звычайная. Новыя дрэвы саджаць мы пакуль што не будзем. Зробім гэта пазней.

Апроч усяго, ён яшчэ выплачваў грошы за зямлю.

На другі год ён зняў каля дзвюх соцень гранатаў. Збіралі ўраджай мы з ім разам. Гранаты гэтыя мелі выгляд даволі мізэрны. Мы ўпакавалі іх у прыгожыя скрынкі, і дзядзька адправіў усё аднаму дому аптовага гандлю ў Чыкага. Усіх скрынак было адзінаццаць.

Цэлы месяц мы не атрымлівалі ад гэтага аптовага гандлёвага дома аніякага адказу, і вось аднаго вечара дзядзька загадаў міжгароднюю тэлефонную размову. Аптовы гандляр, д'Агасціна, сказаў дзядзьку, што гранаты ніхто не купляе.

— Колькі вы просіце за скрынку? — крычаў у тэлефон дзядзька.

— Адзін долар, — крычаў у адказ д'Агасціна.

— Мала, — крычаў дзядзька. — Я хачу пяць долараў, і ані цэнта менш.

— Іх і за долар не бяруць, — крычаў д'Агасціна.

— Чаму не бяруць? — крычаў дзядзька.

— Людзі не ведаюць, што гэта такое,— крычаў д'Агасціна.

— Што ж вы за бізнесмен у такім выпадку? — крычаў дзядзька.— Гэта ж гранаты. І я хачу пяць долараў за скрынку.

— Я не магу іх прадаць,— крычаў аптовы гандляр.— Я сам з'еў адзін гранат і не бачу нічога цудоўнага ў іх.

— Вы звар'яцелі,— крычаў дзядзька.— На ўсім свеце няма другога такога фрукта як гранат. Пяць долараў за скрынку — гэта ж амаль задарма.

— Што мне з імі рабіць? — крычаў д'Агасціна.— Я не магу іх прадаць. Навошта яны мне?!

— Разумею,— прашаптаў дзядзька.— Пашліце іх назад. Тэрміновым грузам.

Тэлефонная размова каштавала дзядзьку семнаццаць долараў.

І вось адзінаццаць скрынак вярнуліся назад.

Амаль усе гранаты мы з дзядзькам з'елі самі.

На другі год дзядзька ўжо не мог больш плаціць за зямлю. Ён вярнуў паперы чалавеку, які прадаў яму ўчастак.

— Містэр Грыфіт,— сказаў дзядзька,— я вымушаны аддаць вам назад вашу ўласнасць, але хачу папрасіць вас зрабіць мне адну ласку. Я пасадзіў дваццаць акраў гранатавых дрэў і быў бы вам вельмі ўдзячны, калі вы дазволілі б мне наглядаць за імі.

— Наглядаць? — здзівіўся містэр Грыфіт.— Навошта вам гэта?

Дзядзька пачаў тлумачыць, але не змог. Надта цяжка растлумачыць што-небудзь чалавеку, калі ён вам не спачвае.

І вось дзядзька страціў і зямлю, і дрэвы.

Гады праз тры мы з імі паехалі туды і пайшлі ў гранатавы сад. Ад саду таго і знаку не засталася — усе дрэвы загінулі. Глеба зноў скрозь парасла кактусамі і

калючым кустоём. Калі не лічыць маленькіх гранатавых дрэўцаў, дык усё тут было як раней, з першых дзён стварэння свету.

Мы крыху прайшліся па садзе і вярнуліся назад.

Селі ў машыну і паехалі ў горад.

Мы нічога не казалі адзін аднаму, бо сказаць хацелася занадта многа, а слоў не хапала.

ЗАБЕГ НА ПЯЦЬДЗЕСЯТ ЯРДАЎ

Мне было дванаццаць гадоў таго лета, калі з Нью-Йорка прыйшоў ліст, пасля якога я намерыўся стаць самым дужым чалавекам у наваколлі. Ліст быў ад майго сябра Лаянэла Стронгфарта. Незадоўга да гэтага я выразаў купон з часопіса «Марскія апавяданні», падпісаў яго, палажыў у канверт і адправіў па пошце містэру Стронгфарту. Ён адказаў мне адразу. З запалам, які пераходзіў у шчырае захапленне, ён пісаў, што я, маўляў, чалавек, безумоўна, выключнага розуму, што ўва мне закладзены велізарныя магчымасці і што, у адрозненне ад звычайных, пасрэдных людзей, балбатуноў і фантазёраў, з мяне з цягам часу выйдзе якая-небудзь славатасць.

Яго меркаванне пра мяне мала чым адрознівалася ад майго ўласнага. Мне было вельмі прыемна атрымаць гэтакае яскравае пацверджанне маіх думак, асабліва з Нью-Йорка, дый яшчэ ад чалавека, які меў самую шырокую грудную клетку ў свеце.

Да ліста было прыкладзена некалькі фатаграфій містэра Стронгфарта, увесь гарнітур якога складаўся з кавалка леапардавай шкуры. Гэта быў вялізаны дзяцюк, а некалі ж, мяркуючы з яго слоў, ён быў ні к чорту не варты. З галавы па пяты перавіты тугімі мускуламі, ён, мусіць, здужаў бы падняць аўтамабіль ты-

пу «форд» узору 1920 года і паставіць яго дагары коламі.

Гонар — мець такога сябра.

Але, як на тое ліха, у мяне не хапала грошай. Не помню, колькі трэба было адразу заплаціць, але добра ведаю, што сума была вялікая, пра якую я і думаць не мог. Я аж са скуры вылузваўся — так мне рупіла аддзякаваць містэру Стронгфарту за яго энтузіязм, але ў той жа час не ведаў, якімі словамі растлумачыць яму сваё безграшоўе, каб пры гэтым адразу не аказацца ў яго вачах балбатуном і фантазёрам.

Таму, адкладаючы адказ з дня на дзень у пошуках слоў, якія не азмрочылі б нашу дружбу і не паставілі б мяне ў шэраг нікчэмнасцяў, я рашыў параіцца з маім дзядзькам Гіко, які ў той час вывучаў усходнюю філасофію. Ён быў здзіўлены маім рэдкім славалюбствам, але абышоўся са мною даволі добрабычліва.

Ён расказаў мне, што, у адпаведнасці з вучэннем ёгаў, сакрэт чалавечай моцы заключаецца ў тым, каб вызваляць у сабе тыя таямнічыя жыццёвыя сілы, якія ёсць у кожным з нас.

— Гэта моц, — сказаў ён на сваёй жаклівай англійскай мове, якую любіў фарсануць у гутарцы са мною, — ёсць ад бога. Кажу табе, Арам, гэта ёсць дзіўна.

Я прызнаўся яму, што вырашыў зрабіцца асілкам, але не змагу за гэта ўзяцца, пакуль не пашлю містэру Стронгфарту грошы.

— Грошы! — з пагардай чмыхнуў мой дзядзька. — Кажу табе, Арам, грошы — гэта нішто. Бога ўсё роўна не падкупіш.

Хоць дзядзьку Гіко нельга было назваць кволым і нядужым, але ён, канечне, не быў гэтакі асілак, як Лаянэл Стронгфарт. Калі б ім давялося сысціся ў паядынку па французскай барацьбе, дык містэр Стронгфарт хутчэй за ўсё скарыстаў бы які-небудзь паўнель-

сан ці захоп галавы і вымусіў бы майго дзядзьку здацца, а то б і струшчыў яго ўшчэнт. Аднак, з другога боку, гэта яшчэ віламі па вадзе пісана. Хоць дзядзька быў зусім не такі дужы, як містэр Стронгфарт, затое містэр Стронгфарт не быў такі ваяўнічы, як дзядзька. Бадай што, у паядынку з ім містэр Стронгфарт, ва ўсякім разе, напаткаў бы моцнае супраціўленне з-за таго, што ў дзядзьку Гіко ўвесь час вызвалаліся таямнічыя жыццёвыя сілы, а яго позірк, падобны да маланкі, вымушаў шмат каго пахіснуцца альбо апусціць вочы і прыкусіць язык.

Задоўга да таго як я знайшоў патрэбныя словы, каб растлумачыць містэру Стронгфарту сваё грашовае становішча, я атрымаў ад яго другі ліст. Ён быў такі ж сардэчны, як і першы, і нават, можа, яшчэ больш. Я быў у захапленні і пачаў заўзята вызваляць свае таямнічыя жыццёвыя сілы: хадзіў колам, куляўся, лазіў па дрэвах, стараўся падняць і апусціць аўтамабіль, выклікаў на барацьбу ўсіх ахвотнікаў — адным словам, усякімі спосабамі турбаваў сваіх родных і раздражняў суседзяў.

Містэр Стронгфарт, аказваецца, не толькі не злаваў на мяне, але нават паменшыў плату за навучанне. Аднак і гэтая сума ўсё яшчэ была мне не па кішэні. Я кожны дзень прадаваў газеты, але грошы тыя ішлі на хлеб і на іншыя харчы. Нейкі час я ўставаў чуць свет і швэндаўся па гародзе ў пошуках напханага грашыма кашалька. За тыдзень гэтакай хадні я знайшоў пятак і два цэнты. Мне трапілася таксама дамская сумачка з нейкай смярдзючай касметыкай, але без грошай і з лісцікам паперы, на якім было накрэмзана няўмелай рукою: «Сціў Хэртвіг, Вянтюра-авеню, 3764».

Праз тры дні пасля другога ліста ад містэра Стронгфорта прыйшоў трэці. Наша перапіска рабілася аднабаковая. І праўда, я ж яму зусім не пісаў. Лісты містэ-

ра Стронгфарта захаплялі, але без грошай адказваць на іх было цяжка. Шчыра кажучы, не мела сэнсу.

Першы ліст прыйшоў яшчэ ўзімку, і тады я і рашыў стаць самым дужым чалавекам у наваколлі, а ў далейшым, можа, і адным з найдужэйшых людзей у свеце. У мяне былі свае ўласныя думкі наконт таго, як гэтага дасягнуць, і, апрача ўсяго, мне дапамагала шчырая дружба і высокае апякунства містэра Стронгфарта з Нью-Йорка, а дома — таямнічае і шалёнае заступніцтва дзядзькі Гіко.

Лісты ад містэра Стронгфарта прыходзілі кожныя два-тры дні ўсю зіму, а потым і ўвесну. Памятаю, у той дзень, калі абрыкосы добра паспелі і іх можна ўжо было красці, я атрымаў ад майго сябра з Нью-Йорка адзін з самых займальных лістоў. Гэта быў гімн новаму жыццю, вясновай пары, душэўнаму абнаўленню, свежым сілам, новай рашучасці і шматлікім іншым рэчам. Гэта было сапраўды цудоўнае пасланне, такое самае, відаць, цудоўнае, як «Пасланне рымлянам» ці яшчэ каму. Яно было прасякнута духам легенды, адчуваннем велічы сусвету, гордым пачуццём сваёй сілы, якое было так уласціва біблейскім часам. У апошніх радках гэтага чароўнага гімна, з агаворкамі і прабацэннямі, успаміналася нікчэмнае пытанне пра грошы. Сума паменшала ў шэсць-сем разоў у параўнанні з першапачатковай, а ў планах містэра Стронгфарта адносна майго пераўтварэння ў волата злавеснай моцы і выключнай прывабнасці ў вачах жанчын з'явілася нешта новае. Паводле слоў містэра Стронгфарта, ён хацеў навучыць мяне «адным махам» ці яшчэ неяк. Ва ўсякім разе за тры долары ён быў згодны прыслаць мне ўсе свае сакрэты ў адным канверце, а далей уся надзея ўскладалася на мяне самога і на гісторыю.

Я абмеркаваў гэта ў дэталях з дзядзькам Гіко, які да таго часу дайшоў да стадыі посту, самасузірання, шматчасовай штодзённай хады і вібравання. Мы гута-

рылі з ім усю зіму, разы два-тры на тыдзень, і ён ахвотна дзяліўся са мною на сваёй непараўнанай англійскай мове ўсімі таямніцамі, якім навучыўся ў ёгаў.

— Разумееш, Арам,— казаў ён,— я магу ўсё. Гэта ёсць дзіўна.

Я верыў яму, нягледзячы на тое, што ён вырабіўся ў трэску, пазбавіўся сну, а вочы яго неяк дзіўна блішчалі. У тую зіму ён глядзеў на свет даволі пагардліва і адчуваў глыбокі жаль да мілых бязмоўных жывёлін, якіх людзі мучаюць, забіваюць, ядуць, прыручаюць і вучаць розным фокусам.

— Арам,— казаў ён,— гэта ёсць злачынства прымушаць коней працаваць. І забіваць каровы. І вучыць сабак скакаць, а малпаў — курыць люльку.

Я расказаў яму пра апошні ліст містэра Стронгфарта.

— Грошы! — абурыўся ён.— Заўсёды яны патрабуюць грошы. Мне гэта не падабаецца.

Увесь свой магічны дурман мой дзядзька набыў абсалютна задарма ў публічнай бібліятэцы, з тэасофска-філасофска-астралагічных і яшчэ ўсякіх-ўсялякіх кніг. Сам ён, аднак, верыў, што атрымаў яго проста ад госпада бога. Раней, яшчэ да таго як ён узяўся за ёгаў, гэта быў добры хлопец, гуляка, аматар рысавай гарэлкі, але калі на яго сышла боская ласка, ён кінуў піць. Ён казаў, што цяпер атрымлівае асалоду ад пітва больш цудоўнага, чым рысавая гарэлка ці што б там ні было.

— Што ж гэта за пітво? — пацікавіўся я.

— Арам,— адказаў дзядзька,— гэта ёсць мудрасць.

Гэтак ці іначай, ён невысока ставіў містэра Стронгфарта і лічыў яго шарлатанам.

— Ды не, ён нічога сабе, даволі прыстойны чалавек,— сказаў я дзядзьку.

Але дзядзька раз'юшыўся, пачаў вызваляць таямнічыя жыццёвыя сілы і сказаў:

— Я разаб'ю яму галаву, калі ён будзе дурыць такую малышню, як ты.

— Нікога ён не дурыць,— запярэчыў я.— Ён абяцае перадаць мне ўсе свае таямніцы за тры долары.

— Паслухай, Арам,— сказаў дзядзька Гіко.— Ён не ведае ніякіх таямніц. Ён проста круцель.

— Ну, не ведаю,— засумняваўся я.— Гэта яшчэ трэба праверыць.

— Добра,— нарэшце згадзіўся дзядзька Гіко.— Гэта злачынства. Але я дам табе тры долары.

Дзядзька Гіко даў мне тры долары, і я адаслаў іх містэру Стронгфарту. І вось з Нью-Йорка прыйшоў канверт, напханы таямніцамі містэра Стронгфорта. Яны аказаліся надзіва простыя. Усё гэта я ведаў і так, але толькі ленаваўся рабіць. Увесь сакрэт зводзіўся да таго, каб уставаць раней і рабіць з паўгадзіны розныя акрабатычныя практыкаванні, як паказана на малюнках. Потым піць уволю вады, болей бываць на паветры, есці свежыя, пажыўныя стравы і рабіць гэтак, пакуль не зробішся асілкам.

Я адчуў лёгкае расчараванне, пра што і паведаміў містэру Стронгфарту кароткім ветлівым лістом. Ён мне нічога не адказаў, і больш я пра яго не чуў. Тым часам я ўсё ж такі прытрымліваўся яго парад і рабіўся дужэйшы з кожным днём. Кажучы «тым часам», я маю на ўвазе, што выконваў яго парады чатыры дні. На пяты я рашыў спаць, замест таго каб успорвацца чуць свет, падымаць увесь дом дагары нагамі і дакучаць бабулі. Яна прачыналася ў прыцемку і крычала, што я ёлупень і што ніколі не буду багаты. Потым засынала на пяць хвілін, прачыналася зноў і крычала, што я ніколі не навучуся выгадна купляць і прадаваць. Пасля зноў засынала, прачыналася і крычала, што адзін цар меў тры сыны: старэйшы быў разумны, у бацьку, сярэдні ачмурэў ад дзевак, а малодшы — дурны як бот. Услед за гэтым яна ўставала з ложка і, пакуль я рабіў

свае практыкаванні, на ўвесь голас даказвала казку да канца.

Казка звычайна заклікала мяне быць разважлівым і не будзіць бабулі кожны дзень ні свет ні зара. Гэтакая мараль была заўсёды, хоць сама казка магла быць пра трох сыноў, у аднолькавай ступені багатых і сквапных, альбо пра трох дачок, альбо пра тры загадкі, альбо пра тры шляхі, альбо пра што-небудзь падобнае.

Але ўсё гэта можна было і не казаць, таму што мяне самога тыя акрабатычныя практыкаванні задавальнялі не больш, чым бабулю. Мала-памалу я зразумеў, што ўсё гэта лухта і што дзядзька Гіко абсалютна правільна рабіў, даючы невысокую ацэнку містэру Стронгфарту.

Так што я кінуў сістэму містэра Стронгфарта і звярнуўся да сваёй уласнай, якая ў цэлым зводзілася да наступнага: не шчыраваць дарэмна і зрабіцца самым дужым чалавекам у наваколлі без усякіх хваляванняў і практыкаванняў. Так я і зрабіў у далейшым.

У тую вясну школа імя Лангфела наладзіла спартыўныя спаборніцтвы: школа супраць школы, удзельнічаюць усе да аднаго.

«Вось дзе я пакажу сябе»,— падумаў я. Я быў упэўнены, што буду першы ва ўсіх відах.

Так ці іначай, пастаянныя думкі пра атлетыку ператварыліся ў палкае чаканне, якое расло ўва мне з кожным днём, і задоўга да спаборніцтваў я ўжо сотні і тысячы разоў у сваім уяўленні прабег пяцьдзесят ярдаў, скакаў з разбегу і з месца ў даўжыню, скакаў у вышыню і пабіў усіх сапернікаў па ўсіх пунктах.

Гэтае страшнае ўнутранае напружанне, вартае сапраўднага ёга, у дзень спаборніцтваў перайшло ў ліхаманку.

Нарэшце прыйшла мінута, калі мне і тром другім атлетам, адзін з якіх быў грэк, трэба было выйсці на старт, прыгатавацца і пабегчы. І вось я, заплюшчыў-

шы вочы, ірвануў з месца на ўсе застаўкі з хуткасцю, нябачанай дагэтуль у гісторыі атлетыкі.

Мне здавалася, што яшчэ ніколі ніводзін чалавек не бегаў так хутка. У сваім уяўленні я пяцьдзесят разоў прабег па пяцьдзесят ярдаў, раней чым расплюшчыў вочы, каб упэўніцца, як далёка ззаду засталіся іншыя бегуны. Я быў страшна ўражаны тым, што ўбачыў. Усе тры хлопчыкі абагналі мяне на чатыры ярды і беглі наперад. Што гэта — я не мог дабраць розуму. Неверагодна, але гэта было так. Мусіць, адбылася нейкая памылка. Але не: вось яны, наперадзе мяне, і бягуць яшчэ далей.

Ну што ж, выходзіць на тое, што я павінен перагнаць іх з адкрытымі вачыма і выйграць дыстанцыю. Вось і ўсё, так я і зраблю. Аднак, як я ні намагаўся, яны беглі ўсё далей і далей. Тады я раз'юшыўся і, вырасшыўшы паставіць на месца гэтых нахабнікаў, пачаў вызваляць увесь запас таямнічых жыццёвых сіл, якімі толькі валодаў. Але нават гэта не наблізіла мяне да іх ні на крок, і я зразумеў, што нейкім невядомым чынам мяне ашукалі. А калі так, рашыў я, дык пасарамачу я ашуканца тым, што ўсё ж такі выйграю спаборніцтва! І я яшчэ раз улажыў у бег усю сваю жыццёвую сілу. Бегчы заставалася не надта многа, але я ведаў, што здолею яшчэ ўсіх перагнаць.

Неўзабаве я ўбачыў, што гэта не так.

Бег скончыўся.

Я прыйшоў апошні, адстаўшы на дзесяць ярдаў.

Не вагаючыся я на месцы заявіў пратэст і выклікаў бегуноў на новы забег — тая самая дыстанцыя, толькі назад. Яны рашуча адмовіліся, а гэта, безумоўна, азначала, што яны баяцца спаборнічаць са мною. Я ім гэтак і сказаў: яны, маўляў, самі добра ведаюць, што я іх паб'ю.

Амаль тое самае адбылося са мной і ва ўсіх іншых відах спаборніцтва.

Я прыцягнуўся дадому з моцнай гарачкай і страшна злосны. Усю ноч я трызніў і прахварэў тры дні.

Бабуля вельмі пяшчотна мяне даглядала, і, мажліва, толькі дзякуючы ёй я не памёр. Калі дзядзька Гіко прыйшоў мяне адведаць, шчокі ў яго былі ўжо не такія запалыя. Відаць, скончыўся яго пост, а пасціўся ён доўга — сорок дзён і начэй ці нешта каля гэтага. Самасузіранне ён таксама кінуў, бо, па сутнасці, вычарпаў прадмет да дна. Гэта быў па-ранейшаму добры хлопец, жлукта, гуляка і нястомны кавалер.

— Запомні, Арам,— сказаў ён,— мы ёсць вялікі род. Мы можам усё.

ПАРАДЫ АМЕРЫКАНСКАМУ ПАДАРОЖНІКУ

Неяк аднаго разу мой дзядзька Мялік сабраўся ў падарожжа з Фрэсна ў Нью-Йорк. Перад ад'ездам завітаў да яго дзядзька Кара і расказаў яму, як небяспечна падарожнічаць.

— Калі сядзеш у цягнік,— пачаў стары,— абачліва выбірай сабе месца, а як выбераш, дык упляцуйся і не стрыжы вачыма па баках.

— Добра, сэр,— адказаў мой дзядзька.

— Як толькі цягнік кранецца, у праходзе з'явіцца два мужчыны ў форме і папросяць паказаць білет. Не звяртай на іх увагі. Гэта махляры.

— А як я буду ведаць?

— Ubачыш, не дзіця.

— Ваша праўда, сэр.

— Не праедзеш ты і дваццаці міль, як да цябе падзе малады чалавек з лагодным тварам і прапануе цыгарэту. Скажы яму, што ты не курыш. Цыгарэты будуць з наркотыкамі.

— Ага, сэр.

— Калі ты пойдзеш у вагон-рэстаран, сімпатычная маладзіца быццам знячэўку стукнецца ў цябе і ледзь не сцісне ў абдымках. Яна пачне прасіць прабачэння і будзе далікатная — хоць ты яе да раны прыкладай, і ты, вядома, захочаш пазнаёміцца з ёю і пасябраваць. Задушы ў сабе гэты натуральны парыў і ідзі сабе абедаць. Гэтая жанчына — авантурыстка.

— Хто? — не зразумеў мой дзядзька.

— Шлюха! — зароў стары.— Ты ідзі сабе, кажу, і абедай. Выбірай самыя смачныя стравы, і калі вагон-рэстаран перапоўнены, а за сталом насупраць сядзіць міленькая маладая дамачка, дык не глядзі ёй у вочы. А як яна загаворыць, дык прыкінься, што ты глухі.

— Добра, сэр.

— Прыкінься, што ты глухі,— паўтарыў стары.— Гэта адзінае выйсце з гэтага становішча.

— З чаго?

— З усяго гэтага клопату. Я сам падарожнічаў і ведаю, што кажу.

— Добра, сэр.

— І каб больш пра гэта ні слова.

— Разумею, сэр.

— Аніводнага слова. З гэтым пакончана. У мяне сямёра дзяцей. Я жыў заможна і праведна. У мяне была зямля, вінаграднікі, шмат скаціны і грошы. Немагчыма мець усё адразу.

— Бо і то праўда, сэр.

— З рэстарана на сваё месца ты пойдзеш праз вагон для курцоў. Там будзе ў самым разгары гульня ў карты. Гульцы, тры чалавекі сталага веку з дарагімі на выгляд пярсцёнкамі на пальцах, пачціва павітаюцца з табою, і адзін з іх запрасіць цябе далучыцца да іх. Скажы ім, што ты не разумееш па-англійску.

— Добра, сэр.

— Ну, здаецца, усё.

— Дзякуй,— сказаў мой дзядзька.

— Вось што яшчэ,— успомніў стары.— Калі будзеш увечары класціся спаць, дык дастань з кішэні грошы і схавай іх у чаравік. Чаравік пакладзі пад падушку і не адрывавай ад яе галавы і ўсю ноч не заплюшчвай вачэй.

— Ага, сэр.

— Цяпер усё.

Стары пайшоў дахаты, а на другі дзень мой дзядзька Мялік сеў у цягнік і паехаў праз усю Амерыку ў Нью-Йорк. Двое ў форме аказаліся не махляры, малады чалавек з дурманлівымі цыгарэтамі не паказаўся наогул, у час абеду за сталом не сядзела насупраць міленькая маладая дамачка, і ў курыльцы не было ніякай картачнай гульні ў разгары. Мой дзядзька схваў грошы пад падушку і не спаў аж да самай раніцы, але потым парушыў увесь рытуал.

На другі дзень ён сам прапанаваў цыгарэту нейкаму юнаку, і той узяў яе. За абедам ён выпінаўся са скуры, каб сесці за адзін столік з маладзенькай кабетай. У курыльцы ён гуляў у покер і задоўга да прыезду цягніка ў Нью-Йорк перазнаёміўся з усімі ў вагоне. А аднаго разу, калі цягнік праязджаў цераз Агая, мой дзядзька, малады чалавек, якога ён пачаставаў цыгарэтай, і дзве юныя дамачкі, якія ехалі ў Васар, склалі квартэт і зацягнулі «Уобашскі блюз».

Падарожжа было даволі прыемнае.

Калі дзядзька Мялік прыехаў з Нью-Йорка, стары Кара зноў зайшоў да яго.

— Па-мойму, ты цудоўна выглядаеш,— сказаў ён.— Ці рабіў ты так, як я табе раіў?

— Безумоўна, сэр,— адказаў дзядзька.

Стары ўтаропіўся ўдалачынь і вымавіў:

— Я рады, што хоць каму-небудзь мой жыццёвы вопыт прынёс карысць.

«У ГАРАХ МАЁ СЭРЦА...»¹

У 1914 годзе, калі мне не было і шасці гадоў, да нас на вуліцу Сан-Беніта па дарозе ў дом састарэлых зайшоў стары чалавек. Ішоў, іграў на дудачцы, пасля спыніўся перад нашым домам. Я выбег з двара паслухаць, як ён іграе, але стары чалавек перастаў. Тады я яму кажу:

— Так хочацца паслухаць, як вы граеце. Зайграйце яшчэ!

А ён мне:

— Малады чалавек, ці не маглі б вы падаць шклянку вады старому чалавеку, у якога сэрца не тут, а ў гарах?

— У якіх гарах? — папытаўся я.

— У шатландскіх, — адказаў стары чалавек. — Ну, дык прынясеш мне вады?

— А што ваша сэрца робіць у шатландскіх гарах? — не зразумеў я.

— Журыцца, — растлумачыў стары чалавек. — Калі ласка, падай мне шклянку халоднай вады.

— А дзе ваша мама? — пытаюся я.

— Мая маці ў Талсе, штат Аклахома, але яе сэрца не там.

— А дзе ж яно? — кажу я.

— У шатландскіх гарах, — сказаў стары чалавек. — Слухай, хлопча, мне вельмі хочацца піць.

— А як гэта выйшла, што ўсе вашы сваякі пакінулі сэрцы ў гарах? — не сунімаўся я.

— Такія вось мы, — адказаў стары чалавек. — Сёння — тут, а заўтра — бывайце назаўсёды.

— Сёння — тут, а заўтра — бывайце назаўсёды? — не зразумеў я. — Як гэта?

¹ Першы радок з верша Роберта Бёрнса (1759—1796) «У гарах маё сэрца».

— А так: вось мы жывыя, а вось нас ужо і няма,— сказаў стары чалавек.

— А дзе мама вашай мамы?

— Яна ў штаце Вермант, у маленькім гарадку Уайт Рывер, але сэрца яе не там,— сказаў стары чалавек.

— І яе беднае высахлае сэрца таксама ў гарах? — спытаўся я.

— А дзе ж яму быць, як не ў гарах? — адказаў стары чалавек.— Сынok, я паміраю — так піць хочацца.

Тут на ганак выйшаў мой бацька і зароў, нібы леў, які толькі што прачнуўся ад кепскіх сноў.

— Джоні,— рыкнуў ён,— ці адчэпішся ты нарэшце ад няшчаснага старога? Зараз жа прынясі гладыш вады, пакуль ён не ўпаў і не памёр. Дзе твая выхаванасць, чорт цябе вазьмі?!

— Ужо і няможна чалавеку адзін раз пагаварыць з падарожнікам,— пакрыўдзіўся я.

— Зараз жа прынясі чалавеку вады! — закрычаў бацька.— І не стой тут, як слуп, каб цябе воўк! Прынясі яму піць, пакуль ён не ўпаў і не памёр.

— От сам вазьмі і прынясі. Усё роўна нічога не робіш.

— Гэта я нічога не раблю? — абурыўся бацька.— Джоні, ты ж добра ведаеш — я складаю новую паэму.

— Адкуль мне ведаць? — запырэчыў я.— Стаіш тут на ганку, закасаўшы рукавы, а мне трэба ведаць.

— Але ж ты павінен ведаць,— упікнуў мяне бацька.

— Дзень добры,— павітаўся з бацькам стары чалавек.— Ваш сын мне казаў, які тут у вашых краях прыемны прахалодны клімат.

«Госпадзі, твая воля,— стрэліла мне ў голаў,— я і не думаў гаварыць яму пра клімат. Што ён такое вярзе?»

— Дзень добры,— адказаў бацька.— Мо зойдзеце

да нас адпачыць крыху? Зробіце нам вялікі гонар, калі далучыцеся да нашай сціплай вячэры.

— Сэр,— сказаў стары чалавек,— я паміраю з голаду. Я іду.

— А ці можаце вы зайграць «Пі за мяне позіркам сваім»? — папытаўся я ў госця.— Надта ж хочацца паслухаць.

— Сыноч,— сказаў стары чалавек,— калі дажынеш да майго веку, ты зразумееш, што песні — не самае галоўнае. Самае галоўнае на свеце — хлеб.

— Усё роўна хочацца паслухаць, як вы граеце гэтую песню,— сказаў я.

Стары чалавек падняўся на ганак і паціснуў руку майму бацьку.

— Джаспер Макгрэгар,— назваўся ён.— Акцёр.

— Вельмі рады пазнаёміцца з вамі,— сказаў бацька.— Джоні, прынясі містэру Макгрэгару гладыш вады.

Я збегаў да калодзежа, дастаў халоднай вады і прынёс старому чалавеку. Ён адным духам выпіў нагбом увесь гладыш. Потым агледзеўся, зірнуў на неба, і яго вочы зноў вярнуліся на вуліцу Сан-Беніта, над якой ужо заходзіла сонца.

— Мне адсюль дадому, бадай, пяць тысяч міль,— сказаў ён.— Ці не з'есці нам па скібачцы хлеба з сырам, каб дух не пакінуў цела?

— Джоні,— кажа бацька,— збегай да бакалейшчыка, купі батон і фунт сыру.

— Давай грошы,— адказаў я.

— Скажы містэру Козаку, каб даў напавер,— праіў мне бацька.— У мяне ні цэнта, Джоні.

— Ён не дасць напавер,— запырэчыў я.— Яму ўжо абрыдла гэта. Ён злуецца на нас. Кажа, што мы не працуем і нічога не плацім па рахунках. Мы ўжо вінаватыя сорак цэнтаў.

— Ідзі і ўгавары яго,— загадаў бацька.— У цябе гэта добра выходзіць.

— Ён і слухаць не хоча,— зноў не згадзіўся я.— Містэр Козак кажа, што ён ведаць нічога не ведае, пакуль мы не аддамо яму сорак цэнтаў.

— Ідзі і ўгавары яго даць нам батон і фунт сыру,— не адступаўся бацька.— У цябе гэта добра выходзіць.

— Ідзі, сыноч,— папрасіў стары чалавек,— і ўгавары містэра Козака, хай дасць табе батон і фунт сыру.

— Ідзі, Джоні, ідзі,— сказаў бацька.— Ты яшчэ ніколі не выходзіў з гэтае лаўкі з пустымі рукамі. Не пройдзе і дзесяці хвілін, як ты вернешся з каралеўскім харчам.

— Не ведаю,— засумняваўся я.— Містэр Козак кажа, што мы яму толькі зубы загаворваем. Ён хацеў ведаць, якая ў цябе работа.

— Добра, добра, бяжы і скажы яму. Мне няма чаго хаваць. Я пішу вершы. Скажы містэру Козаку, што я дзень і ноч пішу вершы.

— Добра, скажу,— згадзіўся я,— але наўрад ці гэта яго кране. Ён кажа, што ты ніколі не ходзіш шукаць сабе работы, як усе беспрацоўныя. Ён кажа, што ты лайдак і дармаед.

— Ідзі і скажы яму, Джоні, што ён дурань. Скажы гэтаму чалавеку, што твой бацька, можа, ці не найвялікшы невядомы паэт нашага часу.

— А яму пляваць,— сказаў я.— Але хай сабе, пайдзі паспрабую. А дома нічога няма?

— Толькі кукуруза,— адказаў бацька.— Чацвёрты дзень запар душымся гэтай кукурузай. Твая задача, Джоні,— дастаць хлеба і сыру, калі ты хочаш, каб я скончыў сваю доўгую паэму.

— Пастараюся,— паабяцаў я бацьку.

— Толькі ж глядзі, не баўся,— папярэдзіў мяне містэр Макгрэгар.— Бо мне адсюль дадому пяць тысяч міль.

— Я бягом,— сказаў я.

— Калі знойдзеш па дарозе грошы,— гукнуў мне

наўздагон бацька,— дык помні, што палова мая.
— Добра,— згадзіўся я.

Дарогу да лаўкі містэра Козака я прабег адным духам, але па дарозе нічога не знайшоў, ні цэнта.

Я ўвайшоў у лаўку, і містэр Козак расплюшчыў вочы.

— Містэр Козак,— пачаў я,— калі б вы раптам адзін апынуліся ў Кітаі, без цэнта ў кішэні, вы ж бы, пэўна, верылі, што які-небудзь мясцовы хрысціянін дасць вам фунт рысу, праўда?

— Што табе трэба? — перабіў мяне містэр Козак.

— Я проста хачу пагаманіць,— адказаў я.— Вы ж бы верылі і спадзяваліся, што які-небудзь прадстаўнік арыўскай расы дапаможа вам, праўда, містэр Козак?

— Колькі ў цябе грошай? — пацікавіўся містэр Козак.

— Ай, ды што там тыя грошы, містэр Козак,— кажу я.— Я ж вам проста пра чалавека ў Кітаі, якому патрэбна дапамога белай расы.

— Нічога не ведаю і ведаць не хачу,— зазлаваўся містэр Козак.

— Але што вы рабілі б у Кітаі, калі б так сталася? — не супакойваўся я.

— А я ведаю? — не паддаваўся містэр Козак.— Чаго я не бачыў у тваім Кітаі?

— Ну, дапусцім, вы ўсё-такі апынуліся ў Кітаі, выгаладаліся, а вакол — каб хоць адна знаёмая душа. Вам бы і ў галаву не прыйшло, што нейкі добры хрысціянін выпхне вас за дзверы, не даўшы на дарогу хоць фунт рысу? Праўда ж, містэр Козак?

— Праўда, праўда,— нарэшце згадзіўся містэр Козак,— але ж ты, Джоні, не ў Кітаі, і твой тата таксама. Табе і твайму татку давядзецца ўсё-такі пачынаць калі-небудзь працаваць, дык чаму б вам не пачаць цяпер? Што да мяне, дык я і не думаю даваць вам напавяр, бо ведаю, што вы ніколі не заплаціце.

— Містэр Козак,— не здаваўся я,— вы мяне няправільна зразумелі: я вам зусім не пра харчы. Я проста кажу пра гэтых язычнікаў у Кітаі, калі вы, напрыклад, паміраеце з голаду, а яны ўсе навокал стаяць сабе і ў вус не дуюць.

— Тут не Кітай,— сказаў містэр Козак.— Каб пражыць у нашай краіне, трэба працаваць. Уся Амерыка працуе.

— Містэр Козак,— зноў пытаюся,— калі б, дапусцім, ваша жыццё залежала ад батона і ад фунта сыру, няўжо б вы вагаліся: папрасіць гэтага ў якога-небудзь хрысціянскага місіянера ці не?

— Бо такі вагаўся б,— адказаў містэр Козак.— Я проста пасаромеўся б.

— Нават калі б вы былі ўпэўнены, што аддасце яму два батоны і два фунты рысу? Нават тады?

— Нават тады,— цвёрда сказаў містэр Козак.

— Ну, гэта вы дарма, містэр Козак,— кажу я.— Гэта капітулянцкая пазіцыя. Калі вы не перадумаеце, вас можа напаткаць толькі адно — смерць. Вы ж сканаеце ў Кітаі, містэр Козак.

— А мне ўсё роўна,— сказаў містэр Козак,— няхай сабе і сканаю. Але ты і твой татка павінны заплаціць за батон і сыр. Чаму ён не шукае працы?

— Дарэчы, містэр Козак, як вам здаровіцца? — папытаўся я.

— Дзякуй, Джоні, добра. А табе?

— Лепш і не бывае, містэр Козак! А як вашы дзеці?

— Выдатна,— адказаў містэр Козак.— Сцяпан пачынае хадзіць.

— Гэта ж так добра, так добра,— кажу.— А Анжэла?

— Анжэла спрабуе спяваць,— усцешыўся містэр Козак.— А як твая бабуля?

— А што той бабулі! — кажу.— Таксама спрабуе спяваць. Кажа, што з большай ахвотай была б опернай

зоркай, чым каралевай. А як ваша жонка, містэр Козак?

— Вой, і не кажы, цудоўна,— ажывіўся містэр Козак.

— І сказаць вам не магу, як я рады чуць, што ў вашым доме ўсё добра,— сказаў я.— Упэўнены, што ваш Сцяпан будзе вялікі чалавек.

— Будзем спадзявацца,— сказаў містэр Козак.— Хачу аддаць яго ў сярэднюю школу. Хай ужо ён даб'ецца таго, чаго не ўдалося мне. Не хачу, каб і ён стаяў за прылаўкам.

— Я вельмі веру ў Сцяпана,— падтрымаў я містэра Козака.

— А чаго ж табе трэба, Джоні? — папытаўся містэр Козак.— І колькі ў цябе грошай?

— Містэр Козак,— пачаў я,— ведаеце, я прыйшоў да вас не купляць. Проста час ад часу мне надта прыемна без лішняга сьпеху пагаварыць з вамі на філасофскія тэмы. Дайце мне французскі батон і фунт сыру.

— Толькі не напавер,— папярэдзіў містэр Козак.

— А як Эстэр? — пытаюся.— Як ваша дачка красуня Эстэр, га?

— У Эстэр усё ў парадку,— кажа містэр Козак,— але табе ўсё ж такі прыйдзецца заплаціць. Ты і твой тата — самыя несумленныя грамадзяне ва ўсёй Амерыцы.

— Я рады, што ў Эстэр усё ў парадку,— сказаў я.— А ведаеце, у нас у гасцях Джаспер Макгрэгар. Ён акцёр.

— Ніколі не чуў пра такога,— азваўся містэр Козак.

— І дайце яшчэ бутэльку піва містэру Макгрэгару,— папрасіў я.

— Я не магу даць табе бутэлькі піва,— запырэчыў містэр Козак.

— Ну, я ж ведаю, што можаце,— не адступаўся я.

— Не магу,— занатурыўся містэр Козак.— Я дам табе толькі булку чэрствага хлеба і адзін фунт сыру, і годзе. Джоні, а што ўсё ж такі робіць твой тата?

— Мой тата піша вершы, містэр Козак,— адказаў я.— Гэта адзінае, чым ён займаецца. Ён адзін з найвялікшых невядомых паэтаў свету.

— Калі ж ён атрымае грошы? — пацікавіўся містэр Козак.

— Ён ніколі іх не атрымае,— адказаў я.— Як той казаў, з аднаго вала дзвюх скур не дзяруць: і вялікім быць, і грошы атрымліваць.

— Мне не падабаецца такі занятак,— сказаў містэр Козак.— Чаму твой тата не працуе, як усе людзі, га, Джоні?

— Ён працуе шчырэй за ўсіх,— сказаў я.— Мой бацька працуе ў два разы болей, чым звычайны чалавек.

— Добра, цяпер ты мне вінаваты пяцьдзсят пяць цэнтаў, Джоні,— нагадаў містэр Козак.— Сёння я табе яшчэ дам сёе-тое, але гэта апошні раз.

— Перадайце Эстэр, што я кахаю яе,— сказаў я.

— Абавязкова,— паабяцаў містэр Козак.

І я пашыбаваў дадому з батонам і фунтам сыру.

Бацька з містэрам Макгрэгарам чакалі мяне на вуліцы, каб хутчэй убачыць, з чым я вярнуся. Яны прабеглі насустрач мне палову квартала і, убачыўшы, што я з харчам, павярнуліся і памахалі бабулі, якая чакала на ганку. Тая хутка пачыкіляла ў хату збіраць на стол.

— Я ведаў, што ты справішся,— сказаў бацька.

— І я таксама,— далучыўся да бацькі містэр Макгрэгар.

— Ён кажа, што мы павінны заплаціць яму пяцьдзсят пяць цэнтаў,— сказаў я.— А то, кажа, не дасць нам нічога напавер.

— Гэта яго клопат,— сказаў бацька.— А пра што яшчэ вы гаварылі?

— Спачатку я завёў гаворку пра Кітай, пра тое, як там можна спруцянец з голаду, потым распытаў пра сям'ю.

— Ну, і як яны маюцца? — пацікавіўся бацька.

— Выдатна,— адказаў я.

Мы пайшлі ў хату, з'елі батон і фунт сыру і выпілі хто дзве, а хто і тры кварты вады. А калі знікла апошняя крошка хлеба, містэр Макгрэгар пачаў азірацца па кухні — ці няма яшчэ чаго спажыўнага.

— Што там намерсе ў тым зялёным слоіку, Джоні? — папытаўся ён.

— Цвыркуны,— адказаў я.

— А ў вялікім гладышы вунь там, у куце? Што там добрага? — не здаваўся містэр Макгрэгар.

— Там у мяне вуж,— растлумачыў я.

— Гэта ж вельмі добра, Джоні,— зарадаваўся містэр Макгрэгар.— Кавалачак варанага вужа пойдзе — і саліць не трэба.

— Гэтага вужа нямаможна,— запырэчыў я.

— Але чаму, Джоні? — здзівіўся містэр Макгрэгар.— Чаму нямаможна, каб на яго ліха? Я чуў, што жыхары Барнеа ядуць змеяў і конікаў. Можа, у такім разе ў цябе знойдзецца з дзесятак тлусценькіх конікаў, га?

— Толькі чатыры,— адказаў я.

— Дык чаго ж ты маўчыш, давай іх сюды,— запатрабаваў містэр Макгрэгар,— а як добра падмацуем ся, дык я зайграю табе «Пі за мяне позіркам сваім». А пакуль што я галодны як воўк.

— І я галодны,— сказаў я.— Але забіць гэтага вужа я вам не дам.

Бацька сядзеў за сталом, падпёршы галаву рукамі, і нешта думаў. Бабуля совалася па хаце і спявала арыі

з Пучыні. «Я ўсё па вуліцах блукаю»,— гарланіла яна па-італьянску.

— Пайграйце нам трохкі, містэр Макгрэгар,— папрасіў бацька.— Дзіця будзе вельмі радае. Вы зробіце вялікую ласку.

— Зайграйце, зайграйце, містэр Макгрэгар,— падхапіў я.

— Добра, Джоні,— згадзіўся містэр Макгрэгар.

Ён устаў і пачаў дудзец, ды гэтак гучна, што, можна сказаць, гучней за ўсіх на свеце. Усе нашы суседзі пачулі яго і занепакоіліся. Каля нашага дома сабралася чалавек васемнаццаць, і калі містэр Макгрэгар закончыў сваё сола, усе запляскалі ў далоні. Мой бацька вывеў містэра Макгрэгара на ганак і сказаў:

— Шаноўныя суседзі і сябры, дазвольце пазнаёміць вас: Джаспер Макгрэгар, найвялікшы шэкспіраўскі актёр нашага часу.

Шаноўныя суседзі і сябры прамаўчалі, і тады загаварыў містэр Макгрэгар:

— Як цяпер памятаю сваё першае выступленне ў Лондане ў 1867 годзе...

І ён пачаў расказаць гісторыю сваёй кар’еры. А Руф Эплі, цясляр, перабіў яго і кажа:

— Можа, вы яшчэ крыху пайграеце, містэр Макгрэгар?

А той адказвае:

— А ці знойдзецца ў вас дома яйцо?

— Чаму ж не,— адказаў Руф,— у мяне іх дома цэлы дзесятак.

— Ці не цяжка вам будзе схадзіць дадому і прынесці хоць адно? — спытаўся містэр Макгрэгар.— А як вернецесься, дык я зайграю такую песню, што ваша сэрца аж закалоціцца і замрэ ад радасці і гора.

— Тады іду,— згадзіўся Руф і пайшоў дадому па яйцо.

Потым містэр Макгрэгар папытаўся ў Тома Бэйке-

ра, ці не знойдзеца ў яго дома кавалачка каўбасы, а калі Том сказаў, што знойдзеца, дык містэр Макгрэгар папытаўся ў яго, ці не будзе яму цяжка схадзіць дадому і прынесці гэты кавалачак, а калі Том вернецца, містэр Макгрэгар зайграе яму такую песню, што ўсё яго жыццё пераменіцца. І Том пайшоў дадому па каўбасу, а містэр Макгрэгар папытаўся ва ўсіх астатніх шаноўных суседзяў і сяброў, ці не знойдзеца ў іх дома якога-небудзь прысмака, і ўсе казалі, што знойдзеца, і ўсе ішлі дадому па гэты прысмак, бо містэр Макгрэгар абяцаў пацешыць іх душы цудоўнай песняю. А калі ўсе шаноўныя суседзі і сябры вярнуліся да нашага дома, містэр Макгрэгар паднёс дудачку да вуснаў і зайграў «У гарах маё сэрца... Дагэтуль я там», і ўсе шаноўныя суседзі і сябры паслухалі, паплакалі і разышліся па хатах, а містэр Макгрэгар перанёс усе прысмачкі на кухню, і пачалі мы баляваць і весяліцца. Яйцы, каўбасы, з дзесятак перын зялёнай цыбулі, два гатункі сыру, масла, два гатункі хлеба, вараная бульба, свежыя памідоры, дыня, чай і яшчэ шмат усяго ўсякага — усё гэта мы ўпісалі, як за сябе закінулі. І нашы жываты параспірала, як барабаны. Тады містэр Макгрэгар кажа:

— Сэр, калі вы не маеце нічога супраць, дык я пажыву ў вас некалькі дзён?

А бацька адказаў:

— Сэр, мой дом — ваш дом.

І містэр Макгрэгар жыў у нас семнаццаць дзён і начэй, а паполудні васемнаццатага дня ў наш дом прыйшоў чалавек з дома састарэлых і сказаў:

— Я шукаю акцёра Джаспера Макгрэгара.

А бацька папытаўся:

— А што вам трэба?

— Я з дома састарэлых, — сказаў малады чалавек, — і хачу, каб містэр Макгрэгар вярнуўся да нас, бо

праз два тыдні мы ставім штогадовы спектакль, і нам патрэбен актёр.

Містэр Макгрэгар устаў з падлогі, дзе ён драмаў, і пайшоў з маладым чалавекам. А назаўтра мой галодны бацька зноў прыступіўся да мяне:

— Джоні, схадзіў бы ты да містэра Козака — трэба ж нам падсілкавацца. У цябе гэта дужа добра выходзіць. Прынясі што зможаш.

— Містэр Козак патрабуе пяцьдзесят пяць цэнтаў,— напамніў я.— За так ён нам больш нічога не дасць.

— Схадзі, Джоні, схадзі,— упрошваў бацька.— Ты напэўна ўгаворыш гэтага слаўнага славацкага джэнтльмена, сэрцам чую — дасць ён табе нечага.

Што было рабіць — я паплёўся да містэра Козака і пачаў гаворку з таго месца, дзе спыніўся апошні раз. Але павінен сказаць, што ледзьве ўламаў яго на пачак птушынага корму і паўслоіка кляновага сіропу.

А дома бацька:

— Джоні, глядзі, каб гэта не зашкодзіла старой лэдзі.

Сапраўды, раніцай мы пачулі, як бабуля пяе кана-рэйкай, і бацька сказаў:

— Як жа мне, чорт вазьмі, пісаць высокую паэзію, седзячы на адным птушыным корме?

ВАКОЛ СВЕТУ З ГЕНЕРАЛАМ ГРАНТАМ

У маі 1877 года, праз тры гады пасля таго, як нарадзіўся мой бацька, з Філадэльфіі ў Ліверпуль адплыў генерал Уліс С. Грант, былы прэзідэнт Злучаных Штатаў. Мэтай яго падарожжа было адпачыць некалькі месяцаў і развеецца пасля шаснаццаці гадоў адданай

службы сваёй краіне на ваеннай і грамадзянскай нівах.

Праз сорок два гады, у жніўні 1919-га, неяк апаў-дня мой брат Грыкор прыйшоў дадому з двума вялізнымі і даволі-такі важкімі тамінамі пра падарожжы гэтага вялікага амерыканца. Кожная кніга важыла фунты чатыры-пяць і змяшчала ў сабе больш за шэсцьсот старонак тэксту і каля чатырохсот ілюстрацый. Прайшло ўжо восем гадоў, як памёр мой бацька. Брату майму Грыкору было чатырнаццаць гадоў, а мне адзінаццаць. Мой бацька з'явіўся на свет у гарах Арменіі, у горадзе, які сёння разбураны. Мой брат Грыкор нарадзіўся ў Трапезундзе, на Чорным моры, — па дарозе ў Амерыку, прыблізна паміж падарожжам на асле і кані па зямлі Старога Свету і плаваннем на паражоде праз моры Старога Свету ў Новы Свет. Малым дзіцем ён ніколі падоўгу не затрымліваўся на адным месцы. З горада ў гарах у Трапезунд, з Трапезунда — у Марсэль, адтуль — у Гаўр, з Гаўра ў Нью-Йорк і, нарэшце, з Нью-Йорка ў Каліфорнію. Можна сабе ўявіць, колькі гэтае немаўля адплакала.

Мой бацька пачаў сваё падарожжа ў 1874 годзе ў гарах Арменіі і скончыў яго ў 1908 годзе ў Каліфорніі, дзе нарадзіўся я. Ён зрабіў шлях ад армянскай мовы да англійскай, ад гор старога кантынента да далін новага. Падарожжа яго скончылася смерцю. Мне здаецца, што ён наўрад ці калі знайшоў светлы край сваёй мары. Зямля Каліфорніі была добрая, і вада была добрая, і паветра таксама добрае, але мой бацька быў бядняк. А беднасць усюды роўная — на ўсякай зямлі, на ўсякай мове.

Аднак бацькава падарожжа не скончылася з яго смерцю: мара яго пра светлую зямлю зрабілася марай маёю і майго брата Грыкора. Яго неспакой жыў у нашых сэрцах, і вось аднаго разу мой брат Грыкор прыйшоў дадому з двюма вялізнымі кнігамі пад назвай «Вакол свету з генералам Грантам».

Першы том пачынаўся вялікім, на ўсю старонку, партрэтам з подпісам унізе — «У. С. Грант».

Мой брат Грыкор паказаў мне яго і сказаў:

— Гэта Грант. Чалавек, які падарожнічаў вакол свету.

Звычайна такія партрэты ўражваюць, але з партрэтам Гранта гэтага не адбылося. Можна было, пазіраючы на партрэт Лінкольна, даведацца, што ён быў за чалавек. Але з Грантам было іначай.

— Ён яшчэ і вайну выйграў,— дадаў мой брат Грыкор.— Сам Лі здаўся яму.

Я зноў паглядзеў на партрэт Гранта і падумаў, што ён тут ні пры чым — вінаваты мастак. Грант быў зусім не падобны да вялікага чалавека. Ён хутчэй змахваў на наведвальнікаў «Белай лані» на Марыпоза-стрыт, што гулялі там у покер, ці на паляўнічых, што кожны год увесну спускаліся з гор, несучы пад пахай шкуры звяроў і бесперастанна жуючы тытунь.

Я рашыў, што мастак кепска валодаў пэндзлем. У партрэце не было ані каліўца велічы гэтага чалавека. Мне прыйшлося самому ўявіць гэтую веліч і дадаць яе да партрэта. Зрабіць гэта было няцяжка па абліччы Гранта. Напрыклад, на кані ў час бітвы: Грант аддае сваім людзям загады. Ці пасля бітвы: вось ён задумліва пазірае на трупы. Вось здаецца ў палон Лі: Грант паціскае яму руку і глядзіць проста ў вочы. Пры гэтым я ўяўляў сабе, як варушацца яго вусны, калі ён гаворыць прамову, хоць і ведаў, што яго даўно, з 1885 года, няма на белым свеце. У мяне ўвушшу гучаў яго голас — вось ён ціха гутарыць, вось ён крычыць, а вось і смяецца.

Некалькі гадоў запар мы з братам Грыкорам падарожнічалі вакол свету з генералам Грантам, гартаючы старонкі дзвюх вялікіх кніг, зноў і зноў разглядаючы малюнкi з параходамі, гарадамі і людзьмі.

Кнігі гэтыя зрабіліся для нас пачаткам свету. Мы

не адрываючы вачэй пазіралі на гарады, дзе даўным-даўно бываў нябожчык, на людзей, з якімі ён сустракаўся і гутарыў і якіх таксама не было ў жывых, на бесмяротныя вуліцы, па якіх ён некалі гуляў, на бесмяротныя будынкі, у якія ён заходзіў: Віндзар, Вестмінсцер, Букінгемскі палац, Сабор Святога Паўла, Парламент. Чалавек жыў на свеце і памёр, а мясціны — засталіся. Гэта быў цуд свету.

Замалёўка Парыжа была зроблена з вялікай вышыні, адкуль добра былі відаць дамы, вуліцы, масты і рэкі. Яна паднімала вас высока над горадам і дала магчымасць адным позіркам ахапіць і адчуць велізарнасць і разнастайнасць яго характа. Гэта была пячынка, якая ўвабрала ў сябе сусвет. Вялікі горад вялікага свету. Яшчэ не бачаны дагэтуль, але памятны.

Мы з братам Грыкорам разглядалі малюнак Парыжа ў той самы дзень, калі ён прыйшоў дадому з гэтымі двума тамінамі.

Ён перагарнуў старонку, і раптам перад намі адкрыўся гэты цудоўны свет, намалёваны з вялікай вышыні. Мой брат Грыкор прачытаў слова пад малюнкам.

— Парыж, — сказаў ён.

І паглядзеў на мяне.

— І праўда, Парыж, — згадзіўся я.

Я ведаў, што гэта Парыж яшчэ да таго, як прачытаў подпіс.

— Калі-небудзь я паеду туды, — сказаў я.

Я любіў ацірацца на таварнай станцыі Санта-Фэ, і мне часта даводзілася бачыць, як валацугі ўскоквалі на хаду ў таварняк, ні з кім не развітаўшыся.

Аднаго разу, за некалькі месяцаў да таго, як мой брат Грыкор прынёс дадому тыя кніжкі, я таксама ўскочыў на хаду ў таварны цягнік. Гэта была платформа, гружаная дробным, з курынае яйца, каменнем аднекуль з гор С'ера-Невады. Я сеў на самую вялікую купу і пачаў глядзець па баках. Свет, які прабягаў мі-

ма, быў вельмі прыгожы і вельмі журботны. З кожнай хвілінай я ўсё далей ад'язджаў ад дому. Цягнік вёз мяне ў адзін з самых вялікіх і таямнічых гарадоў свету, і мне зрабілася вусцішна. Мне і рупела туды трапіць, але было страшна. Толькі раз, на адно імгненне, страх адпусціў мяне. У густой траве, каля самага чыгуначнага палатна, стаяла карова і пазірала на цягнік, і калі я ўбачыў гэтую карову і адчуў яе няное здзіўленне, паважнасць і сілу, я і сам на нейкую секунду стаў моцны і бястрашны. Але ўжо ў наступную мінуту мяне зноў ахапіла паніка. Цягнік ішоў занадта хутка, каб саскочыць на хаду. У імгненне вока я перажыў такое гора, якога б хапіла на ўсё жыццё. Я страціў свой дом: і пакоі, і ложка, і сталы, і крэслы. Я ніколі не ўбачу ні майго брата Грыгора, ні маці, ні сяцёр, ні тысячу іншых знаёмых. І я заплакаў: мне здавалася, што цягнік не спыніцца, пакуль не прыедзе ў адзін з самых вялікіх гарадоў свету, далёка ад дому, і закіне мяне ў чужы свет.

Аднак цягнік спыніўся ў Малазе. Я саскочыў з платформы і папраставаў дадому. Дарога была доўгая, сем міляў. Неўзабаве я пабег. Калі сцямнела, мяне апанаваў той страх перад светам, той страх перад зямлёю, што знаёмы кожнаму хлопчыку, які застаецца адзін далёка ад роднага кута. Я баяўся, што ніколі не траплю дадому. Я бег, пакуль не выбіўся з сіл. Добра помню журботныя гукі начы — строкат цвыркуноў, кваканне жаб, спева птушак; помню пах астылай зямлі і раўнадушша навакольнага свету, у якім панавала цемра.

Дрэвы, якія ў дзённым святле былі прыгожыя і надзейныя, у мораку ночы зрабіліся пачварныя і страшныя. Вакол мяне кружлялі начныя цені, такія непадобныя да добрых ценяў дня, што даюць магчымасць толькі мацней адчуць рэальнасць усіх рэчаў, якія маюць і плоць, і форму. Вакол было цёмна, ціха і пуста.

Але больш за ўсё мяне напалохала раптоўная адарванасць ад усяго знаёмага. Закінутасць. Няпэўнасць. Непрыкаянасць. Дрэва перастала быць дрэвам. Яно зрабілася страшным сімвалам нейкай трагедыі, якая разбівае сэрца і зводзіць з розуму.

Я адчуваў жудасную адарванасць ад усяго свету. Я баяўся, што ніколі не дайду да дому. Людзі мяне не страшылі. У салунах нашага горада, дзе я прадаваў газеты, мне трапляліся самыя горшыя тыпы, але і тыя, здаралася, бывалі добрыя і нават паблажлівыя да мяне, быццам і яны некалі адчулі і ўсё яшчэ памяталі такую самую небяспеку. Я баяўся нежывых рэчаў. Іх цёмную сілу. Злую і ўсемагутную. Мяне пужаў нейкі незразумелы і непапраўны распад усёй маёй істоты, які разбураў мяне з такой самай хуткасцю, з якой парывы ветру ломяць галіны дрэва. І я баяўся, што нешта жудаснае ўвойдзе да мяне ўсярэдзіну і ў імгненне вока знішчыць усё тое, што звязвае ў адно цэлае кожную часцінку маёй душы і цела, што яно, гэта жудаснае, ператрушчыць у пыл усю чалавечую пароду. Кожны хлопчык, якому здаралася апынуцца аднаму ўначы далёка ад дому, напэўна перажыў гэта.

І ўсё ж я шчасліва дабраўся дадому. Нікому не мог я расказаць, што здарылася, бо і сам добра не ведаў.

Я быў рады, што вярнуўся. Вялікія гарады свету адступілі ад мяне. Яны здабылі далячынь, якую можна вымераць толькі ў марах.

Разглядаючы чароўны малюнак Парыжа, такі далёкі ў нашых марах, я ўспомніў тую ноч і адчуванне непрыкаянасці. Але разам з тым я сказаў майму брату Грыкору, што калі-небудзь пабываю ў вялікіх гарадах свету. Прыйдзе час, і я сам пагуляю па вуліцах маёй мары — вуліцах непамерна далёкага свету.

Мой брат Грыкор прынёс дадому дзве вялікія кнігі пра генерала Гранта, які падарожнічаў вакол свету ў 1877 годзе. У жніўні 1919 года, праз сорак два гады

пасля падарожжа генерала Гранта, мы з братам Грыкорам пачалі сваё падарожжа вакол свету і ў глыбіні часу. Мы даведаліся пра свет той пары, калі наш бацька яшчэ маленькім хлопчыкам жыў на старой радзіме, задоўга да таго як пачалося наша новае жыццё ў Каліфорніі. Дзве кнігі — і сотні ілюстрацый пра шматлікія гарады свету зрабіліся часткай нашага дому, часткай нашага жыцця. Зімой і летам, увесну і ўвосень мы з братам Грыкорам падарожнічалі вакол свету з генералам Грантам, седзячы за сталом у нашай гасцінай.

ВАЙНА

Вайна дакацілася і да нас. Нас пераконвалі не есці занадта многа, нішто дарэмна не марнаваць, усё зрабілася каштоўнае. Угаворвалі купляць ваенныя маркі. Мы пасылалі на вайну тысячы салдатаў цераз Атлантычны акіян, а гэта каштавала грошы. Нас заклікалі зарабляць грошы і купляць ваенныя маркі, дваццаць пяць цэнтаў штука. Міс Гама казалася, што мы, дзеці, такія самыя салдаты, як і людзі ў вайскавай форме. Наладжваліся парады. Мы бачылі, як маршыруюць салдаты. Мы бачылі, як яны садзяцца ў цягнікі на Паўднёвым Ціхаакіянскім вакзале. Мы чулі, як галосіць там іхнія маткі і сёстры.

Германія была злачынная страна. Немцы сціралі з карты свету цэлыя дзяржавы. Лясы, палеткі, гарады — усё знішчалі цяжкія снарады. Нават у Атлантычным акіяне Германія ўчыняла злачыныя: загінула «Лузітанія». Яе патапіла нямецкая падводная лодка.

Пра ўсё гэта дзецям сніліся сны. Я ледзь не крануўся з розуму, думаючы пра «Лузітанію».

Я пачаў ненавідзець. Што і казаць, немцы былі злачынцы. Яны былі не такія, як мы. Мы бачылі іх у

фільме «Цэлься — агонь!» з удзелам Чарлі Чапліна. У кінатэатры мы аж падскоквалі на крэслах і гучна віталі Чарлі, героя вайны. Здаралася, Чарлі памыляўся, але ў рэшце рэшт перамагаў. Мы бачылі на экране кайзера і абсвітвалі яго. Ён быў Германія. А Чарлі строіў кепікі з яго. Мы ўсю дарогу рагаталі, але нам было ніякавата. Мы разумелі, што да чаго; няхай сабе гэта і камедыя, але нас не абдурыш.

Кайзер быў самы вялікі ліхадзей на свеце, і мы яго ненавідзелі.

Яна панавала ўсюды, гэтая нянавісьць. У мяне быў стрыечны брат, маленькі хлопчык, які зваўся Сімон. Як толькі ён навучыўся гаварыць, дык адразу выпаліў:

— Я кайзеру галаву адсяку!

Ніхто не вучыў яго ненавідзець кайзера. Гэта лёта ў паветры.

Мы, чалавек пяць хлапчукоў, узлазілі на дрэва, што расло на нашым двары, і, седзячы на галінах, выдумлялі розныя спосабы, як знішчыць кайзера. Адзін хлопчык быў асабліва вынаходлівы, вышукваючы катаванні. Зваўся ён Альберт Сэвін. Ён быў добры цяльпук і няўдака, але стаў самы лепшы вынаходнік катаванняў у нашым наваколлі.

Галоўнай мэтай яго катаванняў было давесці кайзера амаль да смерці, потым даць яму перадыхнуць і зноў пачаць катаваць, яшчэ больш жорстка. Такім чынам кайзер паміраў тысячы разоў і ўсё ж заставаўся жывы, каб яго можна было катаваць з самага пачатку. Самая лёгкая смяротная кара, якую мы яму прыдумалі, быў расстрэл. Але гэта было занадта проста. Ніхто не хацеў, каб ён памёр гэтак лёгка. Усе хлопцы жадалі яму спярша памучыцца як след за тые пакуты, што ён прыносіў людзям.

Некаторыя нашы выдумкі былі вельмі пацешныя. Мы ўспаміналі Чарлі Чапліна і выдумлялі смешныя

катаванні, усялякія сюрпрызы і гэтак далей. Напрыклад, мы запрашаем кайзера на ўрачысты банкет і прапаноўваем яму сесці ў вялікае крэсла. А папраўдзе гэта крэсла электрычнае. Кайзер сядзіць сабе, акладаецца і нічога не падазрае, і раптам мы ўключаем ток. Але не адразу на ўсю сілу, каб яго спапяліць, — не, мы дадаем ток пакрысе. І ўсе, хто знаходзіцца ў зале, абкружаюць кайзера, строяць яму міны, нагадваюць пра «Лузітанію». Я не памятаю, хто з нас прыдумаў гэтае катаванне, але добра памятаю дзень, калі яго прыдумалі.

Гэта быў ясны летні дзень, і ў нас на дрэве было вельмі весела. Некалькі гадзін запар мы падрабязна абмяркоўвалі розныя спосабы катаваць чалавека, але так, каб не замучыць яго да смерці.

Па суседству з намі, на Сан-Пабла-стрыт, жыла ў сваім доме адна нямецкая сям'я. Гэта былі цудоўныя людзі, вельмі прыстойныя і простыя. Яны мелі сына, якога звалі Герман, прыблізна ў адных гадах з маім братам Грыкорам. Хлопец ціхі, крыху дзікаваты. Гаварыў ён з ледзь прыкметным нямецкім акцэнтам, хоць і нарадзіўся ў нашай даліне.

Калі мы завялі гаворку пра катаванне кайзера, я таксама прымаў у ёй удзел, але лічыў, што гэта гульня, а напраўду мы ж ні да каго не збіраемся быць жорсткімі. Але там былі і іншыя хлопцы, старэйшыя за мяне; яны так разышліся, што ім карцела што-небудзь гэтакае ўтворыць. Нехта ўспомніў Германа. Ведаецца, ёсць такія хлопцы — вылітыя іхнія бацькі. І вось гэты цяльпук Альберт Сэвін і яшчэ адзін, Эдгар Райф, пачалі распальваць нянавісць да Германа, які не зрабіў нікому нічога благага.

Пачалося гэтае здарэнне на арэховым дрэве, але неўзабаве перайшло межы нашага двара. Натоп хлапчукоў, чалавек дзесяць, рашылі расправіцца з Германам. Мой брат Грыкор пайшоў за імі, павалокся і я.

Я не хацеў Герману зла, але не мог уседзець у хаце. Я адчуваў, што проста памру, калі застануся дома і нічога не ўбачу. Мой брат Грыкор ішоў побач са мною, за старэйшымі хлопцамі. Уласна кажучы, мы не ўдзельнічалі ў гэтай гісторыі, але калі ўжо ўсё пачалося ў нас на двары, дык мы хацелі ўбачыць, чым яно скончыцца.

Хлапечы гамуз прыйшоў на Сан-Пабла-стрыт. Эдгар Райф падышоў да Германавага дома і пастукаў у дзверы. Астатнія стаялі на тым баку вуліцы і чакалі. Дзверы адчыніла маці. Эдгар Райф пагаварыў з ёй хвіліну і вярнуўся да хлопцаў.

— Яго няма дома,— паведаміў Эдгар.— Маці кажа, што ён пайшоў у горад. Вось-вось вернецца.

Мой брат Грыкор сказаў па-армянску:

— Хоць бы ён зараз не прыходзіў.

Але Герман прыйшоў. Нехта ўбачыў, як ён ідзе па вуліцы, і ўсе кінуліся да яго.

Нехта спытаўся:

— Ты немец?

Герман адказаў:

— Але.

Яшчэ нехта спытаўся:

— А ці ненавідзіш ты кайзера?

Герман адказаў:

— Не, я нікога не ненавіджу.

Тады нехта стукнуў Германа ў твар. Нехта другі падставіў яму нагу, і ён упаў. Яшчэ нехта ўскочыў на яго, і ўсім гамузам пачалі драсаваць яго кулакамі і нагамі.

Усё гэта працягвалася не больш як дзве мінуты. Таксама хутка скончылася, як і пачалося. Мы ж лічыліся маленькімі салдатамі. У нас бачылі абаронцаў парадку.

Калі ў Германа пайшла з носа кроў, у яго спыталіся:

— Ну, а цяпер ты ненавідзіш кайзера?

А ён крыкнуў:

— Не! Я ненавіджу вас!

Калі стала зразумела, што ён усё роўна не будзе ненавідзець кайзера, яму далі ўстаць. З яго пакеплівалі і перадражнівалі, як ён плача. Ішлі за ім услед, пхалі, білі ззаду і штурхалі нагамі, усю дарогу да дому здзекаваліся з яго. А ён ішоў крокам да самага парога, так і не сарваўся на бег. Калі ён пачаў падымацца па прыступках ганка, з дому выйшла маці і ўбачыла яго. Яна кінулася да сына і пасобіла яму ўвайсці. Ніводнага слова яна не сказала хлапчукам, так яе ашаламіла сынава аблічча. Тыя пастаялі крыху перад домам, падыскаляліся і пайшлі.

У той вечар, калі мы ляглі спаць, я спытаўся ў майго брата Грыгора:

— Грыкор, а ты ненавідзіш немцаў?

— Што? — не зразумеў адразу Грыкор.

Я паўтарыў:

— Ты ненавідзіш немцаў?

Нейкі час ён маўчаў, але я ведаў, што ён думае.

— Ці ненавіджу я немцаў? Не,— адказаў ён.— Я не ведаю, што і каго ненавіджу, але нешта ненавіджу напэўна. Усё тое, што мы сёння зрабілі. Вось гэта мне ненавісна. Вось гэта я ненавіджу.

ШЭСЦЬДЗЕСЯТ МІЛЬ У ГАДЗІНУ

Мы часта бачылі, як ён праносіўся па шашы з хуткасцю пяцьдзесят міль у гадзіну, і мой брат Майк становіўся тады нейкім пакрыўджаным і зайздрослівым.

— Вунь ён,— гаварыў Майк.— І куды ён, ліха на яго галаву, едзе, як ты думаеш?

— Нікуды, мабыць,— звычайна адказваў я.

— Для чалавека, які нікуды не едзе, ён здорава спяшаецца.

— Па-мойму, ён проста ганяе, каб праверыць, якую хуткасць можна з яе выціснуць.

— Хуткасць у яе добрая,— гаварыў Майк.— Але куды адсюль можна ехаць? У Фаўлер, от куды. І гэты паршывы гарадок.

— Або ў Хэнфард,— пярэчыў я.— Або ў Бэйкерсфілд. Не забывай пра Бэйкерсфілд, ён жа стаіць на шашы. І ён можа даехаць туды за тры гадзіны.

— За дзве,— гаварыў Майк,— а можа, і за гадзіну сорак пяць.

Майку было дванаццаць гадоў, мне дзесяць, і ў той час, у 1918 годзе, двухмесны аўтамабіль меў даволі пацешны выгляд — вылітая скрынка з-пад садавіны на колах. Калі не лічыць двухмеснага «форда», цяжка было знайсці машыну, якая давала б хуткасць пяцьдзсят міль у гадзіну, але мы меркавалі, што той чалавек, мабыць, удасканаліў рухавік і са сваёй жоўтай малалітражкі зрабіў гоначную машыну.

Мы прывыклі, што кожны дзень аўтамабіль праяджае па шашы ў бок Фаўлера, а прыкладна праз гадзіну — назад. Па дарозе туды машына імчалася, быццам вырвалася з пекла, з грукатам трасучыся і падскокваючы, а чалавек за рулём курыў цыгарэту і ўсміхаўся сам сабе, як ненармальны. Па дарозе ж назад машына рабіла не больш дзесяці міль у гадзіну, а вадзіцель сядзеў ціхі, быццам вады ў рот набраў, і стомлены.

Пра гэтага хлапчыну немагчыма было сказаць нічога пэўнага. Нельга было вызначыць ні яго ўзрост, ні нацыянальнасць — наогул нічога. Яму — і гэта ўжо дакладна — было не больш за сорак, хоць магло не быць і трыццаці, і — таксама дакладна — ён не быў ні італьянцам, ні грэкам, ні армянінам, ні рускім, ні кі-

тайцам, ні японцам, ні немцам і наогул не належаў ні да адной нацыянальнасці, якія мы ведалі.

— Я дык лічу, што ён амерыканец, гаварыў Майк.— Па-мойму, ён нечым гандлюе. Ён імчыцца ў які-небудзь гарадок, штосьці там прадае і спакойненька сабе вяртаецца дадому.

— Магчыма, — сказаў я.

Але я так не думаў. Я лічыў, што ён больш падобны на тых хлопцаў-зухаў, што ганяюць па дарогах, як шалёныя, каб адчуць асалоду ад хуткай язды.

Гэта былі часы аўтамабільных гонак, часы Дарыо Рэстха, Джымі Мэрфі, Джымі Шэўрале і іншых хлопцаў, якія ўрэшце загінулі ў катастрофах на гонках. Гэта былі часы, калі кожны амерыканец прывыкаў да думкі аб хуткасці. Мой брат Майк часта разважаў, як бы гэта расстарацца дзе-небудзь грошай і купіць стары аўтамабіль, а потым адрамантаваць яго, каб ён меў добрую хуткасць. Міль шэсцьдзсят у гадзіну. Гэта было б цудоўна, думаў ён. Вось толькі грошай у яго не было.

— От куплю сабе тачку, — гаварыў Майк, — будзеш ведаць тады, што такое хуткасць.

— Не купіш ты ніякай тачкі, — адказваў я. — За якія грошы ты збіраешся яе купіць?

— Як-небудзь дастану, — даводзіў сваё Майк.

Шаша ішла перад нашым домам і выходзіла на Чыгуначны праспект за паўмілі на поўдзень ад складаў сухафруктаў Розенбергаў. Чатыры браты Розенбергі скуплівалі інжыр, сушаныя персікі, абрыкосы, сушаны вінаград, упакоўвалі іх у прыгожыя каробкі і рассылалі па ўсёй краіне і нават у іншыя краіны, у Еўропу. Кожнае лета яны наймалі мноства людзей з нашай часткі горада. Жанчыны займаліся ўпакоўкай, а мужчыны выконвалі больш цяжкую работу: вазілі ручныя каляскі. Майк падаўся быў туды наймацца на работу, але адзін з братоў сказаў яму пачакаць яшчэ з год, пакуль падрасце і падужэе.

Гэта было лепш чым нічога, але Майк не мог чакаць, пакуль падужэе. Ён захапіўся таннымі часопісамі з рэкламай хлопцаў нахштальт Лайанела Стронгфарта і Эрла Лідэрмана, гэтых гігантаў ад фізкультуры, асілкаў, якія адной рукой падымалі над галавой мех з мукою і вытваралі безліч іншых штук. Майка цікавіла, як яны гэтага дабіваюцца; ён пачаў хадзіць на спартыўную пляцоўку «Космас», падцягваўся на турніку, шмат бегаў, каб умацаваць мышцы ног. Майк здорава падужэў, але амаль зусім не падрас. А як настала спёка, Майк закінуў трэніроўкі. Занадта ж гарача было.

Мы паседжвалі на прыступках нашага ганка і назіралі за машынамі, што праносіліся міма. Перад шашой пралягалі чыгуначныя пуці, наўкол слалася раўніна, і нам усё было далёка відаць на поўнач і на поўдзень, было відаць, як з горада ішоў цягнік; мы сядзелі на прыступках, а ён усё набліжаўся і набліжаўся, станавілася чуваць, як ён грукоча коламі па рэйках, а потым мы праводзілі яго вачамі, пазіраючы, як ён знікае на поўдні. Усё лета мы толькі гэтым і займаліся ў час школьных канікул.

— Вунь ідзе цягнік СП 797,— гаварыў Майк.

— Правільна. А вось гэты ідзе ў Санта Фе, 485321,— гаварыў я.— Як ты думаеш, Майк, што вунь у тым таварным вагоне?

— Сушаны вінаград,— адказваў Майк,— Розенбергаў сушаны вінаград, або інжыр, або сушаныя персікі, або абрыкосы. Эх, хутчэй бы прыйшло наступнае лета! Я змагу пайсці працаваць да Розенбергаў і куплю сабе тачку.

— Эх,— гаварыў і я.

Майк заводзіўся ад адной думкі пра работу ў Розенбергаў. Ён падхопліваўся, усчынаў бойку са сваім цемнем і пры гэтым соп, як сапраўдны прафесійны баксёр, папраўляў трусы і ледзь не стагнаў:

— Эх!

Эх, чаго толькі ён не нарабіць у Розенбергаў.

Для Майка і прыдумаць нельга было нічога горшага, чым не даць яму працаваць у Розенбергаў, не даць яму зарабіць грошай, каб купіць старую машыну, давесці да ладу рухавік і ганяць машыну з хуткасцю шэсцьдзесят міль у гадзіну. Калі паказваўся жоўты «фордзік», Майк пачынаў ціха пакутаваць, бо машына была сапраўды хуткая. Ён увесь наліваўся зайздрасцю да гэтага хлопца ў машыне, што імчалася па шашы з хуткасцю пяцьдзесят міль у гадзіну.

— Калі ў мяне будзе свая тачка,— гаварыў Майк,— я пакажу гэтаму хлопцу, што такое сапраўдная хуткасць!

Мы даволі часта хадзілі ў горад. А калі гаварыць больш дакладна, дык мы бывалі там сама менш кожны дзень, але дні доўжыліся, як тыдні, і нам здавалася, што мы не былі ў горадзе цэлы тыдзень, хоць хадзілі туды толькі ўчора. Мы цягнуліся ў горад, абыходзілі яго ўвесь і вярталіся дадому. Іспі там не было куды і рабіць не было чаго, і толькі гаражы ды стаянкі старых аўтамабіляў на Брадвей вабілі нас, асабліва Майка.

Аднойчы мы ўбачылі жоўты двухмесны форт у гаражы Бена Малака на Брадвей, і Майк схапіў мяне за руку.

— Вось яна, Джо,— прашаптаў ён,— тая самая гоначная. Давай зойдзем.

Мы ўвайшлі ў гараж і спыніліся каля машыны. Нідзе нікога не было відаць, наўкол панавала цішыня.

Пасля з-пад машыны паказалася галава гаспадара. У яго быў выгляд самага шчаслівага чалавека на свеце.

— Добры дзень! — сказаў Майк.

— Прывітанне, хлопцы,— ветліва адказаў гаспадар жоўтай машыны.

— Што-небудзь здарылася з ёю? — спытаў Майк.

— Нічога сур'ёзнага,— адказаў той,— проста даводжу старэнькую да ладу.

— Вы нас не ведаеце,— загаварыў зноў Майк.— Мы жывём у тым белым доме на Чыгуначным праспекце, што каля «Уолната». Мы кожны дзень бачым, як вы ездзіце па шашы.

— Ага, вось і мне здаецца, што я вас дзесьці бачыў.

— Мой брат Майк,— сказаў я,— гаворыць, што вы гандляр.

— Ён памыляецца.

Я памаўчаў, спадзеючыся пачуць, чым жа ён займаецца, калі не гандлем, але чалавек больш нічога не дадаў.

— Я і сам збіраюся на той год набыць машыну,— сказаў Майк.— Думаю купіць быстраходны «шэўрале».

Згадаўшы пра машыну, ён крутнуўся, як быццам па-баксёрску вёў бой з ценем, але тут жа апамятаўся, а мужчына гучна зарагатаў:

— Цудоўная думка! Цудоўныя планы!

Ён вылез з-пад машыны і закурыў цыгарэту.

— Па-мойму, вы даяце пяцьдзесят міль у гадзіну,— сказаў Майк.

— Пяцьдзесят дзве, калі гаварыць дакладна,— сказаў чалавек.— У бліжэйшыя дні спадзяюся выціснуць усе шэсцьдзесят.

Я добра бачыў, што Майку ён вельмі падабаецца, ды і мне таксама ён спадабаўся. Ён быў маладзейшы, чым мы думалі. Яму было не больш за дваццаць пяць, але паводзіў ён сябе як пятнаццаці або шаснаццацігадовы хлапчук. На наш погляд, ён быў дзівосны.

Майк спытаў:

— Як вас завуць?

Майк умеў задаваць такія пытанні і пры гэтым не выглядаць дурнем.

— Біл,— адказаў хлопец,— Біл Уолес. Мяне ўсе называюць Шпаркі Уолес.

— М'яне завуць Майк Флор,— адрэкамендаваўся Майк.— Вельмі прыемна пазнаёміцца. А гэта мой брат Джо.

Майк і Біл паціснулі адзін аднаму рукі. Майк зноў распачаў свой бой з ценем.

— Як вы, хлопцы, наконт пракаціцца? — спытаў Шпаркі Уолес.

— Ух ты! — усклікнуў Майк.

Мы ўскочылі ў машыну, і Шпаркі Уолес вывеў яе з гаража, потым праехаў па Брадвее цераз чыгуначныя пуці, міма складаў Розенбергаў, туды, дзе пачынаецца шаша. На шашы Біл паказаў нам, на што ён здольны ў сэнсе хуткасці. Мы як вокам згледзець праляцелі паўз наш дом і ўжо імчаліся па шашы з хуткасцю сорак міль у гадзіну, потым сорак пяць, пяцьдзесят, і вось спідометр паказвае пяцьдзесят адну, пяцьдзесят дзве, пяцьдзесят тры, і машына калоціцца як апантаная.

К таму часу, калі стрэлка спідометра паказвала пяцьдзесят шэсць міль у гадзіну, мы былі ўжо ў Фаўлеры, і вадзіцель затармазіў і спыніўся. Было вельмі гарача.

— Можна, пап'ём чаго-небудзь халодненькага? — спытаў Біл.

Мы вылезлі з машыны і зайшлі ў магазін. Майк выпіў бутэльку клубнічнага напітку і я таксама. Тады Біл прапанаваў яшчэ па адной. Я адмовіўся, а Майк выпіў і другую бутэльку.

Наш вадзіцель выпіў чатыры бутэлькі клубнічнага напітку.

Потым мы селі ў машыну і паехалі назад, вельмі павольна, робячы не больш за дзесяць міль у гадзіну, і ўвесь час гаварылі пра машыну, пра тое, як гэта цудоўна — імчацца па шашы з хуткасцю пяцьдзесят міль у гадзіну!

— Вы зарабляеце? — спытаў Майк.

— Ні капейкі,— адказаў Шпаркі Уолес.— Але я змайструю сабе гоначную машыну і зараблю на гонках на акружным кірмашы.

— От гэта цуд! — сказаў Майк.

Біл высадзіў нас каля нашага дома, і тры гадзіны запар мы гаварылі пра паездку, усё не маглі супакоіцца.

Гэта было дзівосна! Шпаркі Уолес — цудоўны хлопец.

У верасні адкрыўся акружны кірмаш. Там жа знаходзіўся трэк для мотагонак даўжынёй роўна міля па акружнасці. З аб'яў, вывешаных на агароджы, мы даведаліся, што ў гэтым годзе тут будуць праводзіцца і аўтамабільныя гонкі.

Аднойчы мы звярнулі ўвагу на тое, што жоўты «форд» вось ужо цэлы тыдзень не паказваецца на шашы.

Майк ажно падскачыў, калі сцяміў, што тут да чаго.

— Гэты хлопец удзельнічае ў гонках на кірмашы,— сказаў ён.— Давай збірайся хутчэй!

Мы бягом ірванулі па Чыгуначным праспекце.

Было дзевяць гадзін раніцы, а гонкі павінны былі пачацца не раней чым а палове трэцяй, але мы ўсё роўна спяшаліся. Трэба было як мага раней трапіць на кірмаш, каб пралезці за агароджу. Паўтары гадзіны мы то ішлі, бо беглі, пакуль дабраліся да кірмашовага гарадка, і яшчэ дзве гадзіны ніяк не маглі прашыцца ўсярэдзіну. Два разы нас лавілі, ды ўрэшце мы ўсё ж дабіліся свайго — пралезлі.

Мы забраліся на трыбуны, адтуль усё было вельмі добра відаць. На трэку стаялі дзве гоначныя машыны: чорная і зялёная.

Неўзабаве чорная машына паехала па крузе. Калі яна апынулася побач з намі, мы абодва падхапіліся: за рулём сядзеў гаспадар жоўтага «форда». Мы нават

заганарыліся. Як ён гнаў, як грукатаў! Колькі пылу ўзнімаў на паваротах!

Гонкі пачаліся не а палове трэцяй, а ў тры. Трыбуны былі запоўнены і хваляваліся. Сем гоначных машын выстраіліся ў шарэнгу. Усе яны былі заведзены, і шум матораў аглушаў і ўзбуджаў. Ды тут гонкі пачаліся, і Майк быццам звар'яцеў: ён размаўляў сам з сабою, біўся з ценем, падскакваў і кідаўся ва ўсе бакі.

Гэта быў першы заезд, самы кароткі, на дваццаць міль, і Шпаркі Уолес прыйшоў чацвёрты.

Наступны заезд быў на сорак міль, і Шпаркі Уолес прыйшоў другі.

Трэці і апошні заезд быў на семдзсят пяць міль, семдзсят пяць кругоў; на трыццатым крузе Шпаркі Уолес вырваўся наперад, зусім трошачкі, але ўсё-такі вырваўся, і тут раптам здарылася няшчасце — ад гоначнай машыны Біла адляцела пярэдняе кола, машына зрабіла дзікі скачок і перакулілася ў паветры. Усім было відаць, як Шпаркі Уолес вываліўся з машыны. Усе на свае вочы бачылі, як машына раздушыла яго аб драўляную агароджу.

Майк пабег з трыбуны ўніз, каб праціснуцца бліжэй. Я бег следам за ім і чуў, як ён лаецца.

Гонкі не спыніліся, адно некалькі механікаў прыбралі з дарогі разбітую машыну Шпаркага Уолеса і аднеслі яго самога ў карэту «хуткай дапамогі». Калі астатнія машыны рабілі сямідзiesiąты круг, нейкі чалавек падняўся на ўзвышэнне і аб'явіў, што Шпаркі Уолес адразу ж сканаў на месцы.

Божа мой!

— Той хлопец,— паўтараў Майк,— ён разбіўся. Той хлопец, што ездзіў па шашы ў жоўтым «фордзе», ён разбіўся, Джо. Той хлопец, што вазіў нас у Фаўлер і купляў нам напітак.

Ужо было цёмна, калі мы вярталіся дамоў. І тут

Майк заплакаў. Трошкі. Я здагадаўся толькі па яго голасу. Ён і не плакаў па-сапраўднаму.

— Ты помніш таго цудоўнага хлопца, Джо? — гаварыў Майк.— Гэта ён разбіўся.

Мы пачалі зноў паседжваць на прыступках ганка і пазіраць на машыны, што праносіліся міма, але цяпер нам было сумна. Мы ведалі, што хлопец у жоўтым двухмесным фордзе больш ніколі не праедзе па шашы. Калі-нікалі Майк падхопліваўся і ўсчынаў бой з ценем, але ўсё гэта ўжо было не тое, што раней. Ён больш не радаваўся, не цешыўся, ён быў злосны і, здавалася, гатовы душу выбіць з кагосьці за тое, што такая подлая штука здарылася з гэтакім хлопцам, як Шпаркі Уолес.

ЦЭПЕЛІН ЗА АДЗІН ДОЛАР

Люк трымаў мяне за руку, а я трымаў за руку Маргарэт. Кожны з нас меў па пяць цэнтаў на ахвяраванне, і Люк сказаў мне:

— Глядзі ж, Марк, не забудзься, як мінулы раз, апусціць манетку ў кашолку, а то ты яе тады не ўкінуў і купіў марожанае.

— Сам не забудзься,— адказаў я.

Мінулы раз Люк не апусціў свой пяціцэнтавік, і я гэта прыкмеціў. Удзень, калі стаяла гарачыня, я купіў марожанага. Шульц паклаў мне два шарыкі. Люк бачыў, як я еў марожанае пад дрэвамі каля школы Эмерсона.

Люк прыкінуўся, нібыта ён сышчык Хакшоў.

— А-га! — сказаў ён.— Адкуль у цябе грошы, Марк?

— Ты сам ведаеш — адкуль,— адказаў я.

— Не,— сказаў ён,— не ведаю. Зараз жа гавары мне — адкуль?

— Засталіся пасля нядзельнай школы,— сказаў я.— Я іх не апусціў у кашолку.

— Гэта грэх,— сказаў Люк.

— Я ведаю,— адказаў я.— Ты таксама не апусціў.

— Я дык апусціў,— сказаў Люк.

— А от і не,— запырэчыў я.— Я ж добра бачыў, як ты прайшоў паўз кашолку і не апусціў пятака.

— Я збіраю грошы,— сказаў Люк.

— Нашто? — спытаў я.

— На цэпелін¹,— адказаў ён.

— А колькі каштуе цэпелін?

— «У свеце хлопчыкаў» піша пра адзін, які каштуе долар,— сказаў Люк.— Яго прысылаюць з Чыкага.

— Сапраўдны цэпелін? — не паверыў я.

— У ім могуць падняцца два чалавекі, я і Эрнест Уэст.

Я пракаўтнуў рэшткі марожанага і спытаў:

— А я?

— Табе няможна падымацца,— сказаў Люк.— Ты занадта малы. Дзіця. А Эрнест Уэст мой аднагодак.

— Я не дзіця,— сказаў я.— Мне восем гадоў, а табе дзесяць. Дазволь мне падняцца з табою на цэпеліне, Люк.

— Не,— адказаў Люк.

Я не заплакаў, але мне зрабілася вельмі сумна. І тады Люк сцэбануў мяне яшчэ больш балюча.

— Табе падабаецца Аліса Смол,— сказаў ён.— Ты і ёсць дзіцяне.

Гэта была праўда. Мне сапраўды падабалася Аліса Смол, але Люк сказаў пра гэта так, што мне зрабілася крыўдна.

¹ Цэпелін — дырыжабль.

Самота і туга ахапілі мяне. Мне, вядома, падабалася Аліса Смол, але хіба я зрабіў хоць што-небудзь з таго, што хацеў зрабіць? Хіба я размаўляў хоць раз з ёю? Трымаў яе за руку і гаварыў, як яна падабаецца мне? Ці звяртаўся да яе па імені так, як хацеў, так, каб яна зразумела, што яна для мяне азначае? Не, я занадта баяўся. У мяне не хапала смеласці нават на тое, каб даўжэй паглядзець на яе. Яна наганяла на мяне страх, бо была такая прыгожая. І мне зрабілася крыўдна, калі Люк так загаварыў.

— Ты сукін сын, Люк,— сказаў я,— ты падлюга.— Я не мог успомніць іншых брыдкіх слоў, якія гавораць вялікія хлопчыкі, і таму заплакаў.

Мне было вельмі нядобра, што я гэтак абзываў свайго брата. Увечары я папрасіў у яго прабачэння.

— Не падлізвайся,— сказаў Люк.— Ад каменя ды палкі ў мяне бакі баляць, а словы міма вушэй ляцяць.

— Ніколі я не кідаў у цябе ні палкамі, ні камянямі,— сказаў я.

— Ты мяне абзываў...

— Я не хацеў, Люк. Даю слова, не хацеў. Але ж ты сказаў, што мне падабаецца Аліса Смол.

— Так яно і ёсць,— адказаў Люк.— Ты сам гэта ведаеш. Увесь свет пра гэта ведае.

— Няпраўда,— сказаў я.— Ніхто мне не падабаецца.

— Табе падабаецца Аліса Смол,— сказаў Люк.

— Сукін ты сын,— сказаў я.

Мае словы пачуў тата.

Тата сядзеў у гасцінай і чытаў кнігу. Ён падхапіўся і зайшоў у наш з Люкам пакой. Я заплакаў.

— Што гэта такое, малады чалавек? — сказаў ён.— Як ты назваў толькі што свайго брата?

— Ад каменя ды палкі...— пачаў быў Люк.

— Я не пра тое,— перапыніў яго тата.— Чаму ты ўвесь час дражніш Марка?

— Я яго не дражніў,— сказаў Люк.

— Дражніў,— не вытрываў я.— Ён гаварыў, што мне падабаецца Аліса Смол.

— Аліса Смол? — перапытаў тата.

Ён нічагусенькі не чуў пра Алісу Смол. Не ведаў нават, што такая ёсць на свеце.

— А хто гэта яшчэ такая, Аліса Смол? — спытаў ён.

— Мы вучымся з ёю ў адным класе,— сказаў я.— Бацька яе — свяшчэннік у нашай царкве. Яна, як вырасце, будзе місіянеркай. Яна сказала пра гэта ўсяму класу.

— Папрасі прабачэння ў Люка за тое, што ты абазваў яго брыдкімі словамі,— сказаў тата.

— Прабач мне, Люк, што я абазваў цябе брыдкімі словамі,— сказаў я.

— Люк,— сказаў тата,— папрасі прабачэння ў Марка за тое, што дражніў яго Алісай Смол.

— Прабач мне, што я дражніў цябе Алісай Смол,— сказаў Люк.

Але я ведаў, што ён не адчуваў сябе вінаватым. Я адчуваў, калі прасіў прабачэння, а ён не адчуваў віны, калі гаварыў «прабач». Ён гэта гаварыў толькі таму, што так загадаў яму тата.

Тата вярнуўся ў сваё крэсла ў гасцінай. Перш чым сесці, ён сказаў:

— Я хачу, мае хлопчыкі, каб вы займаліся чым-небудзь разумным і не псавалі адзін аднаму нервы. Зразумела?

— Так, сэр,— адказаў Люк.

Пасля гэтага мы ўзялі кожны па нумару «Вячэрняй суботняй пошты» і пачалі глядзець малюнкi. Люк не хацеў са мною размаўляць.

— Можна мне падняцца на цэпеліне? — спытаў я.

Ён толькі гартаў часопіс і не адказваў.

— Хоць адзін разок? — прасіў я.

Сярод ночы я прачнуўся і пачаў марыць, як я палячу на цэпеліне.

— Люк... Люк,— паклікаў я.

Нарэшце ён прачнуўся.

— Што табе трэба?

— Люк,— папрасіў я,— можна мне падняцца з табою на цэпеліне, як ён прыедзе з Чыкага?

— Не,— сказаў брат.

Гэта было на тым тыдні.

А цяпер мы ішлі ў нядзельную школу.

Люк напамніў:

— Не забудзься, Марк, апусціць манетку.

— Сам не забудзь,— адказаў я.

— Рабі, што табе кажуць,— сказаў Люк.

— Я таксама хачу цэпелін,— сказаў я.

— Хто гаварыў што-небудзь пра цэпелін? — нібыта здзівіўся Люк.

— Калі ты не апусціш сваю манетку,— сказаў я,— я таксама не апушчу.

Здавалася, што Маргарэт нас і не чуе. Яна спакойна ішла наперадзе, пакуль мы з Люкам спрачаліся пра цэпелін.

— Я дам палавіну грошай, Люк,— сказаў я,— калі ты дазволіш мне падняцца.

— Другую палавіну дае Эрнест Уэст,— сказаў Люк.— Мы з ім кампаньёны. Яшчэ восем тыдняў, і з Чыкага прыйдзе цэпелін.

— Ну і хай сабе,— сказаў я,— можаш не дазваляць мне падымацца. Калі-небудзь я зраблю гэтаксама. Ты яшчэ пашкадуеш, калі ўбачыш, як я выпраўляюся ў падарожжа вакол свету на сваёй лодцы.

— Шчаслівага плавання! — засмяяўся Люк.

— Ну, калі ласка, Люк,— зноў пачаў прасіць я,— дазволь мне падняцца на цэпеліне. А я дазволю табе плыць вакол свету на маёй лодцы.

Калі мы падышлі да царквы, перад ёю ўжо стаялі

Эрнест Уэст са сваёй сястрой Даратэяй. Маргарэт і сястра Эрнеста зайшлі ў царкоўны дворык, а мы з Люкам і Эрнестам засталіся за агароджай.

— Талка эскыс? — сказаў Эрнест Люку.

— Імель,— адказаў Люк.

— Што гэта азначае? — спытаў я.

— Табе няможна ведаць,— адказаў Люк.— Гэта наша патаемная мова.

— Ну скажы мне, што гэта азначае, Люк! — папрасіў я.— Я нікому не раскажу.

— Не,— сказаў Эрнест.— Эфін онтар,— павярнуўся ён да Люка.

— Гэрык хоп,— адказаў Люк, і яны абодва зарагаталі.

— Ну, раскажы, Люк,— прасіў я.— Клянуся, што ніколі нікому не скажу, што гэта значыць.

— Не,— сказаў Люк,— прыдумай сабе сваю патайную мову. Хто табе не дае.

— Я не ўмею,— сказаў я.

Прабумкаў царкоўны звон, мы ўсе зайшлі і паселі. Люк і Эрнест селі поруч. Люк загадаў мне, каб я адышоўся ад іх. Я сеў у наступным за імі, апошнім радзе. У першым радзе сядзела Аліса Смол. Бацька яе, наш свяшчэннік, спусціўся з бакавога алтара і ўзышоў на кафедру. Адтуль ён чытаў свае пропаведзі.

Гэта быў высокі чалавек, які ўсім усміхаўся перад пропаведдзю і пасля яе. У час пропаведзі ён ніколі не ўсміхаўся.

Мы праспявалі некалькі песень, а потым Эрнест Уэст папрасіў праспяваць «Каля крыжа», ды толькі яны з Люкам спявалі: «Каля бара, каля бара, дзе курыў апошні раз сваю цыгару, раскаціліся ўсе медзякі, усе медзякі».

Я пазаздросціў Люку і Эрнесту Уэсту. Яны ўмелі павесяліцца. Нават у царкве. Сяды-тады Эрнест паглядваў на Люка і шаптаў «Аркель ропер», а Люк ад-

казваў: «Хэгід осум», і абодва яны ледзь трывалі, каб не засмяцца. Яны трымаліся як маглі, пакуль усе гучна не заспявалі, і тады яны ажно паехалі ад смеху. Смех таксама быў у іх патайнай мове. І ад таго, што я не з імі, мне зрабілася яшчэ больш горка.

«Аркель ропер»,— прашаптаў я і пастараўся адчуць, як гэта смешна, але мне не было смешна. Жахліва было не ведаць, што азначае «аркель ропер». Я ўяўляў сабе, што гэта нешта самае смешнае на свеце, але што — я не ведаў. «Хэгід осум»,— прамовіў я, але ад гэтага мне зрабілася толькі горш. Калі-небудзь я прыдумаю самую смешную на свеце мову, і ні Люк, ні Эрнест Уэст не будуць разумець у ёй ні слова. Я ж буду радавацца кожнаму слову і не буду гаварыць ні на якой іншай мове. Толькі мы — я і яшчэ адзін чалавек на ўсім белым свеце — будзем ведаць маю патайную мову. Аліса Смол. Толькі Аліса і я. «Обер лінтэм»,— скажу я Алісе, і яна зразумее тое цудоўнае, што азначаюць гэтыя словы, і яна паглядзіць на мяне і ўсмінецца, а я вазьму яе за руку і, можа, пацалую.

Потым падняўся на ўзвышэнне дырэктар нашай няздальнай школы Гарвей Джыліс і расказаў нам, чым займаецца ў розных язычніцкіх краінах свету прэсвітэрыянская місія, для якой мы дапамагалі збіраць грошы.

— У паўночнай Афрыцы, дарагія мае дзеці,— гаварыў ён высокім пісклявым голасам,— нашы пастары боскія штодзень твораць цуды ў імя Ісуса. Дзікіх тубыльцаў навучаюць святым гімнам і праведнаму жыццю, і святло бога нашага пранікае ў самыя цёмныя глыбіні невуцтва. Парадуемся ж і памолімся.

— Ампер гампер Гарвея Джыліса,— сказаў Люк Эрнесту.

Люк ледзь стрымаўся, каб не засмяцца.

Мне зрабілася і зусім самотна.

Калі б я ведаў, што ведаюць яны! «Ампер гампер

Гарвея Джыліса». У адносінах да нашага дырэктара гэта магло азначаць што хочаш. Ён быў падобны да жанчыны і гаварыў тонкім голасам. Не думаю, каб хто-небудзь, апрача хіба Алісы Смол, верыў хоць аднаму яго слову.

— Нашы слаўныя героі лечаць хворых сярод ніў і лясоў,— гаварыў ён.— Яны не шкадуюць здароўя і жыцця, каб падрыхтаваць свет да другога прышэсця бога. Яны нясуць яго ісціну ў далёкія куткі зямлі. Памолімся ж за іх. Памолімся, міс Валентайн?

«Памолімся?» Ды міс Валентайн чакала гэтага моманту ўвесь тыдзень. Яна ўстала з лавачкі каля аргана, зняла акуллары і выцерла вочы. Гэтая худая саракагадовая асоба іграла на аргане ў нашай царкве. Калі яна іграла, выгляд у яе быў такі, нібыта яе хтосьці пакрыўдзіў і яна разлічвалася з крыўдзіцелем — малявала па клавішах і сюд-туд зіркала на людзей. Здавалася, яна цяпець нікога не можа. Я бываў на пропаведзі ўсяго два разы ў жыцці, і абодва разы яна гэтак сябе паводзіла; а часам яна з разумным выглядам ківала галавой, падтакваючы таму, што гаварыў свяшчэннік, як быццам толькі яна адна ў царкве разумела, пра што ён гаворыць.

Цяпер вось яна ўстала, каб памаліцца за нашых герояў місіянераў, якія жывуць у цёмных глыбінях Афрыкі і ў іншых язычніцкіх мясцінах свету.

— Экзель зорга,— сказаў Эрнест Люку.

— Ага,— адказаў Люк,— і яшчэ сёе-тое.

— Ойча ўсемагутны і найлітасцівы,— малілася міс Валентайн,— мы грашым і як аблудныя авечкі збіваемся з дарогі, што прадвызначана табою.

І маліла шмат усякай іншай лухты.

Мне здавалася, што маліцца трэба за нашых слаўных працаўнікоў, а яна ўсё гаварыла пра аблудных авечак і грэшныя ўчынкі. Да таго ж малілася яна за надта доўга.

Аднойчы мне здалося, што Гарвей Джыліс хоча крануць яе за руку, каб яна адплюшчыла вочы, і ска-заць ёй: «На сёння досыць, міс Валентайн». Але ён не зрабіў гэтага. Я адплюшчыў вочы, як толькі яна пача-ла малітву. Трэба сядзець з заплюшчанымі вачамі, але я іх заўсёды расплюшчваю, каб бачыць, што робіцца ў царкве.

Цяпер у царкве нічога не рабілася. Усе, апрача Лю-ка, Эрнеста і мяне, схілілі галовы, Люк і Эрнест усё яшчэ перашэптваліся пра штосьці смешнае на сваёй патайнай мове. Мне было відаць, што Аліса Смол схілі-ла галаву ніжэй за ўсіх, і я падумаў: «Божа, зрабі так, каб калі-небудзь я пагаварыў з Алісай Смол на нашай патайнай мове, якую не зразумее больш ніхто на ўсім белым свеце».

— Амін.

Міс Валентайн скончыла нарэшце маліцца, і мы пе-райшлі ў той кут царквы, дзе хлопчыкі ад сямі да два-наццаці гадоў вучылі біблейскія гісторыі і прытчы і дзе апускалі ў кашолку нядзельныя ахвяраванні.

Люк і Эрнест зноў селі разам, а мне загадалі, каб я выбіраўся падалей ад іх. Я сеў адразу ж за імі, каб паглядзець, укіне Люк сваю манету ў кашолку ці не. Кожную нядзелю нам раздавалі па нумары маленькай газеты нядзельнай школы. Газетка называлася «У све-це хлопчыкаў». У ёй расказвалася пра тое, як малень-кія хлопчыкі робяць добрыя справы: дапамагаюць старым, сляпым і калекам, даваліся парады, як можна зрабіць што-небудзь сваімі рукамі. Аднойчы мы з Лю-кам паспрабавалі змайстраваць тачку, але ў нас не бы-ло кола. Пасля гэтага мы ні за што больш не браліся. На апошняй старонцы газеткі змяшчаліся аб'явы з ма-люнкамі.

Настаўнікам у нас быў Генры Паркер. Ён насіў аку-ляры з тоўстымі шкельцамі, а вакол рота ў яго чырва-нелі прышчыкі. Ён быў хваравіты з выгляду, і яго ні-

хто не любіў. Па-мойму, наогул ніхто не любіць хадзіць у нядзельную школу. Нам даводзілася хадзіць, бо тата сказаў, што калі гэта і не пойдзе на карысць, дык і не зашкодзіць. «Пасля, калі вы падрасцяце,— гаварыў ён,— вы самі вырашыце, хадзіць вам надалей ці не. А пакуль што гэта вас добра дысцыплінуе».

А мама сказала: «Зусім правільна».

Таму мы і пачалі хадзіць. Магчыма, мы і прывыклі да школы, бо ні разу не адпрошваліся, каб не ісці. Ды і ўсё адно раніцай у нядзелю рабіць асабліва не было чаго. Эрнесту Уэсту таксама даводзілася хадзіць, таму, я думаю, і Люк ніколі не стараўся ўцячы. Яны заўсёды маглі пагаварыць з Эрнестам Уэстам на сваёй патайнай мове і пасмяяцца з астатніх.

На гэты раз была прытча пра Іосіфа ў яркім плашчы і яго братоў, а потым раптам увесь клас загаварыў пра кіно.

— Ага! — ухмыльнуўся Люк Эрнесту Уэсту.

— Дык вось,— сказаў Генры Паркер,— я хачу, каб кожны з вас назваў мне важную прычыну, чаму не трэба хадзіць у кіно.

Нас было сем чалавек у класе.

— У кіно,— сказаў Пат Карыка,— паказваюць, як танцуюць голыя жанчыны. Таму нам няможна туды хадзіць.

— Так,— сказаў Генры Паркер,— так, гэта важная прычына.

— Там паказваюць, як бандыты забіваюць людзей,— сказаў Томі Цэзар,— а гэта грэх.

— Вельмі добра,— сказаў настаўнік.

— Ага,— запырэчыў Эрнест Уэст,— але ж бандытаў заўсёды забіваюць паліцэйскія, правільна? Бандыты ўрэшце атрымліваюць па заслугах, так? Гэта не прычына.

— Да таго ж,— сказаў Томі Цэзар,— там нас вучаць, як красці.

— Я схільны згадзіцца з містэрам Цэзарам,— сказаў Генры Паркер.— Так, гэта кепскі прыклад для нас.

— Ат, ну і хай сабе,— сказаў Эрнест Уэст.

Ён зрабіў выгляд, што ўсё разумее, зірнуў на Люка і хацеў яму штосьці сказаць на патайной мове, але на гэты раз і гаварыць не спатрэбілася, бо Люк гучна засмяўся, а ўслед за ім і Эрнест. Відаць, Люк сцяміў, што хацеў сказаць яму Эрнест, і гэта, мабыць, было гэтак смешна, што яны так і паехалі.

— Што здарылася? — спытаў настаўнік.— Які можа быць смех у нядзельнай школе? З чаго вы абодва смеяцеся?

«Раскажу пра іх,— падумаў я,— раскажу, што ў іх ёсць патайная мова». Ды тут жа я вырашыў не раскаваць. Гэта ўсё сапсавала б. Мова ж такая цікавая. Не хацелася загубіць яе, хоць я і не разумеў у ёй ні слова.

— З нічога,— адказаў Люк.— Хіба нельга чалавеку і пасмяяцца?

Надышла чарга Джэкаба Хайлэнда. Джэкаб быў самы негаваркі, самы няцямлівы хлопец на свеце. Прыдумаць ён нічога не здолеў. Ад яго было немагчыма дабіцца ніякага адказу. Ён нават не здагадваўся, што трэба сказаць.

— Ану скажыце нам,— запатрабаваў містэр Паркер,— скажыце вы, чаму нам не трэба хадзіць у кіно.

— Не ведаю,— адказаў Джэкаб.

— А ўсё-такі,— сказаў містэр Паркер,— няўжо вы не ведаеце ніводнай важкай прычыны, чаму не трэба, няможна хадзіць у кіно?

Джэкаб задумаўся. Гэта значыць, ён пачаў азірацца па баках, потым паглядзеў сабе пад ногі, потым на столь, пакуль мы чакалі, што ён надумае.

Думаў ён доўга. Потым сказаў:

— Мне здаецца, містэр Паркер, я не ведаю чаму. А чаму? — раптам спытаў ён.

— Я ў вас пытаюся,— сказаў настаўнік.— Я дык ведаю чаму, але я хачу, каб вы і самі гэта ведалі. Давайце ж, містэр Хайлэнд, назавіце мне адну прычыну.

І вось Джэкаб пачаў думаць усё спачатку, а мы на яго раззлаваліся. Кожны можа прыдумаць хоць самую маленькую прычыну, кожны, толькі не такі тупіца, як Джэкаб. Ніхто не ведае, чаму ён такі маўчун. Ён жа старэйшы за ўсіх у нашым класе. Ён усё круціўся на месцы, потым пачаў калупаць у носе, чухаць патыліцу і пазіраць на містэра Паркера, як глядзіць набіты сабака на таго, з кім хоча пасябраваць.

— Дык што? — спытаў настаўнік.

— Даю слова,— сказаў Джэкаб,— я не ведаю чаму. Я рэдка хаджу ў кіно.

— Але ж ты быў калі-небудзь у кіно? — спытаў настаўнік.

— Быў, сэр,— адказаў ён,— і не раз. Але я хутка ўсё забываю. Я нічога не памятаю.

— Але ж ты, вядома, памятаеш,— сказаў настаўнік,— хоць адну маленькую дэталю з фільма, якая можа служыць благім прыкладам і быць прычынай, чаму ніколі не трэба хадзіць у кіно.

І тут раптам твар Джэкаба асвяціўся шырокай усмешкай.

— Ведаю! — зарадаваўся ён.

— Слухаем,— сказаў настаўнік.

— Там нас вучаць шпурляць у ворагаў пірожнымі, біць нагамі жанчын і ўцякаць.

— Гэта ўсё, што ты памятаеш? — спытаў містэр Паркер.

— Так, сэр,— адказаў Джэкаб.

— Гэта не прычына,— сказаў Эрнест Уэст.— Чаму нельга кідацца пірожнымі?

— Таму што яны ўсяго цябе запэцкваюць,— сказаў Джэкаб і засмяўся.— Памятаеш, як крэм капае з твару?

— Біць жанчын нагамі — гэта, безумоўна, кепска, — сказаў містэр Паркер. — Цудоўна, містэр Хайлэнд. Я ведаў, што калі вы як след падумаеце, дык абавязкова ўспомніце важную прычыну.

Наступная была чарга Нельсана Холгама.

— Хадзіць у кіно вельмі дорага, — сказаў ён. — Занадта шмат каштуе.

— У «Біжу» ўсяго пяць цэнтаў, — сказаў я, — так што гэта не прычына.

— За пяць цэнтаў можна купіць буханку хлеба, — сказаў Нельсан. — У наш час пяць цэнтаў — гэта грошы.

— Правільна, — падхапіў містэр Паркер. — Прычына сапраўды вельмі важная. Ёсць куды больш высакародныя спосабы патраціць грошы. Падумайце толькі, якога велізарнага прагрэсу мы дасягнулі б усяго нават за адзін год, калі б нашы маладыя людзі перасталі хадзіць у кіно, а аддавалі б грошы на місіянёрскую дзейнасць. О, за тых грошы, што трацяцца на легкадумныя забавы накшталт кіно, мы маглі б за год схіліць увесь свет да хрысціянства.

Містэр Паркер кіўнуў Эрнесту Уэсту, каб гаварыў ён.

— Кіно вучыць нас быць незадаволенымі тым, што мы маем, — сказаў Эрнест. — Мы бачым, як людзі раз'язджаюць у вялікіх аўтамабілях, жывуць у вялікіх дамах, і становімся зайздросцамі.

— Зайздроснікамі, — паправіў містэр Паркер.

— Нам хочацца ўсяго гэтага, — гаварыў далей Эрнест, — але мы ведаем, што атрымаць нельга, бо ў нас няма грошай, каб купіць гэта ўсё, і таму нам бывае кепска.

— Цудоўная прычына, — сказаў містэр Паркер.

Потым была чарга Люка, а пасля мая.

— Там кепская музыка, — сказаў Люк.

— Толькі не ў «Ліберці»,— сказаў Томі Цэзар,— і нават не ў «Кінеме». Гэта не прычына.

— А ў «Біжу» кепская,— сказаў Люк.— Там на механічным піяніна ўвесь час іграюць адну і тую ж песню. Надакучвае. «Вяселле вятроў».

— Няпраўда,— сказаў Томі Цэзар,— там іншы раз іграюць другую песню. Не ведаю толькі назвы. Там часам іграюць шэсць ці сем песень.

— Усе яны падобны адна да аднае,— сказаў Люк,— ад іх пачынае балець галава.

— Вось-вось, мы да чагосьці набліжаемся,— сказаў наш настаўнік.— Пачынае балець галава. Прычыняецца шкода нашаму здароўю. Няможна рабіць тое, што шкодна для здароўя. Здароўе — самае дарагое наша багацце. Мы павінны рабіць тое, што ўмацоўвае наша здароўе, а не шкодзіць яму.

Я сказаў, што ў кіно не трэба хадзіць таму, што калі з яго выходзіш, дык перастаеш любіць наш горад.

— Усё здаецца такім недарэчным у нашым горадзе,— сказаў я,— што хочацца з'ехаць адсюль.

Потым надышоў час пусціць кашолку па кругу. Містэр Паркер сказаў невялікую прамову пра тое, як вельмі патрэбны грошы і наколькі лепей аддаваць, чым браць.

Томі Цэзар апусціў два пені, Пат Карыка — тры, Нельсан Холгам — адзін, Джэкаб Хайлэнд — пяціцэнтавік, і тады кашолка дайшла да Эрнеста Уэста. Ён перадаў яе Люку, Люк — мне, а я вярнуў яе містэру Паркеру. Мы нічога ў яе не паклалі. Містэр Паркер дастаў з кішэні кашалёк, паобразгаў манетамі, выцягнуў дваццаціпяціцэнтавік так, каб мы ўсе гэта бачылі, і ўкінуў яго да астатніх манет. Выгляд у яго быў велічны. За гэта яго ўсе цярапець не маглі, нават такі тупаваты хлопец, як Джэкаб Хайлэнд. Можна было падумаць, што гэтымі дваццацю пяцю цэнтамі ён выра-
тоўвае ўвесь свет.

Потым ён кожнаму з нас даў па нумары «У свеце хлопчыкаў», і ўрок закончыўся.

Усе падхапіліся са сваіх месц і выбеглі на вуліцу.

— Ну, апліка, да пабачэння,— сказаў Эрнест Уэст Люку.

— Апліка,— адказаў Люк.

Тут з царквы выйшла мая малодшая сястра Маргарэт, і мы падаліся дадому.

Я перагарнуў апошнюю старонку «У свеце хлопчыкаў» і ўбачыў аб'яву пра цэпелін. На карцінцы былі намалёваны два хлопчыкі, якія ляцелі высока ў небе ў гандоле цэпеліна. Выгляд у іх быў засмучаны — яны махалі на развітанне камусьці рукамі.

Калі мы прыйшлі дадому, нас, як заўсёды ў нядзелю, чакаў святочны абед. Тата і мама былі вельмі вясёлыя за сталом, і мы наеліся па самае годзе. Тата сказаў:

— Пра што ў вас быў урок, Люк?

— Пра шкоднасць кіно,— сказаў Люк.

— І ў чым жа яна, гэтая шкоднасць? — спытаў тата.

— Там паказваюць, як скачуць голыя жанчыны,— сказаў Люк,— бандыты забіваюць паліцэйскіх, білеты дарагія, і там вучаць нас кідацца пірожнымі.

— Зразумела,— сказаў тата.— Гэта вельмі кепска.

Пасля абеду я не мог прыдумаць, чым заняцца. Калі б я гэтак не саромеўся, не баяўся, я пайшоў бы да дома Алісы Смол і сказаў бы ёй, што яна мне падабаецца. «Аліса»,— сказаў бы я,— ты мне падабаешся». Але я баяўся. Калі б у мяне была свая лодка, я паплыў бы вакол свету. Потым я ўспомніў пра цэпелін. Люк быў на двары і збіваў дзве дзеравячкі.

— Што ты робіш? — спытаў я.

— Нічога,— адказаў Люк,— проста збіваю.

— Люк,— сказаў я,— вось мае пяць цэнтаў. Як прыйдзе цэпелін, дазволь мне падняцца з вамі.

Я спрабаваў угаварыць яго ўзяць маю манету, але ён не захацеў браць.

— Не,— сказаў ён,— цэпелін — наш з Эрнестам Уэстам.

— Ну і хай сабе,— сказаў я,— мы з табою яшчэ разлічымся.

— Давай, давай,— сказаў ён.

Было вельмі горача. Я прысеў на халаднаватую траўку пад нашым сікаморам і глядзеў, як Люк збівае дошчачкі. Па тым, як ён заганяў цвікі, можна было падумаць, што ён нешта майструе, і я так і думаў, пакуль ён не скончыў. Ён збіў разам штук дзесяць дошчачак, і на гэтым усё. Яны былі проста збіты разам. Нічога з іх не атрымалася.

Тата пачуў стук малатка і, пыхкаючы люлькай, выйшаў на двор.

— Як гэта называецца? — спытаў ён.

— Гэта? — перапытаў Люк.

— Ага,— сказаў тата.— Што гэта такое?

— Нічога,— адказаў Люк.

— Цудоўна,— сказаў тата, павярнуўся і пайшоў зноў у дом.

— Цудоўна? — здзівіўся Люк.

— У цябе ж нічога не выйшла,— сказаў я.— Чаму ты не змайструеш што-небудзь?

Было чуваць, як тата штосьці напявае ў доме. Мабыць, ён выціраў маме посуд. Ён спяваў вельмі гучна, а потым разам з ім заспявала і мама.

Тады Люк перастаў грукаць малатком і шпурнуў збітыя дошчачкі за гараж.

Ён абабег вакол гаража і вярнуўся з дошчачкамі, а пасля зноў закінуў іх і зноў прынёс.

— У што ты гуляеш? — спытаў я.

— Ні ў што,— сказаў ён.

— Люк, давай пойдзем разам да «Біжу»,— прапанаваў я.

- Я з табою? — здзівіўся Люк.
- Ну але,— сказаў я,— у цябе ёсць пяць цэнтаў і ў мяне. Давай сходзім на «Тарзана».
- Мне трэба збіраць грошы на цэпелін,— сказаў Люк.— У мяне ўжо ёсць дзесяць цэнтаў. Яшчэ восем тыдняў, і цэпелін будзе тут, а тады — бывай!
- Бывай? — не паверыў я.
- Ага,— сказаў Люк.— Бывай.
- Люк, але ж ты не паляціш ад нас, праўда? — сказаў я.
- Яшчэ як палячу! — сказаў брат.— А дзеля чаго, ты думаеш, ён мне трэба?
- І ты не збіраешся ніколі вярнуцца, Люк?
- Вярнуся абавязкова,— сказаў ён.— Я палячу на адзін-два месяцы, а потым вярнуся.
- А куды ты збіраешся ляцець, Люк? — спытаў я.
- На Кландайк,— сказаў ён,— на Поўнач.
- У той халодны край, Люк?
- Акурат туды,— сказаў Люк.— Мы з Эрнестам Уэстам, маім кампаньёнам. Талка эскас.
- Што гэта азначае, Люк? — спытаў я.— Ну, калі ласка, скажы мне. Што азначае «талка эскас»?
- Гэта ведаем толькі мы з кампаньёнам,— сказаў Люк.
- Я нікому не раскажу, Люк. Даю слова, не раскажу.
- Пойдзеш і каму-небудзь разбалбочаш,— сказаў Люк.
- Клянуся,— сказаў я,— каб я здох!
- Каб табе іголки загналі ў язык, калі разбалбочаш?
- Згода,— сказаў я,— іголки і распаленае жалеза, Люк.
- Слова гонару?
- Слова, Люк. Ну што гэта азначае?

— Талка эскас?

— Ага, Люк. Талка эскас.

— Добрай раніцы, — сказаў ён. — Гэта азначае «добрай раніцы».

Я не мог гэтаму паверыць.

— І гэта ўсё, Люк?

— Гэта ўсё, што азначае «талка эскас». Але ў нас ёсць цэлая мова.

— Талка эскас, Люк, — сказаў я.

— Імель! — адказаў ён.

— А што азначае «імель», Люк?

— Імель?

— Ага, Люк.

— Не разбалбочаш?

— Я ж пакляўся ўжо, Люк, і яшчэ клянуса: Гарачыя іголки мне ў язык, калі хоць каму што-небудзь скажу.

— Прывітанне, — сказаў Люк. — «Імель» азначае «прывітанне».

— Давай сходзім у «Біжу», Люк, — прапанаваў я. — У нас з табою ёсць па пяць цэнтаў.

— Добра, — сказаў ён. — Шчыра кажучы, галава ад музыкі не баліць. Гэта я проста так гаварыў.

— Скажы маме, — папрасіў я.

— Яна, можа, не пусціць, — засумняваўся Люк.

— А можа, пусціць. Можа, тата скажа ёй, каб пусціла нас.

Мы з Люкам зайшлі ў дом. Тата выціраў талеркі, якія мыла мама.

— Можна нам пайсці ў «Біжу», мама? — папрасіўся Люк.

— Што я чую? — здзівіўся тата. — Я думаў, што ў вас быў урок пра шкоднасць кіно.

— Так, сэр, — адказаў Люк.

— А як ваша сумленне? Не трывожыць вас? — спытаў тата.

— І што там ідзе, у кіно? — спытала мама.

— «Тарзан»,— сказаў я.— Можна мы сходзім, ма? Мы не апусцілі нашы манеткі. Люк збірае на цэпелін, але мяне ён не бярэ з сабою ў палёт.

— Не апусцілі свае манеткі? — здзівіўся тата.— Зарубіце сабе на носе, дзеткі, што калі вы не будзеце аддаваць свае пяціцэнтавікі, дык гэтыя прэсвітэрыянскія місіянеры збяруць свае манаткі і з'едуць з Афрыкі.

— Я разумею,— сказаў Люк,— але мы з Эрнестам Уэстам збіраем грошы на цэпелін. Так што мы вымушаны былі гэтак зрабіць.

— На які цэпелін? — спытаў тата.

— На сапраўдны,— адказаў Люк.— Ён ляціць з хуткасцю восемдзсят міль у гадзіну і можа несці двух чалавек, мяне і Эрнеста Уэста.

— І колькі ён каштуе? — спытаў тата.

— Адзін долар,— сказаў Люк.— Яго прысылаюць з Чыкага.

— Вось што я табе скажу,— сказаў тата,— калі ты вычысціш гараж і будзеш наводзіць парадак на двары ўвесь тыдзень, у суботу я дам табе долар. Дамовіліся?

— Дзіва што! — усклікнуў Люк.

— І з умовай,— дадаў тата,— што ты возьмеш з сабою Марка.

— Калі ён будзе мне памагаць,— сказаў Люк.

— Ён будзе,— сказаў тата.— Праўда, Марк?

— Я буду рабіць больш за Люка,— сказаў я.

Тата даў нам яшчэ па дзесяць цэнтаў і сказаў, каб мы ішлі ў кіно. Мы пайшлі ў «Біжу» і паглядзелі васьмнаццатую серыю «Тарзана». Яшчэ дзве серыі — і ўсё. У кіно былі Томі Цэзар і Пат Карыка. Калі тыгр ледзь-ледзь не злавіў Тарзана, яны ўдвух крычалі мацней, чым усе астатнія разам.

Мы з Люкам вычысцілі гараж і ўвесь тыдзень прыбіралі і падмяталі двор, а ў суботу тата даў Люку па-

пяровы долар. Люк сеў і напісаў ветлівае пісьмо людзям з Чыкага, якія гандлявалі цэпелінамі. Ён паклаў у канверт папяровы долар і апусціў пісьмо ў паштовую скрынку, што вісіць на рагу вуліцы. Я хадзіў да паштовай скрынкі разам з ім.

— А цяпер, — сказаў ён, — нам застаецца толькі чакаць.

Мы чакалі дзесяць дзён. І ўсе гэтыя дні мы гаварылі пра розныя незнаёмыя і далёкія мясціны, куды мы паляцім на цэпеліне.

Потым цэпелін прыйшоў. Гэта была маленькая пляскатая пасылка з дакладна такім жа малюнкам, як і «У свеце хлопчыкаў». Малюнак быў наклеплены на каробку. А каробка важыла менш за фунт, нават менш за паўфунта. У Люка рукі дрыжалі, калі ён адкрываў каробку. Мне ажно млосна рабілася: я адчуваў, што нешта тут не так. У каробцы ляжаў лісточак паперы, і на ім было напісана вось што:

«Дарагія дзеці! Гэта ваш цэпелін і інструкцыя, як ім карыстацца. Калі вы будзеце акуратна і правільна выконваць усе парады, цацка падымецца ў паветра і правісіць дваццаць секунд».

І далей усё ў тым жа сэнсе.

Люк старанна выканаў усе парады і надзімаў мяшчак з тканіны, пакуль ён не зрабіўся тугім і набыў форму цэпеліна. Потым тканіна лопнула, і цэпелін абвяў, як праткнуты гумаваы паветраны шарык.

Гэта быў канец. Канец нашага цэпеліна. Люк ніяк не мог сабе гэтага ўявіць. Ён сказаў:

— На малюнку два хлопчыкі стаяць у гандоле. Я думаў, што цэпелін будзе велічынёю з таварны цягнік.

Пасля ён загаварыў на сваёй патайнай мове.

— Што ты гаворыш, Люк? — спытаў я.

— Добра, што ты не разумееш, — адказаў ён.

Ён скамячыў усё, што засталася ад цэпеліна, і разараў на шматкі тканіну, а потым пайшоў у хляўчук, набіраў кучу дошчачак і цвікоў, узяў малаток і паचाў прыбіваць дошчачкі адну да адной.

ВЕЛЬВЕТАВЫЯ ШТАНЫ

Большасць людзей наўрад ці задумваецца, якое вялікае значэнне маюць штаны. Звычайны чалавек, надзяваючы іх уранку ці здымаючы ўвечары, не будзе, нават дзеля забавы, думаць, які б ён быў гарэтнік, калі б у яго не было штаноў; які б няшчаснік ён быў, калі б яму давялося паказацца на людзях без штаноў: якія нялоўкія былі б яго манеры, якая дурная была б ягоная гаворка, якія бязрадасныя былі б яго адносіны да жыцця.

Тым не менш, калі мне было чатырнаццаць гадоў, калі я чытаў Шапёнгаўэра, Ніцшэ і Спінозу, не верыў у бога і нават пагарджаў ім, быў вораг Ісуса Хрыста і каталіцкай царквы, калі я быў нечым накшталт філосафа, — мае думкі, у роўнай ступені глыбокія і будзённыя, увесь час звярталіся да праблемы чалавека без штаноў, і, як вы можаце здагадацца, думкі гэтыя былі цяжкія і маркотныя, а час-парою — вясёлыя і жыццярадасныя. У гэтым, я мяркую, радасць быць філосафам: пазнаваць як адзін бок з'явы, так і другі. З аднаго боку, чалавек без штаноў павінен адчуваць сябе няшчасным стварэннем, і хутчэй за ўсё гэтак і ёсць на самай справе, але, з другога боку, калі той самы чалавек, цяпер ужо ў штанах, быў звычайна весялун і добрая душа, дык напэўна нават без штаноў гэтакі і застанецца і, можа, нават пад гэтым соусам яшчэ будзе дасціпна жартаваць. Такога чалавека няцяжка сабе ўявіць, і я меркаваў, што ён зусім не збянтэжыўся б (прынамсі,

гэтак бывае ў кіно), а, наадварот, ведаў бы, як сябе паводзіць і што рабіць, каб пераканаць людзей у адной простаі ісціне, а іменна: па-першае, у рэшце рэшт пара штаноў — гэта цьфу, нішто. Па-другое, адсутнасць штаноў — гэта яшчэ не канец свету і не крушэнне цывілізацыі. І ўсё-такі думка пра тое, што я сам магу некалі паказацца на людзях без штаноў, страшыла мяне, бо я ведаў, што не дам сабе змогі падняцца на адпаведную вышыню, упэўніць усіх у банальнасці сітуацыі і паказаць, што канец свету яшчэ не прыйшоў.

У мяне былі толькі адны штаны, дый тыя дзядзькавы,— латанія-пералатанія, цыраванія-перацыраванія і далёкія ад апошняй моды. Дзядзька мой насіў гэтыя штаны пяць гадоў, перш чым перадаў іх мне, а потым я пачаў апранаць іх кожную раніцу і здымаць кожны вечар. Насіць дзядзькавы штаны лічылася гонарам. Я быў бы апошняя свіння, калі б прытрымліваўся іншай думкі. Я ведаў, што гэта гонар, я прыняў гэты гонар разам са штанамі, я насіў штаны, насіў гонар, але штаны былі мне завялікія.

Занадта шырокія ў поясе, яны былі завузкія ў абшлагах. Падлеткам мяне ніхто не лічыў франтам. Калі людзі азіраліся, каб лішні раз паглядзець на мяне, як гэта тады не раз здаралася, дык толькі таму, што ім было цікава, чые гэта штаны я ўспёр на сябе. У дзядзькавых штанах было аж чатыры кішэні, але сярод гэтага мноства — ніводнай цэлай. Калі мне даводзілася займацца грашыма, плаціць і браць рэшту, дык я мусіў хаваць грошы ў рот і ўвесь час помніць пра іх, каб не праглынуць.

Натуральна, я быў няшчасны. Тады і пачаў чытаць Шапенгаўэра і пагарджаць людзьмі, а следам за людзьмі — богам, а следам за богам (а можа, і перад богам ці нараўне з ім) — усім светам, усім сусветам, усім гэтым недарэчным ладам жыцця.

У той жа час я ведаў, што дзядзька, перадаўшы мне

штаны, вылучыў мяне з цэлай плоймы сваіх пляменнікаў, і я быў усцешаны гэтым фактам і ў пэўнай ступені апрануты. Дзядзькавы штаны, зрэдку думаў я, усё ж такі лепей, чым нічога, і, развіваючы гэтую думку, мой гібкі філасофскі розум хутка даводзіў яе да канца. Уявім сабе, што чалавек выйшаў на людзі без штаноў. Не таму, што так хацеў, і не дзеля забавы. І не каб паказацца арыгінальным ці выказаць сваё «фэ» заходняй цывілізацыі, а проста таму, што не меў ён штаноў, не меў грошай, каб купіць тыя штаны. Дапусцім, ён надзеў усё, акрамя штаноў: бялізну, шкарпэткі, чаравікі, кашулю — і пайшоў на вуліцу, пазіраючы ўсім проста ў вочы. Дапусцім, адпаліў ён гэтакую штуку. Лэдзі, у мяне няма штаноў! Джэнтльмены, у мяне няма грошай! Ну, дык і што? Штаноў у мяне няма і грошай таксама, але ж я жыхар гэтага свету. І маю намер заставацца ім, аж пакуль не памру ці не прыйдзе канец свету. Я збіраюся і далей хадзіць па свеце, хоць і не маю штаноў.

Што з ім могуць зрабіць? Пасадзіць у турму, ці што? А калі так, дык наколькі? І за што? Якое гэта злачынства — з'явіцца сярод людзей, сярод сабе падобных, без штаноў?

А раптам, думаў я, мяне пашкадуюць і захочуць падарыць пару старых штаноў? Адна толькі думка прыводзіла мяне ў шаленства. Не надумайцеся дарыць мне вашы старыя штаны, крычаў я ім у думках. Не трэба мне ваша шчодрасць. Не хачу я вашых штаноў, ні старых, ні новых. Я хачу мець свае ўласныя штаны, проста з крамы, новенечкія, майго памеру, з фірменнай маркай, з гарантыяй. Хай у мяне будуць свае штаны, каб на іх ліха, і нічыя іншыя. Я жыву на зямлі і хачу мець свае ўласныя штаны.

Я страшна злаваўся на тых, хто мог бы мяне пашкадаваць, бо гэта было не па мне. Я не мог дапусціць, каб мне давалі за так — што б то ні было. Мне карцела

купляць самому, як гэта робяць усе людзі. Колькі каштуюць гэтыя штаны? Тры долары? Добра, я бяру. Так і толькі так. Ніякіх сумненняў і ваганняў. Колькі? Тры долары? Цудоўна. Загарніце.

Калі я ўпершыню надзеў дзядзькавы штаны, дзядзька мой адступіўся на некалькі крокаў, каб лепш мяне агледзець, і сказаў:

— Як на цябе пашыты.

— Ага, сэр,— згадзіўся я.

— Даволі свабодныя ўверсе,— дадаў дзядзька.

— Ага, сэр,— пацвердзіў я.

— Прыгожыя і акуратныя ў абшлагах,— зазначыў дзядзька.

— Ага, сэр,— зноў сказаў я.

І тут, невядома чаму, быццам звычай перадачы штаноў пераходзіць з пакалення ў пакаленне, дзядзька расчуліўся і пачаў трэсці мне руку. Ад радасці і захаплення ён збялеў як палатно, яму аж заняло мову. Потым ён выбег з хаты, як бяжыць чалавек ад нечага надта чуллівага, побач з чым знаходзіцца — вытрываць немагчыма, а я тым часам паспрабаваў паглядзець, ці ўдасца мне, пры пэўнай асцярожнасці, перасоўвацца з месца на месца ў яго штанах.

Выявілася, што ўдаецца. Ногі ў мяне, праўда, крыху блыталіся, але хадзіць можна было. Я адчуваў сябе не вельмі ўпэўнена, але ведаў, што, як кажуць, сорам у мяне цяпер прыкрыты, хадзіць я магу, і я не страчваю надзеі, што паступова навучуся хадзіць хутка. Трэба было толькі асвойтацца. Можна, першыя месяцы мне гэта не ўдасца, але праз нейкі час я здолею хадзіць па зямлі хоць і асцярожна, але даволі шпарка.

Я насіў дзядзькавы штаны шмат месяцаў запар, і гэта былі самыя нешчаслівыя месяцы майго жыцця. Чаму? Таму што тады ў модзе былі вельветавыя штаны, а потым, праз год, калі ў Каліфорніі наступіла пара іспанскага адраджэння і прыйшла мода на ўсё іспан-

скае, — вельветавыя штаны ў іспанскім стылі — клёшныя, з чырвонай апухай унізе, часта з пяціцалевым гарсажам, зрэдку аздобленыя вакол поясу. Чатырнаццацігадовыя хлапчукі ў штанах гэтага фасону не толькі адчувалі сябе вольна і ўпэўнена, але ведалі, што апрануты па модзе, а адсюль вынікала, што яны могуць весяліцца, колькі іх душа пажадае, — бегаць за дзяўчатамі, мянціць з імі языком і гэтак далей. А я не мог. І таму натуральна, што я звярнуўся да Шапенгаўэра і пачаў пагарджаць жанчынамі, а потым і мужчынамі, дзецямі, каровамі, коньмі, жыхарамі джунгляў і рыбамі. «Што такое жыццё? — пытаўся я ў самога сябе. — Чаму яны так высока носяць насы? Няўжо толькі таму, што на іх вельветавыя штаны ў іспанскім стылі? А ці чыталі яны Шапенгаўэра? Не. Ці ведаюць, што бога няма? Дзе там. Ці здагадваюцца, што каханне — самае нуднае пачуццё на свеце? Куды ім. Яны круглыя невукі. Яны носяць шыкоўныя штаны, але невуцтва асляпіла іх. Гэтыя людзі ніколі не скемяць, што ўсё гэта — пусты падман, а самі яны — ахвяры жорсткіх кпінаў».

І я горка смяяўся з іх.

І ўсё ж такі зрэдзь часу я забываўся пра ўсё, што ведаў, пра ўсё, што вычытаў у Шапенгаўэра, і ў поўнай найўнасці, без усякай глыбокай філасофскай думкі, бегаў за дзяўчатамі, адчуваючы сябе весела і бесклапотна, пакуль раптам да мяне не даходзіла, што мяне падцкоўваюць. І ўсё праз дзядзькавы штаны. Хіба ў такіх штанах заляцаюцца да дзяўчат? Гэта былі няшчасныя, трагічныя, маркотныя штаны, і насіць іх і круціць у іх залёты з дзеўкамі было трагічна, а глядзелася смешна — пацеха, дый толькі.

Я пачаў ашчаджаць кожны цэнт, які трапляў да мяне ў рукі, і цярпліва чакаў свайго часу. Прыйдзе дзень, і я пайду ў краму і скажу, што хачу набыць пару іспанскіх штаноў клёш, цана не мае значэння.

Прайшоў год, доўгі і маркотны. Год філасофіі і чалавеканенавісніцтва.

Я збіраў грошы і марыў з часам займець свае ўласныя вельветавыя штаны ў іспанскім стылі. Яны сталі б маім прытулкам і сховішчам і адначасова такім убраннем, у якім чалавек не можа не быць вясёлы і бесклапотны.

Ну дык вось, сабраў я грошы, як хацеў, і пайшоў у краму, як хацеў, і купіў сабе пару вельветавых штаноў клёш, як хацеў, але праз месяц, калі пачаліся заняткі і я прыйшоў у школу, дык высветлілася, што я адзіны сярод хлопцаў у вельветавых штанах якраз гэтакага фасону. Відаць, эпоха іспанскага адраджэння скончылася. Вельветавыя штаны новага фасону былі вельмі простыя, без клёшу, без пяціцалевага гарсажу, без усякіх украсаў. Проста звычайныя вельветавыя штаны.

Ці мог я пасля гэтага быць вясёлы і бесклапотны? Ні вясёлы, ні бесклапотны я не быў. І гэта толькі пагаршала становішча. Затое мае штаны былі і вясёлыя, і бесклапотныя. Мае ўласныя штаны, што я купіў на свае ўласныя грошы. І я падумаў, што мне застаецца толькі адно — быць такім жа вясёлым і бесклапотным, як мае штаны. А то няма на свеце справядлівасці. Не мог я хадзіць у школу ў гэтакіх штанах і не быць вясёлым і бесклапотным, і таму я рашуча пастанавіў сабе — быць якраз такім. Я пачаў надзвычай дасціпна жартаваць з любой нагоды і за гэта даволі часта атрымліваў у пашчэнку; я без канца смяяўся, але заўсёды бачыў, што ніхто, апрача мяне, не смяецца.

Гэта была агонія найгоршага гатунку, і я кінуў школу.

Сёння я ўпэўнены, што не стаў бы філосафам, калі б не гора, што мне давялося адгараваць з тымі іспанскімі вельветавымі штанамі клёш.

САМАЯ ХАЛОДНАЯ ЗІМА З 1854 ГОДА

Было страшна холадна ў тую зіму, калі я парваў сабе звязкі на правай назе, закахаўся ў яснавокага цёмнагаловага зямнога анёла Эму Хэйнс, атрымаў месца рассыльнага на тэлеграфі, куды хадзіў пасля школы, і выпісаў з Нью-Йорка бясплатную брашурку пра тое, як мець найбольшую карысць ад усяго і ад усіх на свеце.

У гісторыі даліны Сан-Хаакін гэта была самая халодная зіма з 1854 года. Так скупаслоўна і абьякава пісала газета, і я веру, што гэта праўда. Было так холадна, што я зненавідзеў уставаць уранку, нават пасля таго як прыйшла брашурка з Нью-Йорка і сказала мне, што я павінен рабіць нават тое, што мне не даспадобы.

Больш за ўсё я не любіў уставаць раніцай з цёплага ложка. Хацелася толькі аднаго — спаць. У мяне проста не было настрою ўскокваць і калаціцца ад холаду.

Брашурка з Нью-Йорка была, аднак, суровая. Чалавек з тварам язвеніка пагрозліва тыцкаў у вас пальцам і пытаўся: «А ці не пльывае вы па цячэнні? Толькі дурні ідуць па лініі найменшага супраціўлення. Мудрыя ж людзі змагаюцца з варожымі сіламі свету і ўрэшце дамагаюцца перамогі, славы і багацця».

Нават калі гэта так, думаў я сам сабе, дык што гэта за перамога, дзеля якой чалавек павінен змагацца з варожымі сіламі свету? І чым можна праславіцца?

Звязкі на правай назе я парваў, гуляючы ў футбол. І ўсё праз тую халадэчу. Калі б не было так холадна, я як след урэзаў бы па мячы, як бывала ў цёплыя дні, і ўсё было б як мае быць, але замест гэтага я няўдала ступіў і ад страшэннага болю бразнуўся вобземлю.

Ў апошні момант я паспеў крыкнуць хлопцам з маёй каманды, каб яны заціснулі праціўніка з мячом:

— Трымайце яго! Я паміраю... Не давайце яму біць па варотах!

Ніводны генерал не царпеў паражэння з большай годнасцю і гневамі.

Я не хацеў быць героем. Прамільгнула думка, што мне прыйшлі капцы, а паміраць я не хацеў, бо яшчэ мала пажыў на свеце. А па-другое, ні разу не гаварыў з Эмай Хэйнс.

Да мяне падбег Джоні Купер і ледзь не спапяліў позіркамі.

— Здаецца, — кажу, — я не магу болей гуляць.

— Чаму, каб на цябе ліха? — зароў Джоні.

— Не магу — нага, — прастагнаў я.

— Што ты вярзеш?

— Не магу ўстаць, — кажу, — страшна баліць нага.

— Навошта табе стаяць? — абурыўся Джоні. — Камандаваць можна лежачы на жываце! Язык у цябе цэлы? Вось і камандуй!

— Не магу ўстаць, — адказаў я. — Нешта зусім кепска з нагою.

— Не выдумляй, — ускіпеў Джоні. — Мы павінны выйграць. Гэтае чортава кодла думае, што яны непераможныя. Так што ляжы сабе на жываце і камандуй.

— Я мог бы, — кажу, — але галава не слухаецца. Холадна, і нешта з правай нагой. Варухнуцца не магу, замярзаю.

— Але гаварыць ты яшчэ можаш, — не сунімаўся Джоні.

Я пачаў камандаваць лежачы на жываце і, трэба прызнаць, рабіў гэта няблага: мы пабілі нашых праціўнікаў з лікам 187 : 177. На агульную бойку пасля гульні я не застаўся — тут камандаваць патрэбы не было, і, апрача таго, я зусім акалеў.

Устаць на ногі і ісці я не мог, і я прапоўз цэлы

квартал і свіснуў свайму малодшаму брату Рэйлі. Людзі на вуліцы ўпрошвалі мяне ўстаць і ісці нагамі. Гэта проста непрыстойна, казалі яны: кожны раз я выдумляю якое-небудзь глупства — вось і цяпер прыкінуўся калекам і здзекуюся з няшчасця слабых і нямоглых. Я не мог ім сказаць, што я напраўду калека. Я не дурыўся, мне было холадна і балюча, але яны ўсё роўна не далі б мне веры.

Мой малодшы брат Рэйлі пачуў мой умоўны свіст — тры доўгія і сем кароткіх — і выбег насустрач. Ён зусім задыхаўся, пакуль дабег да мяне.

— Што з табою? — спытаўся ён. — Чаму ты паўзеш?

— Я не магу ўстаць, — кажу. — Нешта з правай нагой. І скачанеў — хоць ты гвалт крычы. Слухай, Рэйлі, ты ж ужо вялікі хлопец, можа, зацягнеш мяне дадому на спіне?

— Не, не змагу, — адказаў Рэйлі. — Я не хачу ламаць сабе спіну.

— Нічога ты не зломіш, — супакоіў я брата.

— Добра, — згадзіўся Рэйлі. — Уставай, я табе памагу. Левая нага ў цябе здаровая. Абапрыся на мяне і ідзі паціху.

Ён пасобіў мне ўстаць, і мы пайшлі дадому. За паўгадзіны мы праклыпалі тры кварталы. Правая нага зусім не слухалася, і ўсю дарогу я скакаў на адной левай.

Дома я не шкадуючы нацёр нагу бальзамам Слоўна, хворае месца добра прыпякло, нага пачырванела, але на раніцу я ўсё роўна не мог хадзіць і не пайшоў у школу. У дзевяць гадзін паштальён прынёс мне брашурку з нью-йоркскіх завочных курсаў. Я прачытаў яе ад вокладкі да вокладкі. Пра што там пісалася, я так і не зразумеў, але, здаецца, пра тое, што лепей чытаць падручнікі і вучыць урокі, чым швэндацца па бильярдных і курыць цыгарэты. Там былі два малюнкi:

на адным хлопец сядзіць адзін у маленькім пакойчыку і чытае кніжку, на другім — хлопец стаіць, прываліўшыся да сцяны більярднай і паплёўвае ў сметніцу. Маецца на ўвазе, што хлопец, які чытае кніжку, павінен быць узорам для пераймання і захаплення, але як на мой розум, дык другі куды цікавей праводзіць час. Ён толькі што загнаў шар у лузу і чакае ўдару ў адказ.

«Які з гэтых двух хлопцаў дасягне поспеху?» — пыталася брашура.

Які поспех меўся наўме, там напісана не было. Я лёгка ўяўляў сабе, што хлопец, які абцірае вуглы ў більярдных, даведаецца пра ўсё, што тычыцца більярда, і стане чэмпіёнам свету, а той, што чытаў кніжку, бачыўся мне толькі прыдуркам і недарэкам — ні сыры ні печаны. Што ён будзе рабіць, думаў я? Вучыцца невядома колькі, каб атрымаць месца служачага ў нейкай канторы і там дасягнуць поспеху? Ну, гэта ўжо яго асабістая справа.

І я рашыў не паступаць на завочныя курсы.

Цэлы тыдзень я не мог ездзіць на веласіпедзе. Нага мая паціху адтайвала і рабілася больш гнуткая, і малапамалу я навучыўся паднімаць яе крыху і апускаць і нават неяк патроху хадзіць.

Праз тыдзень пасля таго футбольнага матча я паехаў на веласіпедзе ў школу, але ад правай нагі ніякай карысці не было. Амаль усю дарогу мне прыходзілася альбо ехаць вельмі павольна, што глядзелася ненатуральна, бо звычайна я ездзіў хутка, нават калі нікуды не спяшаўся, альбо здымаць правую нагу з педалі, і тады яна вісела ў паветры, а педалі круціла толькі левая. Гэта выглядала нехлямяжа, і прахожыя пакеплівалі з мяне. А я ў сваю чаргу адчуваў, што ніхто мне і слова не скажа, калі я іх добра вылаю, але гэта толькі павялічвала мае пакуты.

— Давайце, давайце, смейцеся, — казаў я. — Смейцеся, а ў мяне нага зламана. Толькі ўсяго.

Ці:

— Давайце, давайце, смейцеся (і тут я перадражніваў іх поўным абурэння «ха-ха»), у мяне нагу паралізавала, толькі ўсяго.

Мне заўсёды хацелася атрымаць месца рассыльнага, зарабіць трохі грошай, купіць стрэльбу, рыбалоўныя прылады і, можа, маленькі «фордзік» і заняцца паляваннем і рыбнай лоўляй; але я ўсё не адважыўся зайсці куды-небудзь і папрасіцца на работу. Па-першае, мне было яшчэ замала гадоў, а па-другое, я проста баяўся. Але калі я парваў звязкі на правай назе і ледзьве хадзіў, не кажучы ўжо пра катанне на веласіпедзе, я зайшоў у тэлеграфную кантору і атрымаў месца рассыльнага.

Гаспадар быў мажны дзяцюк па прозвішчы Гіфард. Ён надта здзівіўся, калі ўбачыў, як я еду на веласіпедзе. І толькі я паспеў увайсці ў кантору, як ён выгукнуў:

— А божа каханы! Сыноч, чаму ты мне адразу не сказаў, што кульгаеш?

— Ды я не кульгаю,— кажу.— Проста нешта здарылася з правай нагой, але я націраю яе бальзамам Слоўна, і заўтра хутчэй за ўсё будзе поўны парадак.

Ён мяне не звольніў, і сам я таксама не кінуў гэтага месца, хоць трашчалі такія маразы — як агнём пякло. Пачынаў я а чацвёртай паполудні і працаваў аж да дванаццаці ночы. І здавалася, гэта была самая халодная пара ў сутках. Ды яшчэ дзьмуў моцны вецер, пылішча з усяго горада ляцела мне ў вочы, рукі мерзлі на рулі веласіпеда, і ўжо не раз я хацеў вярнуцца ў кантору і адмовіцца ад месца, але калі вяртаўся туды, то месца не пакідаў, бо што ні кажы, а я быў кульгавы.

Па нядоўгім часе я да ўсяго гэтага прызвычаіўся. І да таго, што пыл запарушвае мне вочы, і што рукі мерзнуць, і што сабакі ганяюцца за мною па цёмных вуліцах, пужаючы да смерці, і нават да сваёй кульга-

васці. Я зусім забыўся пра яе, і неўзабаве кульгавасць мая прайшла, я пачаў хадзіць пеша і вельмі фасоніста ездзіць на веласіпедзе — з шыкам заварочваў на рагу вуліц і хвацка праскокваў паміж машынамі.

Ішоў я спаць толькі а гадзіне ночы, а ў сем раніцы ўжо званіў будзільнік. На сон заставалася толькі шэсць гадзін. А мне трэба было трынаццаць. Як не хацелася ўставаць! Надта ўжо холадна было. Але я ўсё ж такі ўставаў, снедаў, ускокваў на веласіпед і ляцеў у школу, бо ведаў, што ўбачу там Эму Хэйнс. Цэлы дзень мне хацелася спаць. Эма Хэйнс сядзела побач, цераз праход, а я, бывала, так стамлюся, што сплю з адкрытымі вачамі. Здаралася, што настаўніца, бедная місіс Хагерці, якая памерла ў 1932 годзе, пражыўшы шэсцьдзсят сем гадоў, выклікала мяне і задавала пытанні, а я быў як нежывы.

Я марыў толькі пра Эму Хэйнс, якая сядзела цераз праход.

А місіс Хагерці торгала мяне за вуха, каб я расплюшчыў вочы.

Аднаго дня я палажыў галаву на рукі і заснуў як забіты проста ў класе. Місіс Хагерці мяне разбудзіла. Яна была страшна злая, і я разумею яе.

— Малады чалавек, — сказала яна, — тут не гасцініца, а клас.

Я кляваў носам прыкладна да паловы чацвёртай і тады нарэшце прачынаўся.

Пасля заняткаў я выбягаў са школы, ускокваў на веласіпед, нёсся ў горад, забягаў у тэлеграфную кантору, надзяваў сваю куртку і шапку і прымаўся за работу.

Дайшло да таго, што я зусім з'абьякавеў да вучобы. Я садзіўся за парту і ўжо праз пару хвілін спаў, ведаючы, што Эма Хэйнс недзе тут, побач.

Аднаго разу, калі я прачнуўся і сядзеў пазяхаючы на ўвесь рот, я заўважыў, што яна пазірае на мяне.

Пасля школы я ўбачыў, як яна ідзе па калідоры з дзяўчынкай, у якой таксама быў багаты тата. Але бацька Эмы Хэйнс быў, бадай што, ці не самы багаты чалавек у горадзе. І чаму я закахаўся ў яе, так і не ведаю. Можна, таму, што яна была такая пешчаная і ад яе надзіва прыемна пахла. Я пазнаў бы яе пах, напэўна, за цэлы квартал. Дык вось, пайшоў я за імі па калідоры, бо рашыў пагаварыць з ёю. Дагэтуль я не вымавіў да яе аніводнага слова. Дагнаў я Эму з багатай дзяўчынкай, яны спыніліся і чакалі, што я ім скажу, але калі я хацеў адкрыць рот, чую — звяло сківіцы. Абедзве дзяўчынкі ўзлаваліся, асабліва Эма, чмыхнула і пайшлі, і было чуваць, як яны бэсцяць некаторых хлопцаў з нашай школы, у тым ліку і мяне.

У той вечар стаяў такі мороз — аж зоры трымцелі, а на вуліцах было цёмна як ніколі. Што гэта была за пакута разносіць тэлеграмы ў маленькія хаткі на цёмных вуліцах, ды яшчэ зімою, калі ўсе разумныя людзі сядзяць дома, каля цёплай печы. Адзін бог ведае, як мне было пагана! І Эма Хэйнс так абыходзіцца са мною! Гэта было горш за ўсё. Мне здавалася, я памру, калі яна не зразумее, які я малайчына, што раз'язджаю на веласіпедзе ўсю ноч па цёмных вуліцах у апраметнай цемры, мяне пужаюць сабакі, дамоў не відаць, усё скута марозам. Я памру, калі Эма Хэйнс не прызнае мяне і не адорыць сваім сытым цяплом. Калі яна і далей будзе гэтак са мною абыходзіцца, дык аднае начы я проста лягу спаць і ніколі ўжо не прачнуся.

У школе я пачаў часцей на яе заглядацца, але яе адносіны ўсё пагаршаліся. Яна нават і не думала на мяне глядзець. Тады я палажыў да яе на парту любоўную запіску. Там было напісана: «Эма, я цябе кахаю. Дзьюі».

Яна аддала запіску місіс Хагерці, і тая спыталася:

— Малады чалавек, гэта вы напісалі гэтае жаклівае пасланне?

— Я, мэм,— прызнаўся я.

— Ідзіце да дырэктара,— загадала яна.

Я пайшоў.

Містэр Боўлер, дырэктар, быў сапраўдны волат.

— Гэта праўда, хлопча? — спытаўся ён.— Ты напісаў гэтую запіску?

— Я, сэр,— адказаў я.

— Хіба ты не разумееш, хто такая Эма Хэйнс? — сказаў ён і дадаў: — Ці, можа, разумееш?

— Ну,— пачаў я,— мне вядома, што ў яе бацькі безліч дамоў і магазінаў у горадзе і шмат ферм у вёсцы. Я ведаю, што ён багаты.

— І ўсё-такі напісаў ёй запіску?

— Напісаў, сэр,— пацвердзіў я.

— Гэта адзін з самых чуллівых любоўных лістоў нашага часу,— адзначыў дырэктар.— Але ўсё роўна я мушу цябе пакараць. Да канца дня будзеш маім ардынарцам. Я занадта стаміўся, каб уваліць табе як след.

І я выконваў абавязкі ардынарца містэра Боўлера да канца дня. Ён паслаў мяне за шэсць кварталаў ад школы, да Пабста, купіць два бутэрброды з шынкай і дзве бутэлькі клубнічнай шыпучкі і прымусіў мяне з'есці адзін бутэрброд і выпіць бутэльку шыпучкі.

— А цяпер,— сказаў ён,— я ўсё-такі лічу сваім абавязкам сказаць табе — кінь ты сваё каханне да Эмы Хэйнс.

— Чаму?

— Бо гэта смешна. Яна дачка багатага чалавека. А ты сын бедняка. Нічога ў цябе не выйдзе.

Гэта быў моцны ўдар, але я падумаў, што містэр Боўлер мае рацыю.

— Можа, яна кахае мяне, толькі не здагадваецца,— сказаў я.

— На гэта разлічваць не трэба,— адказаў містэр Боўлер.— Выкінь ты яе з галавы, і ўсё. Бо іначай на-

жывеш кучу непрыемнасцей. От жа ўбілася табе напісаць ёй любоўную запіску! Ну, навошта?

— Я кахаю яе, — растлумачыў я.

— Ну, што ж, — сказаў ён, — напісана добра.

Зіма была доўгая, і ў газеце пісалі, што гэта самая халодная зіма з 1854 года. Я доўга яшчэ кахаў Эму Хэйнс, бачыў, як яна катаецца ў шыкоўных аўтамабілях з сынкамі багатых бацькоў, і мне здавалася, я па-мру з гора.

Гэта было накштальт маёй кульгавасці. Бальзам Слоўна ад кахання мяне вылечыць не мог, але вылечыць магло нешта іншае — час, які быў, на маю думку, своеасаблівы бальзам Слоўна.

Аднаго вясновага дня, калі свяціла сонца і ўсё на свеце было сагрэта яго промямі, я адчуў, што вылечыўся.

Я ехаў на веласіпедзе па горадзе і раптам убачыў Эму Хэйнс у шыкоўным зялёным «бьюіку» побач з самым вядомым на свеце мамчыным сынкам Эверэтам Роўдсам.

Мне трапілася цудоўная магчымасць паставіць Эму Хэйнс на месца. Ці яна дурная — не любіць гэтакага малойца, як я, пасля майго прызнання, і раз'язджаць з такім сасунком, як Эверэт Роўдс? Я дагнаў іх і выдаў языком і вуснамі нейкі такі моцны гук, што было чуваць за цэлы квартал, а потым паехаў сабе па вуліцы, вырабляючы акрабатычныя трукі.

Я зразумеў, што мне не трэба ніякія паршывыя завочныя курсы па якіх бы там ні было прадметах. Нага мая зусім паздаравела. Самая халодная зіма з 1854 года скончылася. І ад кахання да Эмы Хэйнс я таксама пазбавіўся.

У гонар гэтых вялікіх перамог я і прадэманстраваў грандыёзнае фігурнае катанне на веласіпедзе.

ТАМ, АДКУЛЬ Я РОДАМ, ЛЮДЗІ ВЕТЛІВЫЯ

Аднае раніцы, калі я зайшоў у кантору, наша бухгалтарка надзявала капялюшык, а з вачэй у яе капалі слёзы. На дварэ стаяў красавік, і напляваць мне было на тое, што я ўсяго толькі клерк з акладам пятнаццаць долараў у тыдзень у задрыпанай пахавальнай кампаніі. Хіба не было ў мяне новага капелюша і новых гамашаў, і хіба не адпраўляла Паўднёвая Ціхаакіянская чыгуначная кампанія спецыяльныя цягнікі з асабліва нізкімі цэнамі ў Мантарэй кожны тыдзень, і хіба я не збіраўся заўтра ехаць у Мантарэй? Хіба не еду я заўтра на паўвостраў?

Я збіраўся папрацаваць у суботу да абеду, потым з'есці шыкозную адбіўную за пятнаццаць цэнтаў у рэстаранчыку ў Чарлі, а пасля бегчы на станцыю Паўднёвай Ціхаакіянскай, што на рагу вуліц Трэцяй і Канцавой, купіць білет на спецрэйс выхаднога дня да Мантарэя і назад і сесці ў цягнік, каб быць вольным, як птушка, ад суботы аж да раніцы панядзелка. Яшчэ я збіраўся купіць нумар «Вячэрняй суботняй пошты» і ўсю дарогу да Мантарэя чытаць апавяданні.

Аднак, калі я зайшоў у кантору, місіс Джылплі, наша бухгалтарка, надзявала капялюшык і плашч, а з вачэй у яе каціліся слёзы.

Я перастаў насвістваць і глянуў па баках. Усё было спакойна. Дзверы ў кабінет містэра Уілі былі прачынены, і я парашыў, што ён за сталом. А больш нікога не было відаць. Гадзіннік, якога звычайна і не чуеш зусім, гучна цікаў і паказваў дваццаць мінут на дзевятую.

— Добрай раніцы, місіс Джылплі! — павітаўся я.

— Добрай раніцы, Джо! — адказала яна.

Звычайна я адразу ж ішоў да шафы, вешаў капялюш і праходзіў да стала, але тут сцяміў, што нешта

здарылася, і парашыў, што будзе няветліва проста так прайсці, павесіць капялюш, сесці за стол і нават не пацікавіцца, што ж адбылося і чаму місіс Джылплі апрагнаецца і плача. Місіс Джылплі была старая дама, вусатая, прыгорбленая, з высахлымі маршчыністымі рукамі, і ніхто яе не любіў, але на дварэ стаяў красавік, а на мне былі новы капялюш і новыя гамашы і я прапрацаваў з місіс Джылплі з верасня да красавіка, усю зіму, і хоць я не мог сказаць, што так ужо надта любіў яе і не мог з яе нацешыцца, але яна была лагодная бабулька, і я не мог проста так павесіць капялюш і ўзяцца за работу. Я павінен быў пагаварыць з ёю.

— Місіс Джылплі,— сказаў я,— што-небудзь здарылася?

Яна паказала на прачыненыя дзверы асабістага кабінета містэра Уілі і зрабіла мне знак, каб я маўчаў, павесіў капялюш і браўся за работу.

«Усё зразумела,— падумаў я,— ён яе звольніў».

— Місіс Джылплі,— спытаў я,— вы ж не страцілі работу?

— Я звольнілася,— адказала яна.

— Ну не,— сказаў я.— Я не ўчора на свет нарадзіўся. Вы мяне не ашукаеце.

Місіс Джылплі атрымлівала дваццаць сем долараў пяцьдзесят цэнтаў у тыдзень. Калі яна пачынала працаваць у пахавальнай канторы, ёй плацілі восем долараў. Мяне навучалі той жа рабоце, якую выконвала місіс Джылплі, а я атрымліваў пятнаццаць долараў. Вось ёй і паказалі на дзверы. Што ж, я мог лічыць, што мне пашанцавала з работай, і мне хацелася паехаць у Мантарэй, я цудоўна сябе адчуваў у новых туфлях за тры долары і ў новым капелюшы, але мяне зусім не цешыла думка аб тым, што місіс Джылплі ў яе ўзросце будзе праз мяне плакаць.

— Місіс Джылплі,— сказаў я,— якраз сёння раніцай я збіраўся пакінуць гэтую работу, і я яе пакідаю.

У мяне ў Портлэндзе ёсць дзядзька, ён адкрывае бакалейны магазін і запрашае да сябе весці ўсе яго рахункі. Я зусім не маю намеру ўсё жыццёгнуць спіну на нейкую пахавальную кампанію. Я звальняюся.

— Джо,— сказала місіс Джылплі,— ты добра ведаеш, што ў цябе няма ніякага дзядзькі ў Портлэндзе.

— Ды ну? — спытаў я.— Вы бы дзіву даліся, каб дазналіся, дзе іх у мяне няма! З гэтай работай скончана. Сачыць за тым, куды перасяляюцца нябожчыкі? Цудоўная кар’ера для маладога чалавека!

— Джо,— сказала місіс Джылплі,— калі ты кінеш работу, я не буду з табой гаварыць да канца маіх дзён.

— Не патрэбна мне работа ў пахавальнай канторы! — усклікнуў я.— На якое ліха здалася мне весці справы нябожчыкаў?

— У цябе ж няма сяброў у горадзе, Джо,— сказала місіс Джылплі.— Ты ж сам расказваў мне пра свае родныя мясціны і пра тое, як ты апынуўся тут у Фрыска, я ўсё ведаю. Табе патрэбна гэтая работа, і калі ты яе кінеш, дык моцна мяне пакрыўдзіш.

— Місіс Джылплі,— заявіў я,— вы што ж, парашылі, што я з’явіўся сюды, каб адабраць у вас работу? Зусім не. Вы займаліся гэтым дваццаць гадоў, калі не больш.

— Джо,— папрасіла місіс Джылплі,— павесь капялюш і бярыся за работу.

— Не,— сказаў я,— я звальняюся зараз жа.

Я прайшоў проста ў кабінет містэра Уілі. Містэр Уілі — віцэ-прэзідэнт кампаніі. Гэты стары чалавек высокага росту з драпежна загнутым носам вечна хадзіў у кацялку і, трэба сказаць, быў падлюга.

Я зайшоў проста да яго ў кабінет.

— Містэр Уілі,— сказаў я,— я звальняюся з сёняшняй раніцы.

— Што здарылася? — спытаў ён.

— Звальняюся,— паўтарыў я.

— Чаму? — спытаў ён.

— Я зарабляю мала грошай! — адказаў я.

— Колькі вы хочаце? — пацікавіўся ён.

І тут я страшэнна здзівіўся. Я думаў, ён выганіць мяне вон. Я парашыў запатрабаваць як мага больш, каб ён мяне выгнаў. Так я і зрабіў.

— Я хачу трыццаць долараў у тыдзень.

— Дык вам жа ўсяго васемнаццаць гадоў, — сказаў ён. — Такі аклад быў бы некалькі заўчасны, але, магчыма, мы гэта ўладзім.

Што за ліха! Калі б я стараўся, хацеў правярнуць справу так, каб мне павысілі аклад, дык ніколі нічога не выйшла б. Трыццаці долараў у тыдзень хапіла б, каб купіць усё, чаго мне не ставала, менш чым за паўгода. Божа мой, ды з трыццаццю доларамі ў тыдзень я як бачыш куплю сабе «Харлі-Дэвідсан».

— Не, — сказаў я рашуча, — я звальняюся.

— Чаму вы звальняецеся? — спытаў ён. — Мне здавалася, вам падабаецца ваша работа.

— Падабалася, — адказаў я, — а цяпер больш не падабаецца. Містэр Уілі, вы звольнілі місіс Джылплі?

Містэр Уілі адкінуўся ў крэсле і паглядзеў на мяне. Здаецца, я яго раззлаваў. Хто я такі, каб задаваць яму такія пытанні?

— Малады чалавек, — сказаў ён, — вам будзе зроблены поўны разлік сёння ж раніцай. Можаце прыйсці па яго праз гадзіну.

Мяне гэта таксама раззлавала.

— Я хачу атрымаць разлік зараз жа, — сказаў я.

— У такім выпадку пачакайце ў суседнім пакоі, — сказаў ён, — за перагародкай.

Я выйшаў, зайшоў за перагародку і абапёрся на канторку.

Па твары місіс Джылплі было відаць, што яна хвалюецца.

— Я звальняюся, — сказаў я.

Яна не магла гаварыць.

— Ён згаджаўся плаціць мне трыццаць долараў у тыдзень,— сказаў я,— але я больш не застаюся тут.

Яна некалькі разоў нібы пракаўтнула штосьці.

— Місіс Джылплі,— сказаў я,— яны будуць вымушаны ўзяць вас зноў на работу, бо не будзе каму выконваць вашы абавязкі.

— Джо,— сказала яна,— ты мяне вельмі пакрыўдзіў.

— Усё ў парадку,— сказаў я.— Там, адкуль я родам, мужчыны не бяруцца за жаночую работу. Я прыехаў з Чыкага і, думаю, заўсёды магу вярнуцца назад.

Вярнуцца ў Чыкага? Ну не! Я палюбіў Каліфорнію. Я заўсёды яе любіў. Але сказаў я акурат так.

— Джо,— сказала місіс Джылплі,— а што, калі ты не знойдзеш другой работы?

Я пстрыкнуў пальцамі:

— Такую работу я заўсёды знайду.

У дзвярах свайго кабінета стаяў містэр Уілі. Ён кіўнуў місіс Джылплі, каб яна зайшла да яго ў кабінет, і зачыніў за ёю дзверы. Выйшла яна толькі без чвэрці дзевяць. Яна зняла капялюшык і плашч, дастала чэкавую кніжку, выпісала чэк і панесла яго на подпіс містэру Уілі.

Чэк прызначаўся мне. Чэк на трынаццаць долараў.

— Вось твой чэк, Джо,— ціха сказала місіс Джылплі.— Я спрабавала ўгаварыць яго выпісаць пятнаццаць, але ён сказаў, што ты нахаба.

— Ён узяў вас назад? — спытаў я.

— Узяў,— сказала яна.

— Місіс Джылплі,— сказаў я,— я вельмі рады, што вы зноў працуеце. Дык як ён сказаў, хто я?

— Нахаба,— паўтарыла місіс Джылплі.

— І што гэта азначае?

— Гэта азначае — грубіян, недалікатны, няветлівы,— растлумачыла місіс Джылплі.

— Там, адкуль я родам, людзі ветлівыя. Знайшоў мне недалікатнага.

Я зайшоў у кабінет містэра Уілі і спытаў:

— Містэр Уілі, каго гэта вы называеце няветлівым?

— Пра што вы гаворыце? — здзівіўся ён.

— Вы не маеце права называць мяне нахабам,— сказаў я.— Там, адкуль я родам, людзі ветлівыя.

Народ з Чыкага не такі ўжо далікатны, але большасць з нашых суседзяў былі людзі ветлівыя. Прынамсі, звычайна. Відаць, я проста раззлаваўся.

— Вы не маеце права гаварыць, што я кепска выхаваны,— сказаў я.

— Адкуль вы родам? — спытаў містэр Уілі.

— З Чыкага,— адказаў я.— А вы што — не ведалі?

— Не,— сказаў ён.

— Раней я працаваў на Паўднёвай Рыначнай вуліцы,— сказаў я.

— Што ж,— сказаў містэр Уілі,— вам давядзецца яшчэ шмат чаму навучыцца. Вам давядзецца ўведаць, што не варта кусаць руку, якая корміць цябе.

— Я не кусаў ніякай рукі-карміцелькі,— сказаў я.

— Вы звальняецеся, хіба не так? — спытаў ён.

— Так, сэр,— адказаў я.— Звальняцца я звальняюся, але я нікога не кусаў.

— Цудоўна, чаго ж вы яшчэ хочаце? — спытаў ён.

— Хачу проста развітацца,— сказаў я,— хачу, каб вы ведалі, што я добра выхаваны.

— Цудоўна! — сказаў містэр Уілі.— Бывайце.

— Да пабачэння! — сказаў я.

Я выйшаў з кабінета і развітаўся з місіс Джылплі. Услед за мною выйшаў са свайго пакоя і містэр Уілі. Місіс Джылплі вельмі занепакоілася, але я не збіраўся спыняць размову.

— Місіс Джылплі,— сказаў я,— усё жыццё я марыў купіць «Харлі-Дэвідсан» і паездзіць паглядзець розныя гарады, і, думаю, я мог бы гэта зрабіць, калі б

застаўся тут працаваць, але там, адкуль я родам, чалавек не чапляецца за работу і не купляе сабе «Харлі-Дэвідсан», калі другога, якому гэтая работа больш патрэбна, звальняюць.

— А што такое «Харлі-Дэвідсан»? — спытаў містэр Уілі.

— Матацыкл, — адказаў я.

— А-а, — сказаў ён.

— І не думайце, місіс Джылплі, што мне будзе кепска, — сказаў я. — Не будзе.

— Навошта вам матацыкл? — спытаў містэр Уілі.

— Каб ездзіць на ім, — адказаў я.

— Ну а навошта? — зноў спытаў ён.

— Пабачыць розныя мясціны, — сказаў я. — Пападарожнічаць.

— Гэта не спосаб для падарожжаў, — сказаў містэр Уілі.

— Найлепшы ў свеце спосаб, — запырэчыў я. — Не думаю, містэр Уілі, што вы калі-небудзь садзіліся на матацыкл.

— Не, ніколі, — сказаў ён.

— З гэтым нічога нельга параўнаць, — сказаў я. — Добры матацыкл без усякіх там дае восемдзсят міль у гадзіну. Місіс Джылплі, — гаварыў я далей, — калі ў мяне калі-небудзь будзе матацыкл з каляскай, я вельмі рады буду павазіць вас у парку Залатая Брама проста так, каб вы адчулі ўсю чароўнасць язды на матацыкле.

— Вялікае дзякуй, Джо! — сказала місіс Джылплі.

— Да пабачэння! — сказаў я.

— Да пабачэння! — сказала місіс Джылплі.

— Бывайце! — сказаў містэр Уілі.

Я выйшаў з канторы і выклікаў ліфт. Ліфцёрам працаваў Джордж Грэк.

— Ты куды? — спытаў ён.

— У Портленд, — адказаў я.

— У Портлэнд? — перапытаў ён.— Дзеля якога д'ябла? Што ты там будзеш рабіць?

— Не ведаю,— адказаў я.

— А што здарылася?

— Ды я толькі што кінуў работу.

— На якое ліха табе трэба было кідаць яе?

— Яна мне не падабаецца. Не люблю мець справы з нябожчыкамі.

— Ты з'ехаў з глузду,— сказаў ён.

— Ані,— сказаў я.

Я выйшаў з ліфта, потым — на вуліцу і пайшоў па Гандлёвай. Не ведаю, як гэта здарылася, але я выйшаў аkurat да агенцтва «Харлі-Дэвідсан», і мне там паказалі новую мадэль. Я папытаў у прадаўца, ці можна мне крыху праехацца на ёй, праверыць. Ён пагаварыў з кімсьці з абслугі і сказаў, што я магу апрабаваць матацыкл, калі пакіну ў заклад грошы. «На ўсякі выпадак»,— сказаў ён.

У мяне быў чэк, і я пакінуў яго ім у заклад.

Машына была цудоўная. Я прамчаўся па Гандлёвай і спыніўся каля будынка, дзе дагэтуль працаваў, падняўся наверх і зайшоў у кабінет містэра Уілі.

Ён, здавалася, знямеў ад здзіўлення.

— Містэр Уілі,— сказаў я,— я тут унізе паставіў цудоўны «Харлі-Дэвідсан» і, калі вы пажадаеце праехацца, буду рады прапанаваць вам месца ззаду. Сядзенне вялікае, а варта мне трошкі пасунуцца ўперад, і вам будзе вельмі зручна.

— Я не збіраюся ездзіць ні на якім матацыкле,— сказаў ён.

— Я думаў, можа, вам захочацца,— сказаў я.

Я выйшаў з кабінета, а потым вярнуўся зноў.

— А вы не хочаце зірнуць на яго? — спытаў я.

— Не,— буркнуў ён.

— Як сабе хочаце,— сказаў я.

Я спусціўся ўніз, сеў на матацыкл і паехаў. Мата-

цыкл быў зроблены на славу. Матор выдатны. Я выехаў на Вялікую Шашу недалёка ад пляжа і тут успомніў пра Мантарэй і падумаў, што я ж магу праехацца на матацыкле да Мантарэя і назад, а пасля вярнуць яго і ўзяцца за пошукі работы. Магчыма, мне вернуць частку грошай, а можа, і не, ды калі нават і не, усё роўна варта з'ездзіць. І я даў газ. От гэта было сапраўднае жыццё! Красавік. Пада мною «Харлі-Дэвідсан», побач са мною Ціхі акіян. І ўвесь свет. І гарады. І людзі. І дрэвы. Я і згледзець не паспеў, як матацыкл ужо грукатаў па Мантарэй.

Горад быў прыгожы. Са старадаўнімі дамамі і караблямі. Рыбацкімі суднамі. Усюды цудоўна пахла рыбай, і ўсё было заліта сонцам. Рыбакі гучна размаўлялі па-італьянску. Я праехаў праз увесь горад, потым па мокрым пяску пляжа і даволі далёка ўздоўж пляжа. Спудзіў чародку чаек, а пасля спыніўся ў адным месцы і з'еў тры адбіўныя і выпіў два кубкі кавы.

Потым я рушыў назад у Фрыска.

Цудоўнае было гэтае падарожжа, і туды і назад. Матацыкла лепшага за гэты я ў жыцці не ведаў. Я мог рабіць з ім, што хацеў, і я гэтым карыстаўся. Я мог гнаць яго, куды хачу, і гнаў. Я мог прымусіць яго ехаць яшчэ больш павольна, чым чалавек ідзе пеша, а мог імчаць хутчэй за любую самую дарагую машыну на свеце. Гатовы ісці ў заклад, што я апярэдзіў па дарозе, прынамсі, шэсцьдзсят мільянераў. Я мог прымусіць матацыкл зараўці. Мог ехаць зігзагамі. Мог, нахіліўшыся ў адзін бок. Мусіць, я шмат каго напалохаў на шашы. Цэлую мілю я ехаў «без рук». Доўга ехаў, стоячы на сядзенні і трымаючыся рукамі за руль. Некаторыя думаюць, што гэта небяспечна, але калі ведаць, як усё трэба рабіць, дык зусім не.

Я цудоўна правёў час з «Харлі-Дэвідсанам». Нарэшце я пад'ехаў да агенцтва і завёў матацыкл у магазін. Прадавец спытаў:

— Куды ты ездзіў?

— Даехаў да Мантарэя, — сказаў я.

— Да Мантарэя? — здзіўлена перапытаў прадавец. — Мы не ведалі, што ты гэтак далёка сабраўся. Мы думалі, ты хочаш проста праверыць, які ён на хаду.

— Разумееце, — сказаў я, — мне заўсёды хацелася туды з'ездзіць. Можна мне атрымаць грошы назад?

— Ты будзеш купляць матацыкл? — спытаў прадавец.

— А колькі ён каштуе?

— Дзвесце семдзесят пяць долараў.

— Не, — сказаў я. — У мяне столькі няма.

— А колькі ёсць? — спытаў ён.

— Толькі той самы чэк, і больш ані, — адказаў я. — Тыя трынаццаць долараў.

— Мы думалі, што ты збіраешся купляць матацыкл, — сказаў ён.

— Ды я купіў бы, каб не кінуў работу. Можна мне атрымаць грошы назад?

— Наўрад, — адказаў прадавец. — Я пагавару з кіраўніком агенцтва.

Ён зайшоў у кантору, пагаварыў там і неўзабаве выйшаў з яшчэ адным чалавекам. Гэты другі меў важны і сярдзіты выгляд.

— Як гэта ты надумаўся: узяў новенькі матацыкл і зганяў у Мантарэй і назад?! — злосна сказаў ён.

— Га? — сказаў я.

Я не ведаў, што адказваць. І што ён хацеў сказаць сваім «як гэта ты надумаўся»? Нічога я не надумваў.

— Так рабіць нельга, — гаварыў ён. — Мы думалі, ты праедзешся вакол дома, каб паказацца каму-небудзь, або паездзіш дзе-небудзь паблізу.

— Я паказаўся сяму-таму, — сказаў я. — Можна мне атрымаць грошы назад?

— Баюся, што зараз ты вінаваты нам, — сказаў кі-

раўнік агенцтва. — Машына новая, яе трэба прадаваць. А цяпер яна пабыла ўжо ў карыстанні.

— Можна мне атрымаць хоць частку грошай? — спытаў я.

— Не, — адказаў кіраўнік агенцтва.

— Класны матацыкл! — сказаў я.

Я выйшаў і падаўся дадому. І нават на хвіліну не прыпыніўся і не задумаўся, дзе мне цяпер знайсці работу. Я быў перапоўнены шчасцем ад паездкі ў Мантэрэй і назад.

ГЕНІЙ

Аднаго вечара ў піўнушцы Ізі да мяне падышоў адзін малады геній у вельветавых штанах і сказаў:

— Я чуў, вы пісьменнік. У мяне ёсць сюжэт, з якога атрымаецца цудоўны фільм, толькі мне патрэбны вопытны чалавек, каб запісаў за мяне. Я гэта і сам зрабіў бы, але працую, а пасля работы такі стомлены, што не магу пісаць.

Я быў крыху пад чарчынай, але я ніколі не бываю задужа п'яны ці заняты, каб не выслухаць сабрата па пярэ, і я сказаў:

— Давайце раскажыце мне ваш сюжэт. Калі ён чаго-небудзь варты, дык я запішу, і мы з вамі прымусім «Метро — Голдвін — Маер» зрабіць паводле яго фільм. Ну, дык што там у вас?

Калі вам удавалася надрукаваць сваё апавяданне ў якім-небудзь вядомым амерыканскім часопісе ці вы збіраліся гэта зрабіць, дык вы напэўна сустракалі самых розных людзей з сюжэтамі для цудоўных фільмаў. Асобамі з кінасюжэтамі хоць гаць гаці, ды сюжэты іхнія ненапісаныя; але здаецца, тыя, хто здымае фільмы, ніколі не сустракаюцца з гэтымі людзьмі, а

калі нават і сустракаюцца, дык, мусіць, ніколі не даюць ім магчымасці выказацца. Вось чаму ў нас паршывыя фільмы, нават каляровыя, нават калі ў іх здымаюцца такія зоркі, як Кларк Гэйбл, Джон Барымар, Норма Шырар і іншыя. Проста тым, хто робіць кіно, гэта, як той казаў, ані ў пяце, ані ў галаве.

У піўнушцы Ізі можна за вечар пачуць, прынамсі, восемдзсят сем цудоўных кінасюжэтаў, але ні адзін з іх не трапляе на экран.

Я папрасіў хлопца расказаць мне ягоны.

— Пачынаць спачатку? — спытаўся ён.

— Не абавязкова, — сказаў я. — Пачынайце адкуль хочаце. Давайце з канца да пачатку. Можаце нават сесці, калі хочаце.

— Не, дзякую, я лепш пастаю.

— І не спяшайцеся, раскажыце, колькі вам трэба, — дадаў я.

— Ды яно не так і многа, — адказаў хлопец. — Справа тут вось у чым. Ён кажа: «Я павінен нешта рабіць. Я не хачу ўсё жыццё прашароўваць штаны ў канторы». Садзіцца на параход і едзе ў Шанхай.

— Хто едзе ў Шанхай? — пытаюся я.

— Ды гэты хлопец, ну, Кларк Гэйбл, адным словам, — тлумачыць мой новы знаёмы.

— А-а, Кларк Гэйбл, — падхапіў я. — Дык ён кажа, што мусіць нешта рабіць? А што?

— Ён ідзе на палубу і сустракае там дзяўчыну.

— Дзяўчыну? Якую? — зноў пытаюся я.

— Джоан Кроўфард.

— Ага, зразумела, Кроўфард. Далей?

— Яны пакахалі адно аднаго.

— І ён нешта робіць?

— Не, не адразу. Гэта ў канцы.

— Зразумела, — сказаў я. — Што-небудзь незвычайнае?

— Ён жэніцца з дзяўчынай.

— А як з грашыма? — папытаўся я.— У каго будуць грошы?

— Грошы ў яе. Адсюль і канфлікт.

— Ого, тут яшчэ і канфлікт?

— Няўжо ж не! Хлопец не сутэнёр — ён не хоча жаніцца, калі даведваецца, што дзяўчына багатая.

— Чаму?

— Ён лічыць, што яму няможна пабрацца з багатай, хоць ён яе і кахае. І яны пачынаюць сварыцца.

— Спадзяюся, жартам? — кажу я.— Нічога сур'ёзнага?

— Наадварот, надта сур'ёзна! Дзяўчыне неабходна выйсці замуж да таго, як параход прыплыве ў Шанхай, а то яна не атрымае спадчыну — васемнаццаць мільёнаў долараў.

— Колькі, вы кажаце, мільёнаў?

— Васемнаццаць.

— А вы мяркуеце, гэтага хопіць? — спытаўся я.— На ўсё?

— Павінна хапіць — сума даволі-такі кругленькая.

— І гэта вы называеце кругленькай? Драбязя! — чмыхнуў я.— Ну, а далей?

— А далей вось што. Дзяўчына заручана з немаладым брыдкім банкірам. Яна не хоча ісці за яго. Тут Джоан Кроўфард можа бліснуць.

— А хлопец?

— Калі яны пасварыліся, дык дзяўчына кажа, што пойдзе за банкіра, — гэта каб хлопец прыраўнаваў яе.

— Вось дзе яшчэ можна сыграць як след.

— І праўда, можна. Ну дык вось. Капітан рыхтуе вяселле на параходзе. Тут пачынаецца самае хвалюючае. Адна падзея за адной. Карабель захопліваюць кітайскія піраты, і адзін кітаец рашае ажаніцца з дзяўчынаю, але, безумоўна, без цырымоніі вянчання. Банкір не ўмешваецца, бо ён напалоханы. А хлопец зненавідзеў кітайца. Гэты малады адукаваны кітаец,

ён размаўляе па-англійску лепш за ўсіх на параходзе.

— Бач ты яго! — кажу я.

— Кітаец урываецца да дзеўчыны і пачынае ганяць яе па каюце.

— Гэта ўжо кепска.

— Ён лётае за ёй па каюце, але тут хлопец высаджае дзверы. Усчынаецца бойка. Кітаец кідае хлопца на падлогу, дастае кінжал і хоча ім пырнуць саперніка.

— Куды?

— Проста ў сэрца. Тады дзяўчына б'е кітайца крэслам па галаве.

— От гэта каханне! — з захапленнем сказаў я.

— Тым часам на карабель прыходзіць радыёграма, у якой капітану загадваюць закаваць у кайданы банкіра за буйны крадзёж і дваяжэнства.

— За такія дробязі — у кайданы?

— Ну, можа, яшчэ за забойства. Фільм канчаецца тым, што хлопец цалуе дзяўчыну.

— Які канец! — усклікнуў я.

— Вам спадабалася? — спытаўся мой новы знаёмы.

— Вельмі.

— Хвалюючы сюжэт, га?

— Не тое слова — проста дух займае! Асабліва калі кітаец ганяцца за дзяўчынаю.

— Я ведаў, што вам спадабаецца, — сказаў ён. — Перш-наперш, мне здаецца, вам трэба напісаць кнігу, а потым ужо прадаць кіношнікам.

— А далібог жа, зрабіў бы я вам гэтакую ласку, але пазаўчора я кінуў пісаць, — прызнаўся я.

— Чаму? — здзівіўся хлопец.

— Абрыдла, як горкая рэдзька. Адно і тое ж увесь час.

— Але ў мяне зусім іншым ладам, — пачаў угаворваць хлопец. — Успомніце кітайца. Усход супраць Захаду.

— Усё зразумела,— сказаў я,— але ад пазаўчора я больш не пішу. Так што пішыце самі.

— Вы думаеце, надрукуюць? — завагаўся ён.

— Няўжо ж не! Ці яны дурныя? — упэўніў я свайго новага знаёмага.

— Якім жа стылем мне пісаць?

— А што той стыль! Проста садзіцеся пасля працы і пішыце сабе ўсё, што стрэліць у голаў. Ubачыце, што лепшага стылю і не трэба. У вас застанецца матэрыялу яшчэ на добрыя два фільмы.

— Але ж у мяне граматыка падкачала,— прызнаўся хлопец.

— У мяне таксама,— сказаў я.— Хай вас гэта не бянтэжыць. Ваша граматыка будзе часткай вашага стылю, часткай вашай індывідуальнасці. Калі я не памыляюся, дык вы геній.

— Ай, ды што вы! — засаромеўся хлопец.— Проста ў мяне шмат ідэй. А колькі я пазабываў ужо — хапіла б на добры дзесятак кніг і кінафільмаў!

— А вы запісвайце, каб не забываць,— параіў я.— Вы ж губляеце грошы кожную мінуту.

— Ці ёсць у вас аловак? — спытаўся ён.

— На жаль, няма,— адказаў я.— Я ж ад пазаўчора не пішу.

— Якога чорта?

— Тое, што я пісаў, не падыходзіць кіно,— растлумачыў я.— Зрэдку прадаю апавяданне за трыццаць-сорак долараў. А для кіно ў мяне няма ідэй. Спачатку мне здавалася, што гэта прыйдзе, але яно не прыйшло, вось я і кінуў пісаць.

— Вам не пашанцавала,— зазначыў мой новы знаёмы.— А ў мяне думкі дык аж пруць.

— Бачу, бачу,— падтрымаў я.— Вам толькі застаецца іх запісваць, тады вы зробіцеся славуты і вельмі хутка разбагацееце.

— Я вам раскажу яшчэ адзін кінасюжэт,— узрадаваўся ён.

— Джо! — закрычаў я.

Джо падбег да майго століка.

— Джо, вось табе дзесяць цэнтаў, знайдзі мне аловак.

Джо пайшоў да Ізі, той доўга шукаў і знайшоў маленькі агрызак алоўка. Джо прынёс яго мне, а я даў гэты аловак хлопцу.

— Паслухайце, Джордж,— сказаў я,— не марнуйце часу. Вось вам заостраны аловак. Бярыце яго, ідзіце дадому і запішыце свае думкі на паперы. На якой хочаце. Лінкольн напісаў сваю славетную прамову на адваротным баку канверта.

Ён узяў аловак, але не зрушыў з месца.

— Сёння я, відаць, яшчэ адпачну, а заўтра засяду за пісаніну,— сказаў хлопец.

— Не, гэтак не пойдзе. Ідзіце адразу дадому і прыступайце да працы, пакуль яшчэ ў галаве свежыя думкі.

— Добра,— згадзіўся ён.

Ён палажыў аловак ва ўнутраную кішэню, насунуў шапку на самыя вочы і пайшоў па лесвіцы ўніз.

— Джо! — гукнуў я.— Тры піва!

КАЛІ СЯБРЫ ПАДВОДЗЯЦЬ

Калісьці я спадзяваўся, што сярод маіх таварышаў па школе імя Лангфела знойдзецца нямала такіх, хто ў сваёй вытанчанай пісаніне для якога-небудзь шыкоўнага часопіса ўспомніць пра тую зусім не маленькую славу, якую я меў там на працягу цэлага семестра вучобы, але мінула трыццаць гадоў, і высветлілася, што адны з іх памерлі, другія раз'ехаліся або забылі пра

школу Лангфела ці зноў зрабіліся непісьменнымі, і я парашыў сам нагадаць пра гэтую славу.

У той час яшчэ ніхто, канешне, не ведаў, што я — той самы Уільям Сараян, таму мне прыходзілася вельмі старанна трымаць гэта ў тайне і прыкідвацца, нібыта я проста сын аднаго з імігрантаў з Сан Беніта-Авеню, што ў Армянскім квартале.

Другіх Уільямаў Сараянаў, само сабой зразумела, не было на ўсім свеце, бо ніякаму другому Сараяну не давалі такога імя, аднак, з пісьмаў, якія я атрымліваў ад незнаёмых, і ад людзей, з якімі я сустракаўся ўпершыню ў жыцці і якія падоўгу абмяркоўвалі нашы папярэднія сустрэчы (якіх не было), я зразумеў, што ёсць мноства Уільямаў Сараянаў за мяжой, але ніводзін з іх не «той самы» Уільям Сараян. Адзін нават аказаўся далёкім сваяком і па праву называўся Сараянам, але з нейкіх прычын асабістага характару выбраў сабе памяншальнае імя Біл. Сапраўднае яго імя, наколькі мне вядома, Хусік, што можна перакласці як «той, што мае мала надзей» або «безнадзейны». Ён не такі энергічны і прывабны, як я, ходзіць з партфелем, носіць акуляры і пакутуе ад плоскаступнёнасці. Праўда, ён вучыўся ва універсітэце і займае важнае становішча сярод палітыкаў і вялікіх чыноў у галіне забеспячэння. Я не прырэчу, няхай сабе маніць, і кажу яму: «Наступны раз пашанцуе больш». Хто астатнія прэтэндэнты, я не ведаю, але іх, мусіць, цэлы набор, паколькі пісьмы ад жанчын, якіх яны пацяшалі (я так мяркую), прыходзяць з Мексікі, Гавайяў, Японіі, Індыі, Ізраіля, Італіі, Францыі і шматлікіх іншых краін.

Шчыра кажучы, школа Лангфела і не была сярэдняй школай. Афіцыйная назва яе — Няпоўная сярэдняя школа імя Лангфела, і мела яна толькі сёмы і восьмы класы. Вядома ж, імя таго самага Лангфела, Генры Уодсуарта, хоць ніякага значэння гэтаму не надавалася.

Калі б я за час вучобы ў школе імя Лангфела не заснаваў там новую школу мыслення і паводзін, дык мне і ў галаву не прыйшло б, што тыя, хто меў гонар ведаць мяне ў той час, патурбуюцца напісаць пра мяне.

Упершыню я здзівіў свой клас самабытным мысленнем на ўроку старажытнай гісторыі — першым уроку ў першы дзень заняткаў. Настаўніца была жанчына гадоў пад сорок з шэра-карычневымі валаскамі на твары, пра якую, не зважаючы на яе страшэнную кашчавасць і несамавітае адзенне, гаварылі, што яна легкадумная. Яна курыла цыгарэты, гучна смяялася з калегамі ў час перапынку на абед, і яе часта можна было ўбачыць сярод старшакласнікаў: з імі яна раптам пачынала бегаць, штурхацца і наогул дурэць. Вучні называлі яе міс Шэнстан, а настаўнікі — Гарыет, або Гары, праўда, апрача міс Балтус, якая называла яе міс Шэнстан і ніколі не дазваляла штурхаць сябе. Усім у класе былі раздадзены падручнікі па старажытнай гісторыі, і міс Шэнстан на першым жа ўроку папрасіла нас адгарнуць старонку 192.

Я зазначыў, што на першым уроку, калі вучыць па парадку, дык трэба было б адгарнуць першую старонку.

У мяне спыталі, як мяне завуць, на што я радасна адказаў: «Уільям Сараян».

— Дык вось, Уільям Сараян, — сказала міс Шэнстан, — я нават сказала б, містэр Уільям Сараян, прытрымайце язык і дазвольце весці ўрок старажытнай гісторыі ў гэтым класе мне.

Гэта быў удар.

На 192 старонцы, я вельмі добра памятаю гэта, знаходзіўся фотаздымак двух самых звычайных камянёў, якія, як сказала міс Шэнстан, называліся Стонхендж. Яна сказала, што гэтым камяням дваццаць тысяч гадоў.

Вось тут якраз і пачала працаваць мая новая школа мыслення і паводзін.

— Адкуль вы гэта ведаеце? — спытаў я.

Гэта быў зусім новы паварот для старой школы, школы, у якой настаўнікі задаюць пытанні, а вучні стараюцца знайсці на іх адказ. Увесь клас ухваліў новую школу і выказаў гэта энергічным гулам. Тое, што адбылося далей, можна даволі дакладна назваць дэманстрацыяй. Уся бяда ў тым, што ні міс Шэнстан, або Гары (як яна любіла, каб яе называлі), ні сам містэр Монсун, дырэктар школы, не маглі даць здавальняючага адказу на такое заканамернае пытанне, бо яны (як і ўсе астатнія настаўнікі) заўсёды без ваганняў бралі на веру ўсё, што напісана ў падручніках.

Замест таго каб паспрабаваць адказаць на маё пытанне, міс Шэнстан грывусіла мяне прадэманстраваць паводзіны ў новай школе. А калі гаварыць больш дакладна, яна вымусіла мяне кінуцца наўцёкі. Яна рынулася да мяне так імкліва, што я ледзь паспеў адхіліцца. На долю секунды яна ўчапілася ў мой світэр, які мне звязалі дома, і здолела яго парваць, першы чым я ад яе выкруціўся. Паводзіны ў новай школе клас таксама ўхваліў: у крытычнай сітуацыі трэба было не сядзець на месцы, а падхоплівацца і ўцякаць. Пагоня была хвалючая, але мне ўдалося шчасліва пакінуць клас. Праз пяць мінут — я лічыў, што настаўніца ўжо супакоілася, — я адчыніў дзверы, каб зайсці і сесці на сваё месца, але яна зноў кінулася на мяне, і я зноў уцёк.

Я палічыў за лепшае не чакаць, чым усё гэта скончыцца, а раскажаць, як усё было, самому містэру Монсуну. Але калі я так і зрабіў, дык са здзіўленнем убачыў, што яго сімпатыі на баку міс Шэнстан, а на мяне ён глядзіць з агідай.

— Яна сказала, што гэтым камяням дваццаць тысяч гадоў, — гаварыў я. — Я ўсяго толькі хацеў сказаць, што яны не такія старажытныя. Колькі гадоў Зямлі? Некалькі мільёнаў, праўда? Калі ў кнізе напісана, што

гэтым камяням дваццаць тысяч гадоў, дык павінен быць нехта, хто можа растлумачыць, адкуль узялася гэтая лічба. Тут жа не школа Эмерсана. Гэта школа імя Лангфела. Я прыйшоў сюды вучыцца. І я ніяк не чакаў, што мяне будуць караць за тое, што я хачу вучыцца.

— Скажы, калі ласка, яшчэ раз, як цябе завуць? — спытаў містэр Монсун.

— Уільям Сараян,— адказаў я як мага больш пакарліва, хоць, мушу сказаць, гэта было вельмі нялёгка.

— І ты...— пачаў быў містэр Монсун.

— Мне адзінаццаць гадоў,— сказаў я.

— Не, я не пра тое...

— Сто тры фунты.

— Ды не...

— Прэсвітэрыянін.

— Прозвішча. Я маю на ўвазе прозвішча.

— Яно азначае «светлы».

— Нацыянальнасць? — спытаў містэр Монсун.

— Армянін,— з гордасцю адказаў я.

— Так я і думаў,— сказаў дырэктар.

— Што так вы і думалі?

— Ніхто, апроча армяніна, не задаў бы гэткага пытання.

— Адкуль вы ведаеце? — спытаў я і тым самым раскруціў спружыну новай школы яшчэ на адзін абарот.

— Ды адтуль, што ніхто больш не задаў! — усклікнуў дырэктар.— Такі адказ цябе задавальняе?

— Часткова,— адказаў я.— Хто ведае, магчыма, спытаў бы хто-небудзь іншы, калі б я не запытаў.

— За ўсе гады, што я працую ў сістэме школьнай адукацыі ў Каліфорніі,— сказаў містэр Монсун,— ніхто і ніколі не задаваў такіх пытанняў.

— Правільна,— тут жа згадзіўся я,— і за ўсе гады,

пакуль Ньютан не зацікавіўся, чаму падае яблык, ніхто гэтым не цікавіўся.

У свой час я лічыў, што калі-небудзь містэр Монсун падрабязна апіша гэтую спрэчку, бо ў мяне не было падстаў думаць, што ён не ўмее пісаць або не ўсведамляе, што знаходзіцца побач з чалавекам, запомніць якога ён проста павінен. Але выйшла менавіта так: гэты чалавек не зрабіў такога апісання.

Я сапраўды быў залаты вучань.

І не мая віна, што іншых такіх не было.

Містэр Монсун палічыў за лепшае спыніць дыскусію. Ён сядзеў, утаропіўшыся на свае чаравікі.

— Што вы на гэта скажаце? — спытаў я.

— Што я павінен адлупцаваць цябе, — стомлена прамовіў ён. — Што ты на гэта скажаш?

— Завошта?! — усклікнуў я.

Я падняўся, пазіраючы на сакратарку, стол якой стаяў каля дзвярэй. Яна была вельмі прыгожанькая дзяўчына, і мне, сам не ведаю чаму, хацелася зрабіць на яе добрае ўражанне.

— Міс Сліфа, — сказаў містэр Монсун, і гэтага было для мяне даволі: перш чым міс Сліфа паспела загарадзіць мне дарогу, я апынуўся ў дзвярах, выскачыў з кабінета і быў ужо на сярэдзіне школьнага двара.

Яшчэ раз былі выпрабаваны паводзіны ў новай школе, і правільнасць іх пацвердзілася.

Я прыйшоў дадому і застаў там дзядзьку Аляксандра, які вучыўся ў Паўднёвакаліфарнійскім універсітэце на юрыста. Ён завітаў да нас у госці і цяпер піў каву ў гасцінай. Я ўсё яму расказаў. Ён запрасіў мяне ў сваю машыну з адкідным верхам, і мы паехалі ў Няпоўную сярэднюю школу імя Лангфела.

— Усё было менавіта так, як ты мне расказаў? — спытаў ён у мяне па дарозе.

— Так усё і было.

— Добра,— сказаў дзядзька Аляксандр.— Пачакай у машыне.

Не ведаю, пра што гаварыў дзядзька Аляксандр з містэрам Монсунам, але праз некалькі хвілін да машыны падышла міс Сліфа і сказала:

— Твой дзядзька, містэр Монсун і міс Шэнстан чакаюць цябе ў кабінеце.

Я зайшоў, і мой дзядзька сказаў:

— Ёсць людзі, якія ўмеюць прыблізна вызначаць узрост розных рэчаў на зямлі. Хто гэтыя людзі і якіяны вызначаюць узрост, містэр Монсун не ведае, не ведае гэтага і міс Шэнстан. Міс Шэнстан абяцала высветліць гэта. Ты ж са свайго боку можаш задаваць любыя пытанні, якія хочаш, але рабіць гэта больш дружалюбна і ветліва.— Ён павярнуўся да дырэктара.— Гэта адпавядае нашай дамоўленасці?

— Цалкам,— адказаў дырэктар.

— Калі містэр Монсун сказаў, што толькі армянін мог задаць такое пытанне, ён хацеў выказаць сваё захапленне,— гаварыў далей дзядзька Аляксандр.— Праўда, містэр Монсун?

— Праўда,— згадзіўся містэр Монсун.— У горадзе, дзе іх жыве дзесяць ці пятнаццаць тысяч, наўрад каб я...

— Значыцца, захапленне,— паўтарыў дзядзька Аляксандр і павярнуўся да мяне: — Сёння ты ўжо ў школу не пойдзеш, але заўтра прыйдзеш на заняткі, як быццам нічога і не было. Гэта таксама адпавядае нашай дамоўленасці? — спытаў ён у дырэктара.

— Я падумаў, а ці нельга яго перавесці ў школу імя Готарна,— прамовіў дырэктар, але мой дзядзька тут жа перабіў яго:

— Ён жыве ў гэтым раёне. Яго сябры ходзяць у гэтую школу. Я зацікаўлены ў тым, каб ён і надалей вучыўся тут.

— І мы ўсе таксама,— сказаў дырэктар.

Адчуваў я сябе — горш немагчыма. А на дзядзьку проста раззлаваўся. Здарылася тое, чаго я цярпець не мог: дзядзьку, чалавеку незвычайных здольнасцей, давялося заступацца за мяне — акалічнасць, ад якой я ніяк не мог прыйсці ў захапленне.

Чалавек незвычайных здольнасцей, які быў малодшым братам мае мамы, апынуўся сярод вялікіх людзей нашай школы і трымаўся з імі як гаспадар, развянчаў іхнюю веліч, ды яшчэ і пагражаў. А яны, замест таго каб даць яму адпор, пакорліва дазволілі перамагчы сябе. Ну не, я такой перамогі не хацеў.

Назаўтра я з'явіўся перад містэрам Монсунам. Як толькі ён убачыў мяне, яму захацелася заплюшчыць вочы і заснуць.

— Я прыйшоў папрасіць прабачэння,— сказаў я.— Мне не трэба ніякіх асаблівых прывілей.

— Ты проста ветліва задавай свае пытанні,— сказаў ён.— Можаш ісці.

Адплюшчваць вочы ён не захацеў.

Я падаўся проста ў кабінет старажытнай гісторыі, дзе заспеў міс Шэнстан. Яна сядзела за сталом, паглыбленая ў работу.

— Я прашу прабачэння за твая непрыемнасці, што нарабіў вам,— сказаў я.— Гэта больш не паўторыцца.

На нейкі момант мне здалося, што настаўніца вось-вось зноў рынецца на мяне, але яна тут жа быццам абвяла і, не ўзнімаючы вачэй ад работы, вельмі суха сказала:

— Ёсць спосабы, з дапамогай якіх вызначаюць узрост розных рэчаў. Можаш ісці.

Я быў упэўнены, што дырэктар і настаўніца аднойчы калі-небудзь прыгадаюць, з якой годнасцю я паводзіў сябе ў гэтай злашчаснай гісторыі, але, як я ўжо казаў, яны не ўспомнілі, і зрабіць гэта давялося мне самому.

Па волі лёсу міс Шэнстан прабыла ў школе Ланг-

фела яшчэ ўсяго толькі чатыры дні, і за ўвесь гэты час яна ні разочку на мяне не зірнула і не задала мне ніводнага пытання. Яна нават перастала рабіць пераклічку, баючыся, што, пачуўшы сваё імя, я магу ў адказ што-небудзь такое сказаць. Цэлы шэраг падменных настаўнікаў браўся выкладаць старажытную гісторыю, але к таму часу новая школа дзейнічала як мае быць ва ўсёй школе імя Лангфела і падменныя заўсёды жадалі толькі аднаго — адбыць чым найхутчэй дзень ці тыдзень і знікнуць назаўжды.

Містэр Монсун некалькі разоў на агульнашкольных сходах распачынаў гаворку пра добрыя манеры, але ніхто не ўспрыняў яго намёкаў, і праз месяц ён таксама пакінуў школу, а на яго месца прыйшоў нейкі чалавек, які праславіўся сваёй адвагай і подзвігамі на першай сусветнай вайне, дзе ён быў капітанам. Ад гэтага чалавека чакалі, што ён хутка пакончыць з новай школай і адновіць старую. Спачатку ён хацеў зрабіць гэта метадам грубай сілы: лупцаваў па тры тузіны хлапчукоў на дзень. Потым паспрабаваў заваяваць давер самых зацятых свавольнікаў: гуляў з імі па школьным двары, трымаўся па-сяброўску і ўсё такое іншае, — але ні адзін з гэтых метадаў не даў вынікаў, і пасля першага семестра ён згадзіўся працаваць у маленькай сельскай школе, дзе было ўсяго сорок ці пяцьдзесят вучняў, і перайшоў туды.

А што датычыцца мяне, дык я перавёўся ў школу з тэхнічным ухілам, каб навучыцца друкаваць на машыцы.

ДЖЫМ ПЭМБЕРТАН І ЯГО СЫН ТРЫГЕР

Тата зайшоў у закусачную Уілі на Персікавай вуліцы, дзе я, седзячы за стойкай, гаварыў з Элай — новенькай афіцыянткай з Тэхаса, еў катлету і запіваў кавай; ён кінуў капялюш на ігральны аўтамат, зняў паліто, злажыў яго, паклаў побач з капелюшом і грымнуў:

— Трыг, я табе галаву адкручу! Ты сказаў місіс Шэрыдан, што я не служыў у арміі.

Я ледзь не ўдавіўся катлетаі з кавай, і Эла параіла мне падняць левую руку, каб не закашляцца, а бацька загадаў:

— Трыгер, падымайся зараз жа!

— Дай мне хоць катлету даесці, — сказаў я.

— Добра, — пацішэў бацька. — Ты сказаў місіс Шэрыдан, што я за сваё жыццё нікога не забіў, і вось яна мяне бачыць больш не хоча.

— Ну дай жа мне даесці катлету, тата, — папрасіў я. — Ты ніколі нікога не забіваў і добра гэта ведаеш.

— А ты адкуль ведаеш? — спытаў бацька. — Ты ўпэўнены?

— Можа, і не зусім, — сказаў я, — але, ліха на яго, дзеля чаго табе раптам спатрэбілася кагосьці забіваць?

— Не твой клопат, — сказаў бацька. — У мяне няма часу тлумачыць табе, дзеля чаго. Дажоўвай сваю катлету і падымайся. Зараз я адкручу табе галаву.

Ён павярнуўся да Элы.

— Дзень добры, Эла, — ветліва павітаўся ён. — Мне, калі ласка, біфштэкс. Не надта прасмажаны.

— Добра, містэр Пэмбертан, — кіўнула Эла. — Вы зноў збіраецеся біцца з Трыгерам?

— Нельга ж, каб ён хадзіў і малоў пра мяне ўсякую лухту, — сказаў бацька.

— Ніякая гэта, тата, не лухта, — запярэчыў я. — Ну каго ты забіў? Назаві хоць аднаго чалавека.

— Не аднаго д'ябла! — адказаў бацька. — Я мог бы па пальцах пералічыць ажно чатырнаццаць.

— У цябе няма чатырнаццаці пальцаў, — усміхнуўся я. — У цябе няма нават дзесяці. Тыя два на левай руцэ ты страціў на пільні ў Перы.

— Я страціў іх на вайне, — сказаў бацька, — за сваю радзіму.

— Тата, — сказаў я, — ты цудоўна ведаеш, што ніколі не быў у Еўропе. Ты даеш занадта вялікую волю сваёй фантазіі.

— Я табе зараз пакажу, хто каму дае волю! — прыгразіў бацька. — Місіс Шэрыдан кажа, што я зусім ніякі не герой.

— Так яно і ёсць, тата, — сказаў я.

— Так, так... Тады ўставай! — загадаў бацька. — Калі ўжо ты гэтак лічыш, дык я і праўда адкручу табе галаву.

— Тата, ты ж ведаеш, што я магу падужаць і набіць цябе. Не прымушай мяне зноў гэта рабіць, — папрасіў я.

— Зноў?! — усклікнуў бацька. — Калі гэта ты хоць раз падужаў і набіў мяне?

— Дык жа, містэр Пэмбертан, — умяшалася Эла, — гэта было ўчора, якраз тут, каля нашай закусачнай.

— Сасмажце мне паўпорцы цыбулі, — сказаў бацька. — Як пажываеце, Эла? Як тут мой сын, не нахабнічаў з вамі, не дазваляў чаго непрыстойнага? Я гэтага, ведаеце, цярдзец не магу і не буду. Я яму галаву адкручу!

— Ну што вы, містэр Пэмбертан! — усклікнула Эла. — Трыгер заўсёды такі мілы, што лепш і быць не можа. Ён самы выхаваны і прыемны малады чалавек у Кінгсбургу.

— Я не дазволю, каб хто-небудзь нахабнічаў з та-

кой нявіннай дзяўчынай, як вы, Эла,— сказаў бацька.— Калі мой сын Трыгер запрасіць вас на прагулку за горад, вы толькі скажыце мне, я галаву яму адкручу.

— О, я з прыемнасцю прагулялася б за горад з Трыгерам,— усміхнулася Эла.

— Не трэба вам гэтага рабіць,— сказаў бацька.— Трыгер як бачыш паваліць вас у высокую траўку.

— Ну не, гэтага не можа быць,— не паверыла Эла.

— Яшчэ як можа,— сказаў бацька.— Га, сыноч?

— Не ведаю,— буркнуў я.

Я паглядзеў на Элу і падумаў, што, магчыма, упершыню ў жыцці бацька сказаў праўду. Магчыма, упершыню ў жыцці яго шалёная фантазія мела пад сабой грунтоўныя падставы.

Здавалася, бацька забыўся пра сваё жаданне пабіцца са мною за місіс Шэрыдан, і я павесялеў. Мне ані не хацелася вечна атручваць найлепшыя гады яго жыцця кухталямі ў бойках, якія ён сам называў баявым саперніцтвам.

— Эла,— сказаў бацька,— пры любых акалічнасцях не давайце Трыгеру зачараваць сябе разумнай балбатнёй і добрымі манерамі.

— Я ў вашым горадзе з пазаўчарашняга дня,— прамовіла Эла,— і не сустрэла яшчэ нікога, хто спадабаўся б мне хоць напалавіну гэтак, як Трыгер.

Яна перавярнула біфштэкс на другі бок.

— Як ён вам падабаецца, містэр Пэмбертан?..— спытала Эла.

— Цудоўны! — усклікнуў бацька.

Ён сеў за стойку поруч са мною.

— Трыгер,— папрасіў ён,— ты не мог бы пачакаць на вуліцы, пакуль я павячэраю. Я не магу біцца на галодны жывот.

— Мне трэба ў «Калізей», тата,— сказаў я.

— Можаш пачакаць пяць мінут,— стаяў на сваім бацька.

— Мы дамовіліся з Гары Уілкам пагуляць у бильярд,— растлумачыў я.— А што ты такое надумаў?

— Я хачу, каб ты зайшоў да місіс Шэрыдан і скажаў ёй, што я забіў на вайне семнаццаць немцаў. Яна цяпер сядзіць на верандзе. У такое цудоўнае надвор'е я не магу жыць, калі мяне не кахае і не захапляецца мною прыгожая жанчына.

— Глупства, нічога не выйдзе,— сказаў я.— Місіс Шэрыдан не паверыць мне.

— Паверыць, паверыць,— запэўніў бацька.— Яна паверыць любому глупству, якое ты скажаш. Значыцца, семнаццаць. Не забудзься.

— Але ж не было гэтага на самой справе, тата? — спытаў я.

— Якое гэта мае значэнне? — адказаў ён.

Эла паставіла талерку з біфштэксам на стойку, паміж лыжкай і нажом з відэльцам. Бацька адрэзаў вялікі крывава-чырвоны кавалак, паклаў яго ў рот і ўсміхнуўся Эле.

— Вы прыгожая нявінная дзяўчына, Эла,— сказаў ён.— Вельмі хутка вы захочаце выйсці замуж, так што не хадзіце з Трыгерам за горад.

— Ды чаму ж, я з прыемнасцю пайшла б, містэр Пэмбертан,— запырэчыла Эла.

— Ну і хай сабе,— сказаў бацька.— Гуляйце і становіцеся цяжарнай, калі вам так гэтага хочацца.

Бацька павярнуўся да мяне:

— Трыгер, ты зробіш для мяне гэтую дробязь? — спытаў ён.

Ах, каб на яго ліха! Я нават пачаў ганарыцца бацькам. Ну і балбатун жа ненармальны!

— Канешне, тата,— сказаў я.— Я раскажу місіс Шэрыдан, што ты прыкончыў цэлы кулямётны ўзвод.

— Едзь да яе зараз жа,— загадаў бацька.— Уба-

чыш яе на верандзе ў крэсле-качалцы. Скажы ёй, што я прыйду, як толькі павячэраю.

— Так і зраблю, тата,— сказаў я.

— Да пабачэння, Трыгер,— кінула мне Эла.

— Да пабачэння, Эла,— адказаў я.

Я выйшаў на вуліцу, сеў на свой «Харлі-Дэвідсан» і праехаў шэсць кварталаў да «Мэбляваных пакояў Шэрыдан» на вуліцы Вязаў.

Акурат так, як гаварыў бацька, місіс Шэрыдан сядзела на верандзе, ды толькі не адна: з ёю быў яшчэ Ральф Эйтан. Місіс Шэрыдан пасмоктвала з бутэлькі праз саломінку клубнічную шыпучку.

Я абапёр свой матацыкл на край тратуара і падышоў да веранды. Місіс Шэрыдан была са мною абыходлівая і прыветная, але Ральф Эйтан, убачыўшы мяне, здаецца, пазмрачнеў. Хоць мне ніколі не падабалася яго дачка Эфі. А ён думаў, што падабалася. І ён спрабаваў прымусіць мяне ажаніцца з ёю, ды я папрасіў яго даць доказы, што гэта быў я, а не Гэйб Фішар. Ён заявіў, што на Гэйба Фішара гэта не падобна, а я — што на мяне гэта таксама не падобна. Ён раззлаваўся і сказаў, што падасць у Вярхоўны суд, але, вядома, не падаў.

— Добры вечар, місіс Шэрыдан! — павітаўся я.

— Добры вечар, Трыгер! — адказала місіс Шэрыдан.— Падымайся сюды і пасядзі з намі.

— Добры вечар, містэр Эйтан! — сказаў я.

Ральф Эйтан спытаў:

— Што цябе прывяло сюды, сыноч, гэтак позна?

— Падымайся на веранду і сядай,— запрасіла місіс Шэрыдан.— Мы з Ральфам хочам пагаварыць з табою.

Я ўзышоў на веранду і прысеў на парэнчы тварам да місіс Шэрыдан і містэра Эйтана.

— Вось і я, місіс Шэрыдан,— сказаў я.— Пра што ж вы хочаце са мною пагаварыць?

— Пра твайго сына Гамера,— сказала місіс Шэрыдан.— Твайго і Эфі, малодшай дачкі Ральфа.

— Гамер не мой сын,— сказаў я.

— Вось тут ты памыляешся,— умяшаўся ў гаворку Ральф Эйтан.— Гэта твая галоўная памылка. Гамер — выліты ты, ён твая копія, твая, і твайго бацькі, і дзеда. Сапраўдны Пэмбертан.

— Містэр Эйтан,— сказаў я,— баюся, што вы надта даяце волю сваёй фантазіі.

— Не, Трыгер, я не фантазірую,— сказаў містэр Эйтан.— Гамер — твой сын. Ён ужо гаворыць і гаворыць якраз гэтак жа, як ты.

— Трыгер,— сказала місіс Шэрыдан,— мне здаецца, ты павінен больш цікавіцца сваімі дзецьмі.

— Што, місіс Шэрыдан?! — усклікнуў я.— Як вы можаце такое гаворыць? Якія дзеці? Я нежанаты.

— Жанаты ці нежанаты,— сказала місіс Шэрыдан,— але ў цябе больш за чацвёрта дзяцей у гэтых мясцінах. Табе з тваім матацыклам так проста раз'язджаць усюды, і мне здаецца, што ты і сам не можаш уявіць, колькі часу ён табе эканоміць, каб дабрацца да нявінных дзяўчат і хуценька ад іх уцячы.

— Машына мне патрэбна, каб развозіць сан-францыскія газеты тутэйшым фермерам,— сказаў я.— Вось для чаго ў мяне матацыкл.

— Я не кажу, што ён перш за ўсё служыць табе не на гэта,— прамовіла місіс Шэрыдан.— Але, Трыгер, на тое, каб развезці пошту, ты кожную раніцу траціш усяго толькі недзе каля гадзіны. Твае дзеткі — самыя прыгожыя малыя ва ўсім наваколлі, і я думаю, што з твайго боку бессардэчна забываць пра іх.

— Трыгер,— сказаў містэр Эйтан,— чаму б табе не жаніцца з маёй Эфі, уладкавацца на добрую работу, заслужыць агульную павагу?

— Пра якую гэта павагу вы гаворыце, містэр Эйтан? — спытаў я.

— Пра вялікую, сапраўдную павагу, — адказаў містэр Эйтан. — Уладкаваўся б, стаў бы сур'ёзным чалавекам.

— І праўда, Трыгер, — падхапіла місіс Шэрыдан, — я думаю, што ты без асаблівых намаганняў мог бы стаць вялікім чалавекам.

Я парашыў, што пара ўжо брацца за падрыхтоўку місіс Шэрыдан, але рабіць гэта пры містэру Эйтане, якога бацька ніколі не любіў, было немагчыма, так што належала як мага хутчэй ад яго пазбавіцца.

— Містэр Эйтан, — прамовіў я, — пакуль не забыўся, мушу сказаць, што я прыехаў сюды, каб перадаць вам, што з вамі хоча сустрэцца ў «Калізеі» па асабістаму пытанню Чарлі Хаген. Ён прасіў паспяшацца.

Містэр Эйтан ледзь не на тры футы падскочыў у сваім крэсле.

— Ты хочаш сказаць, сынку, той самы Хаген, банкір? — перапытаў ён. — Самы багаты чалавек у акрузе Кінгс?

— Ага, сэр, — сказаў я. — Містэр Хаген гаварыў, што ў яго да вас важны клопат.

— Аднак хто б мог падумаць? — здзівіўся містэр Эйтан. — Вы мне даруеце, місіс Шэрыдан?

— Само сабой зразумела, — сказала місіс Шэрыдан.

Містэр Эйтан скаціўся па прыступках, адным скачком перамахнуў двор і памчаўся па вуліцы Вязаў.

— Місіс Шэрыдан, — пачаў я, — вы можаце мне не паверыць, але мой бацька знішчыў у час вайны цэлы ўзвод адборных нямецкіх кулямётчыкаў. Ён падкраўся да іх, калі яны спалі. Вось як ён гэта зрабіў.

Місіс Шэрыдан паставіла бутэльку з шпучкай, выпрасталася на ўсю сваю магутную велічыню і заківала галавой з боку ў бок ад здзіўлення.

— Трыгер, — сказала яна, — што за бязглуздзіцу ты мелеш? І пра каго?!

— Я гавару пра свайго бацьку, — сказаў я, — Джы-

ма Пэмбертана, Адзінокага Ваўка з акругі Кінгс, Гразу Кішэннікаў і Зладзеяў, Абаронцу Дзяцей і Нявінных Дзяўчат, вось пра каго.

— І што, ты кажаш, твой шалёны бацька зрабіў у час вайны? — перапытала місіс Шэрыдан.

— Я кажу, што ён забіў семнаццаць адборных нямецкіх кулямётчыкаў, зусім адзін!

— Не веру, — сказала місіс Шэрыдан.

— Адзінае, што я магу сказаць, місіс Шэрыдан, дык толькі тое, што ў вас не хапае фантазіі, каб уявіць усё гэта, — сказаў я. — Гэта праўда. У таты былі дакументы, якія сведчылі аб усім, але ён іх згубіў. У яго было сем медалёў, але ён вымушаны быў іх прадаць. Мой бацька — герой, місіс Шэрыдан.

— Трыгер, — сказала місіс Шэрыдан, — хто цябе паслаў з гэтай недарэчнай гісторыяй? Учора ты мне сам казаў, што твой бацька наогул ніколі не быў у Еўропе. Учора ты мне казаў, што твой бацька нават у арміі не служыў.

— Місіс Шэрыдан, — сказаў я, — мяне самога падманулі. І гэта самае непрыемнае.

— Ну і як жа твайму бацьку ўдалося здзейсніць гэткае геройства? — спытала місіс Шэрыдан. — Як ён, каб яно згарэла, гэта зрабіў?

— Ён падпоўз упрытык да іх, — сказаў я. — Адзінаццаць забіў прыкладам вінтоўкі па галовах, пакуль яны спалі. Потым прачнуліся астатнія шэсць і паспрабавалі супраціўляцца, але ён павярнуў іхні ўласны кулямёт і скасіў усіх. За гэта ён атрымаў сем медалёў, а праз два дні і вайна закончылася.

Місіс Шэрыдан вельмі прыгожа пагойдвалася ў крэсле.

— Так, ну а ты сам адкуль пра гэта ведаеш? — сказала яна. — Тут пятнаццаць цэнтаў, Трыгер, схадзі да Мейера і купі пачак «Чэстэрфілда». Пасля гэткай гісторыі хочацца як след пакурыць.

Я прабег паўквартала да магазіна Мейера і купіў пачак цыгарэт для місіс Шэрыдан. Калі я вярнуўся, бацька сядзеў на верандзе і расказваў, як ён усё гэта здзейсніў. Пры гэтым ён падбіраў самыя далікатныя і лагодныя словы.

— А, Трыгер,— сказала місіс Шэрыдан,— дай жа мне цыгарэты.

Я пагладзеў на бацьку: што ён зробіць, пакуль місіс Шэрыдан будзе адкрываць пачак, даставаць цыгарэту і прыкурваць яе. Ён усміхнуўся і правай рукой падаў мне знак, які гаварыў, што ўсё ідзе як мае быць і, маўляў, вялікае дзякуй. Я адказаў яму гэткім жа знакам, а місіс Шэрыдан глыбока ўздыхнула. Пры гэтым яна была такая ўсхваляваная і прыгожая, што я зразумеў: мая задача выканана.

— Дабранач, місіс Шэрыдан,— сказаў я.— Мне было вельмі прыемна пабыць з вамі.

— Ну што ты, Трыгер,— адказала місіс Шэрыдан,— гэта мне было вельмі прыемна.

— Дабранач, тата,— сказаў я.

— Дабранач, Трыгер,— адказаў бацька.

Я падышоў да краю тратуара і ўзяўся за матацыкл. Перш чым я запусціў матор, я пачуў, як бацька загаварыў ціхім, ласкавым і пяшчотным голасам, і мне стала ясна, што ён завёўся, прынамсі, на ўвесь вечар.

ПАЛЯЎНІЧЫ НА ФАЗАНАЎ

На свае адзінаццаць гадоў Мэя Мэлоні быў зусім нізкарослы. Сказаць, што ён быў не вельмі каб выхаваны — значыць сказаць занадта мала, бо папраўдзе гэта быў грубы і дзёрзкі хлопчык — нават у царкву ён уваходзіў так, што ўсім, хто бачыў яго, рабілася няёмка: у яго на лобе напісана было, што ён, Мэя Мэлоні, пагарджае і гэтым месцам, і яго прызначэннем.

І гэтак было ўсюды, дзе б Мэя ні з'явіўся: у школе, у бібліятэцы, у тэатры, дома. Адна маці адчувала, што Мэя ніякі не грубіян; бацька ж часта казаў, каб Мэя не надта задзіраў нос, бо ён такі самы, як усе. Майк Мэлоні меў на ўвазе тое, што Мэя варта нарэшце ўтаймавацца і перастаць да ўсяго чапляцца.

Не было на свеце больш самаўпэўненага хлопчыка, чым Мэя. Усяму і ўсім даваў ён хоць якую-небудзь ганьбу. Прынамсі, гэтак здавалася. Ён прыдзіраўся да матчынай набожнасці, да бацькавага захаплення Шэкспірам і Моцартам, да школьнай сістэмы навучання, да ўрада, да Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, нарэшце, да ўсяго чалавецтва. Прычым ён прыдзіраўся ўвогуле, але ніколі і подумкі не меў пацікавіцца дэталлямі. Прыдзіраўся тым, што ён жыў, тым, што ён існаваў. Тым, што ён такі нервовы, зласлівы, упраўны, дападкі чалавек, якому ўсё абрыдла. Карацей кажучы, ён быў самы звычайны хлопчык. Пагарджаў усім і ўсімі і не мог даць сабе рады. Ён не выказваў сваёй пагарды, але гэта было зразумела без слоў. Быў Мэя танклявы, цёмнавалосы, смуглявы хлопчык. Ён заўсёды некуды спяшаўся, бо, як яму здавалася, усё вакол было павольнае, дурное і нерашучае.

Адно толькі не раздражняла яго — думка пра паліванне, але бацька і не збіраўся купляць яму стрэльбы, нават аднастволкі дваццаць другога калібру. Майк Мэлоні толькі паабяцаў сыну, што купіць яму стрэльбу, калі ўбачыць, што Мэя хоць крыху утаймаваўся, дык то яшчэ добра падумае. Мэя неяк быў сцішыўся, каб займець стрэльбу, але цяргнення хапіла толькі на паўтара дня.

— Ну што ж, — сказаў бацька, — калі не хочаш мець стрэльбы, дык і не трэба старацца яе зарабіць.

— Я ж стараўся, — запырэчыў Мэя.

— Калі то было?

— Учора і сёння.

— А я меў на ўвазе,— сказаў бацька,— тэрмін выпрабавання не меней як месяц.

— Месяц? — перапытаў Мэя.— Хіба можна чакаць ад чалавека, каб ён сядзеў ціха ўвесь кастрычнік, калі ўсе палююць на фазанаў?

— Не ведаю, не ведаю,— адказаў Майк Мэлоні,— але калі хочаш мець стрэльбу, дык суйміся, хлопча, каб я ведаў напэўна, што ты не пастралеш суседзяў з тае стрэльбы. Думаеш, мой бацька пускаў мяне за стол, калі я нічога не рабіў, каб заслужыць гэтак права? Думаеш, ён прасіў мяне зарабіць стрэльбу, каб паляваць на фазанаў? Ён проста загадаў мне зарабляць сабе на жыццё і, дарэчы, не чакаў, пакуль мне міне адзінаццаць гадоў. Я пайшоў на свой хлеб, калі мне было восем. Кепска тое, што ты і пальцам не варухнеш, каб зарабіць сабе на хлеб, адзежу ці жыллё. Тады б ты зразумеў, пачым фунт ліха, і не чапляўся б да людзей. Цябе ж нават і чалавекам не назавеш. Хіба можа звацца чалавекам той, хто не ведае, як цяжка зарабіць хлеб і да хлеба? Відаць, мы з маці далі табе папуску, вось ты і падцкоўваеш усіх і прыдзіраешся, замест таго, каб быць ветлівым ураўнаважаным чалавекам. Па ўсім горадзе ходзіць погаласка, што твае бацькі зрабілі з цябе самаўпэўненага невука. Але што праўда, то праўда: мы ніколі не прымушалі цябе рабіць што-небудзь такое, каб ты з поўным правам судзіў усіх і ўсё.

Гаворачы з хлопчыкам, Мэлоні-старэйшы хацеў, каб яго чулі і хлопчыкава маці, і яго малодшы брат, і малодшая сястра, бо сёння ён пайшоў з працы а палове пятай, як звычайна рабіў раз на тыдзень, каб павячэраць з сям'ёй, і яму хацелася, каб гэтыя штотыднёвыя сямейныя вячэры запаміналіся ўсім, у тым ліку і яму самому.

— Ну, хопіць, Майк,— спыніла яго місіс Мэлоні,— Мэя не такі ўжо і блгі, як ты кажаш. Проста ён хоча мець стрэльбу, каб пастраліць фазанаў.

Майк Мэлоні адсунуў убок талерку з макаронай, запечанай з памідорамі і сырам, і пільна паглядзеў на жонку, ледзь стрымліваючы сябе, каб не нагаварыць ёй горкага, што, як ён ведаў, пашкодзіць усім і сённяшня вячэра застанеца толькі непрыемным успамінам.

Нарэшце ён загаварыў:

— Калі я цябе правільна зразумеў, дык я павінен купіць яму стрэльбу, ці што?

— Але ж Мэя і сапраўды не грубіян ці які нахабнік,— сказала маці.— Проста ён няўрымста, дык гэта бывае з кожным у пэўным узросце.

Мэя прыняў абарону без каліва ўдзячнасці. Калі яго твар і гаварыў што, дык толькі тое, як яму млосна ад гэтага гвалту за нейкую драбязу: падумаеш, збіраюцца купіць танную стрэльбу 22-га калібру.

— Не надта і барані яго,— параіў жонцы Майк Мэлоні,— сама бачыш, яго гэта дужа не ўзрадавала. Яму не падабаецца, калі яго бароняць, нават родная маці. О, няшчасная жанчына, няўжо ты не бачыш, што твайму сыну ні холадна ні гарача ад таго, што ў гэтую хвіліну кажа яго бацька?

— А што я сказаў? — спытаўся Мэя.

— Нічога. Табе і не трэба нічога казаць,— абсек яго бацька і сказаў жонцы: — Дык ты лічыш, што я мушу купіць яму стрэльбу?

Місіс Мэлоні ўжо і сама не ведала, як ёй сказаць, што яна згодна. Яна маўчала і старалася не глядзець ні на мужа, ні на сына.

— Добра,— парушыў цішыню Майк Мэлоні,— мне яшчэ трэба зайсці ў кантору. Дык ты, Мэя, збірайся, пойдзеш са мною, па дарозе зойдзем да Арчы Кэнана, і я куплю табе стрэльбу.

Ён устаў з-за стала і павярнуўся да місіс Мэлоні:

— Калі, вядома, ты згодна.

— Мо даясі вячэру?

— Не,— адказаў Майк.— І нават скажу чаму. Я

не хачу, каб ён чакаў хоць адну лішнюю хвіліну, паглядзі, ён аж калоціцца, каб хутчэй атрымаць тое, чаго не зарабіў, тым болей што яго жаданне падтрымлівае маці. Бачыш, ён ужо надзеў шапку, ужо стаіць ля дзвярэй, дык як жа я магу тут бавіцца?

— Хіба няможна спачатку давячэраць? — спыталася місіс Мэлоні.

— Каму хочацца марнаваць час на нейкую вячэру, — запярэчыў Майк Мэлоні, — калі яму гарыць з той стрэльбаю?

— Ну, дык даясце, як купіце, — згадзілася місіс Мэлоні.

— Былі б мы бедныя, пытанне рашылася б само сабой, — сказаў Майк Мэлоні і пайшоў да дзвярэй, дзе яго чакаў сын і ніяк не мог дачакацца, калі бацька нарэшце выгаварыцца і зрушыць з месца.

Каля парога Майк Мэлоні спыніўся і сказаў жонцы:

— Я не збіраюся адказваць за яго пасля таго, як ён атрымае сваю стрэльбу. Прыйду праз гадзіну. Калі б мы былі бедныя і не маглі дазволіць сабе гэтай пакункі, ён бы зразумеў, як яно непрыстойна — прымушаць мяне ісці на такую прыкрую ўступку.

Калі Майк Мэлоні выйшаў на ганак, ён убачыў, што сын ужо на рагу і ледзьве стрымлівае сябе, каб не бегчы. Майк дагнаў яго і пайшоў побач, стараючыся не адставаць. Неўзабаве ён, аднак, сказаў:

— Вось што, паўмілі да крамы Арчы Кэнана я не збіраюся бегчы. Табе трэба, дык бяжы, пачакаеш мяне каля ўваходу.

Хлопчык збурыўся бегчы, як з ланцуга спушчаны, і неўзабаве яго ўжо не было відаць. Калі Майк падышоў да крамы Арчы Кэнана, хлопчык стаяў там і чакаў яго. Яны зайшлі ў краму, і Майк папрасіў Арчы паказаць яму стрэльбу.

— Якая ж стрэльба табе трэба, Майк? — спытаўся

Арчы.— Ё не ведаў, што ты захапляешся паляваннем.

— Я не сабе,— адказаў Майк Мэлоні.— Гэта Мэя. Трэба такую, каб можна было паляваць з ёю на фазанаў.

— Тады вам трэба драбавік,— параіў Арчы.

— Драбавік табе падыдзе? — спытаўся Майк Мэлоні ў сына, і хоць хлопчык не разлічваў на стрэльбу, з якой можна было б страляць фазанаў, ён адказаў, што драбавік якраз тое, што трэба.

— Добра, Арчы,— сказаў Майк Мэлоні.— Хай будзе драбавік.

— Паслухай, Майк,— пачаў Арчы,— мне здаецца, што драбавік — не зусім адпаведная стрэльба для хлопчыка.

— Цішэй,— перабіў яго Майк,— ён тут. Давай не будзем гаварыць лішняга. Па-мойму, ён ясна сказаў, што яму трэба якраз драбавік.

— Але ж у драбавіка моцная аддача, — папярэдзіў Арчы.

— Моцная аддача, — паўтарыў Майк Мэлоні гэтыя два словы сыну, але той выслухаў іх з пагардай.

— Для яго гэта не мае значэння,— растлумачыў Майк Мэлоні свайму сябру.

— Ну, калі так,— сказаў Арчы,— дык вось выдатны 12-калібравы драбавік. Гэта ці не самае выгаднае, што можна купіць у маёй краме.

— Пра выгаду мог бы і не казаць,— сказаў Майк Мэлоні.— Гэтага чалавека не цікавіць выгада. Ён толькі хоча найлепшы драбавік, які толькі ў цябе ёсць, каб можна было страляць фазанаў.

— Тады бярыце гэты 12-калібравы, — паўтарыў Арчы Кэнан.— Дзевяноста восем долараў пяцьдзесят восем цэнтаў плюс, зразумела, падатак. Лепшага драбавіка не знойдзеце.

— Кожнаму зразумела, што стрэльба добрая,— падтрымаў яго Майк Мэлоні.— І няма чаго размень-

вацца на абы-што.— Ён падаў стрэльбу Мэя Мэлоні, і той узяў яе ў правую руку і апусціў руляй уніз, як і трэба трымаць стрэльбу, зараджаная яна ці не.

— Давай пакажу табе, як ёю карыстаюцца,— прапанаваў Арчы Кэнан, але гэтага якраз і нельга было казаць. Хлопчык так зірнуў на яго, што Арчы схамянуўся і паспяшаўся спытацца: — Можа, што яшчэ трэба? Рыбалоўныя прылады, кручкі, баксёрскія пальчаткі, шлюпкі, тэнісныя ракеткі?

— Што яшчэ? — паўтарыў сыну Майк Мэлоні, але той маўчаў, не хаваючы свайго раздражнення, і Майк нарэшце здагадаўся і сказаў Арчы Кэнану: — Патроны, што ж яшчэ? Якая карысьць ад стрэльбы без патронаў?

Арчы Кэнан ступіў да паліцы, узяў тры скрынкі з самымі лепшымі патронамі для паляўнічых драбавікоў і падаў іх Майку, а той перадаў Мэя. Арчы спытаўся:

— Можа, паляўнічую куртку з патранташам? Ці чырвоную паляўнічую кепку?

Але Мэя Мэлоні ўжо і след прастыў.

— Яму нічога гэтага не трэба,— растлумачыў за сына Майк Мэлоні.

— Некаторыя паляўнічыя вельмі дбаюць пра гарнітур,— сказаў Арчы Кэнан.

— А ён дык не,— сказаў Майк Мэлоні.— Колькі я табе вінаваты,

— Сто пяць долараў шэсцьдзесят дзевяць цэнтаў разам з падаткам,— напамніў Арчы.— А ці ёсць у яго правы?

— На паляванне? — спытаўся Майк.— У яго нават есці няма права, але забі мяне пярун, калі я хлушу, што часам ён мне вельмі падабаецца. Напэўна, ён нешта такое ведае, калі гэтакі ўпэўнены ў сабе і гэтакі пагардлівы да ўсіх астатніх.

— Шчыра кажучы,— прызнаўся Арчы Кэнан,— я

спачатку думаў, што ты жартуеш. Як гэта робіш час ад часу ў судзе, калі хочаш пасобіць простаму чалавеку перамагчы вялікае кодла. Ніколі не думаў, што ты купіш стрэльбу і дасі яе адзінаццацігадоваму хлопчуку. Ты ўпэўнены, што зрабіў правільна?

— Абсалютна, — адказаў Майк Мэлоні. — Ты сам бачыў, як ён трымаў тую стрэльбу. — І ён пачаў запаўняць чэк. — Дык колькі, ты сказаў, я табе вінаваты?

— Сто пяць шэсцьдзсят дзевяць, — напамніў Арчы Кэнан. — Думаю, ты ведаеш, што нідзе ў наваколлі фазанаў і блізка няма. Іх страляюць у даліне Сакраменты.

— Дзе ты будзеш сёння ўвечары недзе каля дзесятай?

— Хутчэй за ўсё дома, — адказаў Арчы Кэнан. — А што?

— Спаць яшчэ не будзеш?

— Ды не, што ты, — адказаў Арчы, — да дванаццатай я ніколі не кладуся. А што такое?

— Можа, заскочыш да мяне на куфаль піва? — прапанаваў Майк Мэлоні.

— З радасцю, — згадзіўся Арчы. — Дык што ж там у цябе такое пільнае?

— Бачыш, — пачаў Майк, — я мяркую гэтак. Цяпер чвэрць шостаі. Мінуты за тры ён знойдзе каго-небудзь, хто падвязе яго да Рывердэйла. Адсюль дваццаць пяць міляў. Пры сярэдняй хуткасці гэта сорак — сорак пяць мінут. Але які б шафёр яму ні трапіўся, ён прымусіць яго праехаць гэтую адлегласць за паўгадзіны, а то і хутчэй. Ён і слова не скажа і не папросіць, але чалавек усё зразумее па яго ўсхваляваным твары. Ён зробіць так, што шафёр і са сваёй дарогі зверне, абы толькі падвезці яго туды, дзе можна паляваць. Такім чынам, недзе каля шостаі ён пачне. Паляваць ён будзе, пакуль добра не сцямнее, і, канечне, зойдзе далёка. Згубіцца ён не згубіцца, але выйдзе на дарогу, дзе мала

машын. Там ён зноў прагаласуе, папросіць падвезці і будзе дома недзе каля дзесятай альбо крыху пазней.

— Адкуль ты ведаеш? — здзівіўся Арчы.— Як ты можаш ведаць, што ён наогул паедзе сёння паляваць? Ён толькі займеў стрэльбу і можа не ведаць, як ёю карыстацца.

— Ты што, не бачыў, як ён сарваўся з месца? — сказаў Майк.— Так можна бегчы толькі на паляванне. І можаш быць упэўнены, што ён альбо ўжо ведае, як карыстацца стрэльбаю, альбо за якія пару хвілін без ніякай дапамогі змікіціць, што да чаго.

— Ну, калі ты гэтак сур'ёзна, Майк, дык я абавязкова прыйду да цябе на піва,— паабяцаў Арчы.

— Зразумела, сур'ёзна,— сказаў Майк.

— Па-мойму, ты проста хочаш, каб табе было з кім пасмяяцца з яго, калі ён вернецца ні з чым, дый яшчэ збіты на горкі яблык моцнай аддачай,— выказаў сваю здагадку Арчы.

— Твая праўда,— пацвердзіў Майк,— я сапраўды хачу, каб мне было з кім пасмяяцца. Але я цябе запрашаю не дзеля гэтага. Вядома, у яго, можа, крыху паные цела з-за аддачы, але, думаю, ён вернецца не з пустымі рукамі.

— Ніколі не чуў, каб хто страляў фазанаў каля Рывердэйла,— запырэчыў Арчы.— Праўда, у сезон там можна наскочыць на якое качаня ці зайца.

— Ён гаварыў пра фазанаў,— стаяў на сваім Майк Мэлоні.— Вось табе чэк. На ўсякі выпадак прыходзь лепш да дзесятай.

— Я думаў, ты жартуеш наконт стрэльбы,— прызнаўся Арчы.— Ты ўпэўнены, што зрабіў правільна? У тым сэнсе, што яму толькі адзінаццаць і ў яго няма правоў на паляванне, а сезон на фазанаў ужо месяц як скончыўся.

— Гэта якраз адна з прычын, чаму я хачу, каб ты зайшоў да мяне на піва,— падхапіў Майк.

— Не разумею,— сказаў Арчы.

— Ты ж інспектар паляўнічага нагляду гэтай зоны, хіба не праўда?

— Праўда.

— Ну, дык вось,— сказаў Майк,— калі ён парушыць закон, я хачу, каб ты ведаў пра гэта.

— Кінь ты,— запырэчыў Арчы,— не хапала мне яшчэ займацца нейкім падшыванцам, які пастраліў не ў сезон ці без правоў.

— А я заплачу за яго штраф,— казаў далей Майк Мэлоні.

— Сумняваюся, што ён нешта прынясе,— сказаў Арчы.— І ніякага штрафу плаціць не давядзецца.

— Дык чакаю цябе а дзесятай,— напамніў Майк і пайшоў.

У канторы ён прабыў з паўгадзіны і не спяшаючыся пайшоў дадому. Дома было ўсё ціха, мірна, малыя ўжо спалі, а жонка дамывала посуд. Ён узяў ручнік і пачаў выціраць талеркі і ставіць іх у буфет.

— Я купіў яму самы лепшы драбавік, які быў у Арчы Кэнана. Лепшай стрэльбы, каб паляваць на фазанаў, не знойдзеш,— сказаў ён жонцы.

— Спадзяюся, ён цябе не надта раззлаваў? — адгукнулася місіс Мэлоні.

— Толькі спачатку,— сказаў Майк,— але раптам уся мая злосць прапала. Ты разумееш, пра што я кажу?

— Не,— прызналася місіс Мэлоні,— не разумею.

— А пра тое,— сказаў Майк,— што добра, калі ты не бедны.

— А пры чым тут беднасць? — зноў не зразумела місіс Мэлоні.

— Проста добра, што мы не бедныя, і ўсё,— адказаў Майк.

— Вядома, добра,— згадзілася місіс Мэлоні.— А дзе ён?

— Палюе, дзе ж яму быць,— сказаў Майк.— Няў-

жо ты думаеш, што стрэльба была яму патрэбна, каб любаватца ёю?

— Не ведаю, што і падумаць,— прызналася місіс Мэлоні.— То ты не ведаеш, што з ім рабіць, так ён табе даўся ў знакі, то раптам купляеш яму дарагую стрэльбу і ўпэўнены, што калі дзіця ідзе на паляванне ўвечары, ды яшчэ не ў сезон, дык гэта нармальна. Як цябе разумець?

— Бачыш, усё павярнулася так,— пачаў Майк Мэлоні,— што пакуль я чытаў яму за сталом натацыі, нешта пачало адбывацца. Мне здалося, быццам гэта не я, а мой бацька чытае натацыі мне, такому самаму хлапчуку, як Мэя. О, канечне, я зарабляў сабе на хлеб, але мне яшчэ хацелася і стрэльбу, як Мэя. Ну, дык вось, адчытаць мне тую натацыю бацька адчытаў, а стрэльбы, вядома, не купіў. Тады не купіў, а купіў толькі праз пяць гадоў, калі яна мне не надта ўжо каб была патрэбная. Ага, дык калі я павучаў яго сёння за вячэрай, мне прыгадалася, як мой бацька павучаў мяне, а я слухаў і думаў сабе, што дарма ён мяне так прыніжае, і ўсё спадзяваўся, што, можа, якраз праз тое, што мы бедныя,— калі гэта можа быць прычынай,— ён раптам кіне свае натацыі і без лішніх слоў завядзе мяне ў краму і купіць стрэльбу. Але ён, зразумела, ніякай стрэльбы мне не купіў. І я ўспомніў гэта і рашыў, што, можа, мне варта зрабіць сыну тое, што ў свой час мой бацька не зрабіў мне. Цяпер ты разумееш, што я маю на ўвазе?

— Ты хочаш сказаць, што Мэя падобны да цябе?— спыталася місіс Мэлоні.

— Але,— адказаў Майк.

— Вельмі падобны?

— Усе мае крошачкі пабраў,— сказаў Майк.— О, нядоўга ён будзе такі незвычайны чалавек, і я не хачу, каб праз мяне ён страціў, можа, адзіны ў сваім жыцці такі незвычайны момант.

— Жартуеш, ці што? — спыталася місіс Мэлоні.

— Я сур'ёзна, — запэўніў жонку Майк. — Арчы Кэнан таксама думаў, што я жартую, але чаго гэта я павінен жартávaць? Я купіў яму стрэльбу і патроны, і ён пайшоў на паляванне, хіба не так?

— Хоць бы ўсё было добра, — захвалявалася місіс Мэлоні.

— Нават калі і будзе ў яго якая нявыкрутка, дык мы ніколі пра гэта не дазнаемся, — супакоіў яе Майк. — Я запрасіў Арчы на піва на дзесяць. Думаю, тады ён якраз вернецца.

— Арчы прыйдзе з місіс Кэнан?

— Наўрад, — адказаў Майк. — Пра яе гаворкі не было.

— Тады, я думаю, мне з вамі сядзець неабавязкова, — сказала місіс Мэлоні.

— Чаму б і не пасядзець, калі табе захочацца? —

Але місіс Мэлоні ведала, што яна будзе лішняя, і сказала:

— Не, я, бадай, лягу раней.

Майк Мэлоні з жонкаю выйшлі на ганак, селі і да дзевяці ці крыху пазней гаварылі пра свайго Мэя, пра малых; пасля місіс Мэлоні зайшла ў хату, праверыла ў ледніку піва, паставіла на стол закуску і пайшла спаць.

Недзе без чвэрці дзесяць прыйшоў Арчы Кэнан і сеў у крэсла-качалку на ганку.

— Увесь час думаю пра тое, што ты зрабіў, — сказаў ён, — і ніяк не магу даўмецца, ці правільна.

— Усё зроблена як мае быць, — адказаў Майк Мэлоні. — Хадзем вып'ем піва. Ён неўзабаве вернецца.

Яны пайшлі ў хату і селі за стол. Майк адкаркаваў дзве бутэлькі халоднага піва, наліў дзве высокія шклянкі, і яны выпілі. На сталае стаялі талеркі з закускай, на адной былі нагурбаваны халодныя рост-

біфы, вяндрліна, вэнджаная каўбаса, накроены сыр, на другой ляжаў жытні хлеб, намазаны маслам.

Было пад поўнач, але Мэя Мэлоні яшчэ не вярнуўся дадому, і Арчы Кэнан падумаў сам сабе, што, муціць, сама-сама развітацца і пайсці. А можа, прапанаваць Майку ўзяць машыну і паехаць шукаць хлопца? Але не, вырашыў ён, не трэба: было відаць, што Майк хвалюецца і злуе сам на сябе за сваё глупства, і яму можа быць непрыемна, калі Арчы, проста кажучы, будзе сыпаць соль на рану. Гадзін з адзінаццаці яны перасталі гаварыць пра Мэя, і Арчы зразумеў, што Майк сам хоча гэтай недаказанасці.

Каля гадзіны, калі яны ўжо выпілі па шэсць бутэлек піва на брата, з'елі ўсё, што пакінула місіс Мэлоні, і пагаварылі пра ўсё на свеце, апроч Мэя, пачуліся крокі, спачатку на прыступках, пасля на ганку, і праз нейкую хвіліну ў кухню ўвайшоў Мэя.

Стомлены, змардаваны ўшчэнт. Твар чырвоны, брудны, адзежа ўся ў пыле, скрозь абчапляная ваўчкамі, рукі чорныя і падрапаныя. З правага пляча звисала стрэльба, а ў левай руцэ былі два прыгожыя фазаны.

Ён паклаў птушак на кухонны стол, зняў з пляча стрэльбу і пачаў чысціць яе. Пачысціўшы, заматаў усё ў сухі пасудны ручнік і палажыў у шуфляду, дзе хаваў розную драбязу. Пасля выняў з кішэні шэсць нескарыстаных патронаў, укінуў іх у тую самую шуфлядку, засунуў яе і ключ паклаў у кішэню. Потым падышоў да ракавіны, закасаў рукавы, памыў рукі, твар і шыю, выцерся, заглянуў у халадзільнік, выняў адтуль вэнджанай каўбасы і адкусіў кавалак. Узяў хлеба, масла, падцягнуў да стала крэсла, сеў і пачаў рабіць сэндвіч: тры тоўстыя кавалкі каўбасы на дзве скібікі хлеба з маслам. Майк Мэлоні дагэтуль ніколі не бачыў, каб яго сын упісваў што з такім смакам. І ані знаку няёмкасці ці заклапочанасці.

Майк Мэлоні і Арчы Кэнан усталі з-за стала і вый-

шлі з дому праз заднія дзверы, каб не разбудзіць місіс Мэлоні і малых, якія даўно ўжо спалі.

Ужо на дварэ Арчы Кэнан сказаў:

— Ці не думаеш ты папытацца ў яго, дзе ён іх дастаў?

— Ён яшчэ не гатовы гаварыць пра гэта,— адказаў Майк.— Колькі за гэта трэба заплаціць штрафу?

— Ведаеш што,— сказаў Арчы,— ніякага штрафу быць не можа, бо ўсе ведаюць, што ў акрузе, якая ў мяне пад наглядам, ніякіх фазанаў няма. Я наогул не думаў, што ён што-небудзь прынясе, тым больш фазанаў, ды яшчэ пеўнікаў. Хай мяне чорт скруціць, калі гэты хлопец мне хоць трошкі не падабаецца.

— Хадзем я правяду цябе,— сказаў Майк.

А хлопчык тым часам даеў на кухні сэндвіч, выпіў шклянку малака і сядзеў, пачухваючы плячо.

Увесь гэты вечар і ноч былі неверагодныя. Калі за сталом бацька чытаў яму натацыю, хлопчык раптам пачаў разумець крыху лепш яго і сябе самога, але адчуў, што яму не ўдасца адразу, у адзін момант, перастаць быць такім, якім так доўга ён быў дагэтуль, такім, ад якога ўсім рабілася няёмка. Ён ведаў, што яшчэ пэўны час яму неабходна пабыць такім самым, пакуль ён добра не разбярэцца ва ўсім. І з бацькам трэба неяк пасябраваць. Гэта ён разумеў вельмі добра, таму што раптам яго бацька перастаў быць такім, якім быў дагэтуль і якім, паводле агульнага меркавання, павінен быць бацька. І Мэя адчуў, што яму цяпер таксама трэба будзе змяніцца. Але ён ведаў і тое, што не зможа перайначыць сябе, пакуль як след не ўцяміць, што да чаго.

Амаль засынаючы ад знямогі, ён вырашыў расказаць бацьку ўсё, як было, але крыху счакаўшы, можа, гадоў так з дзесяць.

Мэя змарыўся дарэшты, пакуль разабраўся, як страляць, і ніхто так і не спыніўся, каб падвезці яго.

Тады ён пайшоў сам — дзе ціхай хадою, дзе падбегам. Адмахаў шэсць міляў, пакуль дабраўся да месца. Там адразу зарадзіў стрэльбу, прыцэліўся ў чорнага дразда, што сядзеў на дрэве, і націснуў на курок.

Аддача паваліла яго, а птушка паляцела сабе, як быццам нічога не здарылася. Потым ён доўга прашываўся праз высокую траву і кустоўе, каб пастраліць яшчэ, але зноў трапіўся дрозд, і зноў аддача ад стрэлу збіла яго з ног, і зноў ён не пацэліў у таго дразда.

Стала хутка сутоньвацца, а вакол не было ніводнай жывой душы, і тады ён пачаў страляць проста так, каб асвойтацца са стрэльбаю. Неўзабаве ён ужо мог стрэліць і ўтрымацца на нагах. Хлопчык усё ішоў і страляў, і цяпер ужо зусім сцямнела, і было зразумела, што ён заблудзіўся. Ён спатыкнуўся аб нейкую вялізную камянюку і грывнуўся вобземлю; стрэльба пальнула, і яму сыпанула ў вочы пяском. Ён падняўся, ледзь не плачучы, але неяк стрымаўся, а неўзабаве знайшоў дарогу, хоць ніяк не мог скеміць, куды яна вядзе і ў які бок яму трэба ісці. Хлопчык быў увесь пабіты і падрапаны, і на сэрцы было трывожна з-за выпадковага стрэлу. Яму зрабілася страшна, і ён пачаў маліцца, і ўпершыню кожнае слова малітвы набыло сэнс. Першы раз у жыцці ён зразумеў, чаму людзі так любяць хадзіць у царкву.

«Божа, калі ласка, уратуй мяне ад глупства,— маліўся ён.— Калі ласка, зрабі так, каб я пайшоў у той бок, куды трэба».

Ён пайшоў па дарозе, спадзеючыся, што выйдзе дадому, ці, прынамсі, да якога-небудзь жылля, або, у крайнім выпадку, туды, дзе яму адчыняць дзверы. Яму здавалася, што вакол, у цемрадзі, гойсаюць жывыя істоты, і хоць ён ведаў, што яму гэта толькі мроіцца, але прашаптаў: «Божа, зрабі, калі ласка, каб я не баўся». Ён адчуў сябе зусім знясіленым, і маленькім, і неразумным, і, урэшце, безнадзейна згубленым. Хлоп-

чык ледзь-ледзь стрымаўся, каб не заплакаць, і прамовіў: «Божа, зрабі, калі ласка, каб я не плакаў».

Ён доўга цягнуўся па дарозе, пакуль нарэшце далёка наперадзе ўбачыў агеньчык. Ён прыбавіў хады. Гэта была вясковая крама. Каля крамы стаяла бензазаправачная калонка, а побач з калонкай — новы грузавы «пікап». У краме былі шафёр «пікапа» і гаспадар. Гадзіннік паказваў дваццаць мінут па дванаццатай. Гаспадар, стары чалавек з густымі сівымі вусамі, сядзеў на нейкай скрыні і гаварыў з шафёрам, чалавекам яшчэ маладым, недзе ў адных гадах з хлопчыкавым бацькам.

Хлопчык заўважыў, што маладзейшы падміргнуў старому, і ў душы падзякаваў богу, што той паслаў яму гэтых двух і што адзін з іх падміргнуў другому, бо наўрад ці здараецца, каб людзі, якія падміргваюць адзін аднаму, былі няветлыя.

Ён пачаў расказваць ім усё, як было і што ён сёння рабіў і чаму, а яны слухалі і то пазіралі на яго, то пераглядаліся паміж сабой. Потым яны ўдвух агледзелі яго новую стрэльбу, гаспадар аддаў яе хлопчыку і сказаў шафёру «пікапа»:

— Буду дзякаваць табе, Эд, калі ты падвязеш гэтага чалавека.

Відаць, яны былі бацька і сын і, апроча ўсяго, яшчэ і сябры. Яны так спадабаліся Мэя Мэлони, што праз іх яму пачалі падабацца ўсе людзі.

— Няма за што дзякаваць, — адказаў малады.

— І яшчэ, я думаю, было б няблага хуценька знайсці яму пару фазанаў, каб завёз дадому.

— Гэта не так проста такой парою, — засумняваўся малады, — але паспрабаваць трэба.

— Калі я не памыляюся, дык у кітайскім рэстаране, які працуе ўсю ноч, фазаны заўсёды ёсць у меню — і ў сезон, і не ў сезон, — успомніў стары. — Праўда, па камерцыйных цэнах.

— Не ведаю — адказаў сын, — але можна пазваніць і даведацца.

— Не, — запярэчыў стары, — званіць няма чаго. У тым рэстаране ніколі не зразумеюць, пра што гаворка. Лепей проста пад'ехаць і даведацца на месцы. Рэстаран той на Керн-стрыт, дакладней не памятаю. Але ён працуе да раніцы, і мне казалі, што там заўсёды можна купіць фазанаў.

— У такім разе і праўда ёсць сэнс завярнуць туды, — згадзіўся малады.

Ён падняўся, і Мэя Мэлоні, анямеўшы ад здзіўлення, таксама падняўся. Яму хацелася сказаць старому што-небудзь прыемнае, але ў роце перасохла так, што ён не змог выціснуць аніводнага слова. Ён узяў сваю стрэльбу, выйшаў з крамы, сеў у «пікап» побач з шафёрам, і яны паехалі. Стары стаяў у дзвярах і глядзеў ім услед.

Усю дарогу да гарадка малады ехаў моўчкі. Убачыўшы знаёмыя мясціны, хлопчык зноў пачаў маліцца: «Божа, я не заслужыў такіх адносін, і я ніколі ніколі не забуду гэтага».

«Пікап» пераехаў чыгуначныя пуці, заехаў у кітайскі квартал і спыніўся каля рэстарана Уілі Фонга. Рэстаран быў адчынены, але там нікога не было. Шафёр выйшаў з машыны і накіраваўся ў рэстаран, і хлопчыку было відаць, як ён загаварыў з афіцыянтам. Афіцыянт знік і хутка вярнуўся з нейкім чалавекам у цёмным гарнітуры. Гэты чалавек і шафёр пагаварылі некалькі хвілін, потым яны зніклі абодва, і неўзабаве шафёр з'явіўся ў зале, трымаючы ў руках нешта загорнутае ў газету. Пасля ён выйшаў з рэстарана, сеў у кабінку, і яны зноў паехалі.

— Як пажывае твой бацька? — раптам спытаўся шафёр.

— Цудоўна, — было адзінае, што знайшоў сказаць Мэя.

— Ты ж сын Майка Мэлоні, праўда?

— Праўда, — адказаў Мэя.

— Я адразу падумаў, — сказаў чалавек. — Ты падобны да бацькі, вельмі падобны — і крошкі пабраў. Можаш не казаць, дзе ты жывеш. Я і сам ведаю. Табе, напэўна, цікава, хто я такі. Але ці не здаецца табе, што будзе лепей, калі я не скажу? У мяне былі справы з тваім бацькам, і калі мне да зарэзу былі патрэбны грошы, ён пазычыў мне, хоць ніхто з нас не быў упэўнены, што я калі-небудзь змагу іх аддаць. Так што ўсё ў парадку. У тым сэнсе, што ад мяне ніхто нічога пра цябе не даведаецца.

— Дык знайшліся ў іх фазаны? — спытаўся хлопчык.

— Авой, — спахачыўся чалавек, — прабач, што забыўся сказаць адразу. Вось, у газеце. Толькі газету выкінь праз акно.

Хлопчык разгарнуў газету і ўбачыў птушак. Нічога прыгажэйшага ён яшчэ ніколі ў жыцці не бачыў.

— А шраціны ў іх ёсць? — пацікавіўся хлопчык. — Бо трэба, каб былі.

— Баюся, што няма, — адказаў вадзіцель, — але мы ад'едземся куды-небудзь у зацішак, каб нікога не разбудзіць, і ўсыплем ім шроту без сведкаў. Калі хочаш, страляй сам.

— Я магу іх сапсаваць, — прызнаўся хлопчык.

Некалькі хвілін яны ехалі моўчкі, потым машына звярнула на пустую дарогу і спынілася. Шафёр вылез з кабіны, прайшоў ярдаў дваццаць і паклаў птушак на траву каля дарогі так, каб іх можна было асвятліць фарамі. Потым узяў стрэльбу, праверыў яе, прыцэліўся, стрэліў, разрадзіў стрэльбу, падняў птушак, і яны зноў паехалі.

— Цяпер усё як мае быць, — парушыў цішыню вадзіцель.

— Дзякуй, — сказаў хлопчык.

«Пікап» спыніўся. Хлопчык асцярожна ўзяў абедзве птушкі ў левую руку, вылез з машыны, і шафёр пасобіў яму перакінуць стрэльбу цераз правае плячо.

— Я ніколі не думаў, што такое можа здарыцца,— прызнаўся хлопчык.

— Ведама ж, не думаў,— адказаў шафёр.— Я таксама ніколі не спадзяваўся, што сустрэну чалавека, як твой бацька, калі такі чалавек мне быў вельмі патрэбны. Як бачыш, усё ў жыцці бывае. Ну, а цяпер добрай табе ночы.

— Дабранач,— развітаўся хлопчык.

Чалавек сеў у машыну і паехаў, а хлопчык паспяшаўся дадому.

Калі Майк Мэлоні правёў Арчы Кэнана і вярнуўся дадому, ён здзівіўся, убачыўшы, што хлопчык, паклаўшы галаву на рукі, спіць проста за сталом. Ён асцярожна раскатурхаў яго, і Мэя спалохана падняў галаву. Вочы і вушы ў яго палалі чырванню.

— Ідзі лепей на ложкак,— сказаў Майк.

— Я хацеў дачакацца, калі ты вернешся, каб падзякаваць за стрэльбу,— адказаў хлопчык.

— Гэта неабавязкова,— супакоіў яго бацька.— Зусім неабавязкова.

Хлопчык устаў з-за стала і павалокся ў свой пакой, ледзьве трымаючыся на нагах.

Калі бацька застаўся ў кухні адзін, ён узяў птушак і пачаў іх разглядаць. Ён усміхаўся, бо ведаў: адкуль яны тут ні ўзяліся б, гэта было сапраўды нешта такае ж непаўторнае і прыгожае, як самі птушкі.

СМЕХ

— Вы хочаце, каб я смяўся?

Яму было кепска, адзінока ў апусцелым класе, усе хлопцы — і Дэн Сід, і Джэймс Місіпа, і Дзік Каркаран — недзе вяртаюцца дадому, ідуць уздоўж Паўднёвай Ціхаакіянскай чыгункі, смяюцца і дурэюць, а тут — гэтая недарэчная выдумка міс Уісіг, ад якой яму моташна на душы.

— Хачу.

Сурова сцятыя ў нітачку губы ледзь прыкметна ўздрыгваюць, а вочы такія прыгнечаныя, што аж шкада.

— Але ж я не хачу смяяцца.

Дзіўна ўсё гэта было. І як яно ўсё выйшла, як павярнулася.

— Смейся.

Напружанне нарасталала, электрылізавала; яе няўмольная цвёрдасць, нервовыя рухі рук і цела, холад, што ішоў ад яе, — усё выклікала ў ім непрыязнасць.

— Навошта?

Навошта? Усё так перакручана, так пачварна і агідна, ні ў чым няма ні сэнсу, ні значэння, думкі трапечуцца і б'юцца, нібы ў пастцы.

— Гэта табе пакаранне. Ты смяўся на ўроках, цяпер ты будзеш смяяцца цэлую гадзіну адзін, сам з сабою. Спяшайся, ты ўжо марна патраціў чатыры хвіліны.

Гэта было недарэчна і брыдка: ну што смешнага ў тым, што яго пакідаюць пасля ўрокаў і прымушаюць смяяцца? У гэтым няма ніякага сэнсу. Бо не можа чалавек смяяцца з нічога, абы смяяцца. Для гэтага трэба штосьці вясёлае, смешнае або знарок фанабэрыста-пыхлівае, каб было з чаго смяяцца. А тут ад таго, як яна паводзіла сябе, як глядзела на яго, ад яе каварнай выдумкі ўсё было так дзіўна, што нават палохала яго.

Што ёй ад яго трэба? А тут яшчэ гэтыя школьныя пахі — пафарбаванай падлогі, крэйды, здавалася, нават думка аб тым, што ўсе дзеці пайшлі дадому, пахла адзінотай і смуткам.

— Даруйце мне, што я смяяўся.

Засаромеўся, схіліў галаву, нібы кветка бутон. Ён і праўда шкадаваў, што смяяўся, не прыкідваўся, а сапраўды шкадаваў, але шкадаваў не сябе, а яе. Яна была маладая дзяўчына, часова падмяняла іхнюю настаўніцу, і ў ёй адчувалася нейкая затоеная і незразумелая туга; з гэтай тугой яна прыходзіла кожную раніцу на заняткі, і гэта было смешна; ён і смяяўся з таго, што яна гаворыць, як гаворыць, як пільна на ўсіх глядзіць, як ходзіць. Яму зусім не хацелася смяяцца, калі раптам, зусім нечакана для самога сябе, ён захіхікаў, а яна паглядзела на яго, і ён таксама зазірнуў ёй у вочы, і на момант паміж імі ўзнікла нейкая невыразная і невыказная блізкасць, а потым — гнеў і нянавісць бліснулі ў яе вачах.

— Ты застанешся пасля ўрокаў.

Ён не хацеў смяяцца, гэта выйшла міжвольна, і цяпер ён шкадаваў, яму было сорамна, і яна ж павінна ведаць пра гэта, у думках гаварыў ён ёй. Ну што ж гэта такое?

— Не марнуй часу. Пачынай смяяцца.

Яна стаяла спінай да яго і выцірала на дошцы словы: «Афрыка, Каір, піраміды, сфінкс, Ніл» і лічбы: «1865, 1914». Ды хоць настаўніца і не глядзела на яго, напружанасць, якая ўзмацнялася тым, што ў класе, апрача іх, нікога не было, яшчэ большала. Яго розум і яе, яго туга і яе стаялі плячо ў плячо і распачыналі паміж сабой барацьбу. Але чаму? Ён жа хацеў пасябраваць з ёю, хацеў з таго самага дня, калі яна ўпершыню зайшла ў іхні клас. Ён адразу ж адчуў яе адчужанасць і незвычайнасць. Дык чаму ж ён засмяяўся? Чаму ўсё выйшла так па-дурному? Навошта яму

было крыўдзіць яе, хоць, калі гаварыць па праўдзе, ён з самага пачатку хацеў сябраваць з ёю.

— Я не хачу смяяцца.

Пратэст, упартасць і тут жа слёзы, ганебныя слёзы, чуліся ў яго голасе. Хто мае права прымушаць забіваць у сабе бяскрыўдныя пачуцці? Ён не хацеў быць жорсткі, ну як яна не можа гэтага зразумець? У ім закіпала нянавісць да яе нездагадлівасці і някемлівасці, да ўпартасці, з якой яна дамагалася свайго. «Я не буду смяяцца. Няхай сабе яна пакліча містэра Кэйзуэла і мяне адлупцююць, я ўсё роўна не буду смяяцца. Гэта была памылка. Мне хацелася плакаць ці яшчэ што сабе хочаце, але толькі не смяяцца з яе. Я вытрываю лупцюўку, далібог, гэта хоць і баліць, але не так. Па мне ўжо хадзіла папруга, так што я ведаю розніцу».

Ну што ж, хай сабе яны адлупцююць яго, напляваць. Падумаўшы гэтак, ён быццам адчуў, як гуляе па ім папруга, а пасля доўга і моцна баліць, ды нічога, няхай лупцююць, ён не засмяецца.

Ён бачыў, як яна сядзела за сваім сталом, пільна на яго пазірала, і — вось дык дзіва! — яму здалася, што яна напалоханая і хворая. І пад горла яму зноў падкаціў жаль, хваравіты жаль да яе. Ну чаму ён робіць столькі непрыемнасцей беднай падменнай настаўніцы — не старой брыдкай настаўніцы, а маленькай прыгожанькай дзяўчыне, няўпэўненай з самага пачатку, хоць яна сапраўды падабалася яму?

— Ну, калі ласка, засмейся.

І як сорамна, што яна ўжо не загадвае, а просіць, моліць яго засмяяцца, калі ён гэтага не хоча. Але што ж рабіць чалавеку, па шчырасці, што ж ён можа зрабіць, каб самому гэтага захацець, каб усё было натуральна і правільна, а не супроць волі і няправільна.

І навошта ёй гэта? Якая ёй радасць з яго смеху? Што за недарэчны свет, што за дзіўныя пачуцці ў чалавека, затоеныя, кожны хавае іх у сабе: хочаш адно,

а маеш заўсёды зусім другое, хочаш зрабіць адно, а робіш зусім наадварот. Добра, ён засмяецца. Ён будзе смяяцца не дзеля сябе, а дзеля яе. Нават хоць млосна стане, ён засмяецца. Ён хацеў даведацца праўду. Яна не прымушала яго смяяцца, яна прасіла, маліла яго смяяцца. Ён не ведаў чаму, але хацеў даведацца. Ён падумаў: «Можа, мне ўдасца ўспомніць што-небудзь смешнае». І пачаў прыгадваць усе смешныя гісторыі, якія толькі чуў, але, як ні дзіўна, не змог успомніць ніводнай. І іншыя смешныя рэчы — паходка Эні Гран, тое, як Генры Майя перакручваў радкі з паэмы «Спеў аб Гайаваце», — цяпер не здаваліся смешнымі. Раней, бывала, пачуўшы:

Ля вады Малога мора —
Там хадзіў магутны Гітчы,—

ён смяяўся, аж заходзіўся, твар у яго чырванеў, і ён пачынаў задыхацца, але цяпер усё гэта здавалася нікчэмным і недарэчным. І зусім не смешным.

Ды не, не смешна, не мог ён смяяцца з гэтага! Вось дык штука! Добра, ён будзе смяяцца проста так; як артыст: гы-гы-гы. Божа мой, як цяжка! Засмяяцца? Для яго ж нічога прасцей быць не магло! А цяпер ён не можа выціснуць з сябе ні хі-хі, ні хе-хе.

Аднак ён усё ж пачаў смяяцца, сарамліва, гідзячыся сам сябе. Ён баяўся зірнуць ёй у вочы, глядзеў угару, на гадзіннік, і смяяўся не перастаючы. Проста дзіва, як можна ўпрошваць хлопчыка смяяцца цэлюю гадзіну без дай прычыны. Ды ён будзе смяяцца, можа, не цэлюю гадзіну, але ва ўсякім разе паспрабуе, што атрымаецца. Самае смешнае было — голас, фальшы-васць смеху, ды неўзабаве ад гэтага яму папраўдзе зрабілася смешна, весела; і ад гэтай думкі ён стаў шчаслівы і цяпер смяяўся натуральна, на ўвесь голас, ад усёй душы, смяяўся з фальшу свайго смеху, і сорам пакідаў яго, бо смех яго быў ужо не прытворствам, а

праўдай, і пусты клас запоўніўся яго смехам, і ўсё, здавалася, ішло як мае быць, усё было цудоўна, і так мінула дзве хвіліны.

Яму прыходзілі ў галаву сапраўды смешныя рэчы, тое, з чым ён сутыкаўся ўсюды: увесь горад, людзі на вуліцах, якія прыкідваліся важнымі, але ён ведаў, што яны яго не абдураць, ведаў, якія яны на самай справе важныя; ведаў, як яны гавораць пра вялікія справы — і ўсё гэта было напышлівай хлуснёй і смяшыла яго; ён успомніў прапаведніка з прэсвітэрыянскай царквы, як той фальшыва моліцца: «Божухна, хай будзе воля твая», а ніхто не верыць у яго малітвы; і фанабэрыстых людзей у «кадзілаках» і «пакардах», што носяцца па краіне туды-сюды, нібыта ім і сапраўды трэба некуды ехаць; і канцэрты публічнага аркестра, усю гэтую фальшывую каламуту, з якой ён смяяўся; старэйшых хлапчукоў, якія раз'ятрана бегаюць за вялікімі дзяўчатамі; аўтамабілі, у якіх ніколі не бывае больш за два пасажыры: смешна было, калі ў вялікім аўтамабілі сядзіць толькі старая кабета ды вусаты мужчына; і ён смяяўся, пакуль не зайшоўся ад рогату і твар у яго не пачырванеў. І ўвесь сорам кудысьці знік. Ён смяяўся і пазіраў на міс Уісіг і раптам — вось табе на! — убачыў на вачах у яе слёзы. Але ж, ліха на яго, ён жа не з яе смяяўся! Ён смяяўся з усіх гэтых дурняў, з таго глупства, якім яны займаюцца дзень пры дні, з усяго гэтага фальшу. Гэта было жахліва. Ён заўсёды хацеў, каб усё было як найлепей, а выходзіла якраз наадварот. Ён хацеў даведацца, чаму гэта так, чаму так атрымалася з ёю, што яна хавае ў душы? І смяяўся ён дзеля яе, а не ад асабістай асалоды. І вось — калі ласка: яна дрыжыць, вочы мокрыя, цякуць слёзы, на твары пакута, а ён не перастае смяцца — ад гневу, ад вострай тугі і расчаравання, ён смяецца з усяго на свеце, ад чаго усе добрыя людзі плачучь. Наўкол па вуліцах бадзяюцца бяздомныя сабакі,

ва́лакўцца, спатыкаючыся, стомленыя коні, а іх хвосці пугай нясмелыя сарамлівыя людзі, душы якіх топчуць бязлітасныя фанабэрыстыя нягоднікі, чые сэрцы заплылі лоем, мёртвыя птушачкі валяюцца на абочынах — і скрозь неразуменне, бясконца барацьба, жорсткасць, тое, што ператварае чалавека ў жывёліну, у кучу дрэні і брыды. І ад гневу смех яго змяніўся, а на вочы нагарнуліся слёзы. Яны былі ўдваіх у пустым класе, адзінокія і разгубленыя, брат і сястра ў адным няшчасці, абое хочуць ад жыцця чысціні і прыстойнасці, хочуць падзяліцца адно з адным сваёй праўдай, але ў той жа час чужыя, адзінокія і далёкія адно ад аднаго.

Ён чуў, як дзяўчына перасіліла сябе і перастала плакаць, а потым усё наогул пайшло шыварат-наываварат: плакаў ён шчыра і не тоячыся, як малое дзіця, быццам і сапраўды штосьці здарылася, ён закрываў твар рукамі, грудзі яго ўздымаліся, і яму здавалася, што ён не хоча больш жыць, што калі ўжо ўсё так выходзіць, дык лепш памерці.

Ён не ведаў, колькі праплакаў, як раптам зразумеў, што не чуваць больш ні плачу, ні смеху, што ў класе пануе цішыня. Якая ганьба! Яму страшна было падняць галаву і зірнуць на настаўніцу. Гэта было жахліва.

— Бен.

Голас быў роўны, спакойны, урачысты. Як жа ён асмеліцца калі-небудзь зірнуць на яе?

— Вытры вочы, калі ласка. У цябе ёсць насоўка?

— Бен.

Ён узяў галаву. Вочы ў яе былі сухія, а твар светлы і прыгожы, як ніколі.

— Ёсць.

Ён выцер вочы і высмаркаўся. Да чаго ж усё пагана.

— Колькі табе гадоў, Бен?

- Дзесяць.
- Кім ты хочаш стаць? Я хачу сказаць...
- Не ведаю.
- А хто твой бацька?
- Кравец.
- Табе тут падабаецца?
- Як быццам.
- У цябе ёсць браты ці сёстры?
- Тры браты і дзве сястры.
- Ты калі-небудзь думаў, каб паехаць адсюль?

У другія гарады.

Дзіўна было, што з ім гавораць, як з дарослым, хочучь даведацца пра яго сакрэты.

- Ага.
- Куды?
- Не ведаю. У Нью-Йорк, можа. А мо на радзіму.
- На радзіму?
- У Мілан. Мой бацька адтуль родам.
- А-а.

Ён хацеў распытацца ў яе пра яе самую: дзе яна бывала, куды збіралася паехаць, ён хацеў быць дарослым, але саромеўся. Яна схадзіла ў гардэроб, прынесла паліто, капялюшык, сумачку і пачала апранацца.

— Заўтра мяне тут не будзе. Міс Шорб паправілася, і я паеду адсюль.

Яму зрабілася вельмі сумна, але ён ніяк не мог прыдумаць, што сказаць. Яна зашпіліла паясок паліто, надзела капялюшык, усміхнулася — ну і ну, што робіцца на свеце! — спачатку яна прымушае яго смяяцца, потым — плакаць, а цяпер — вось гэта. І тут ён адчуў, што яму будзе вельмі адзінока без яе. Куды яна едзе? Няўжо ён ніколі больш не ўбачыць яе?

— Можаш ісці, Бен.

І вось ён пазірае на яе знізу ўгору і не хоча ісці, хоча сядзець і глядзець на яе. Ён паволі падняўся і паплёўся ў гардэроб па кепку. Ён дайшоў да дзвярэй,

адчуваючы, як яму робіцца нядобра ад адзіноты, і павярнуўся, каб зірнуць на яе апошні раз.

— Бывайце, міс Уісіг.

— Бывай, Бен.

А потым ён стрымгалоў бег цераз школьную пляцоўку, а на двары стаяла маладая падменная настаўніца і праводзіла яго вачыма. Ён не ведаў, што і думаць, але ведаў, што яму вельмі сумна і што ён баіцца павярнуцца і зірнуць, ці глядзіць яна на яго. Ён падумаў: «Калі паспяшаюся, дык, можа, паспею дагнаць Дэна, Сіда, Дзіка Каркарана і астатніх хлопцаў, можа, паспею паглядзець, як адыходзіць таварняк. Добра, што хоць ніхто не будзе ведаць». Ніхто ніколі не дазнаецца, як ён смяяўся і плакаў.

Ён бег усю дарогу да самай Паўднёвай Ціхаакіянскай чыгункі, але хлопцаў ужо не было, цягнік прайшоў, і ён сеў пад эўкаліптам. Увесь свет сарваўся і паляцеў кулём. І тады ён зноў заплакаў.

БРАТ БІЛА МАКГІ

Хлопчыку было вельмі самотна, бо ён зноў пабіўся. І зноў набілі яго. На гэты раз яго адлупцавала дзяўчынка. Ён быў злосны, як шалёны агонь. І халодны і непрыступны, як лёд на Паўночным полюсе. І пакрыўджаны да глыбіні душы, як бездапаможнае звераня, што трапіла ў пастку і страшна напужалася.

Хлопчык быў падобны яшчэ шмат да каго, але перш за ўсё гэта быў проста хлопчык, які сядзеў на крэсле ў гасцінай. Звераня, падобнае да маладога тыгра з дзівоснымі і здзіўленымі вачыма, які трапіў у хітрую пастку.

Яго адлупцавала дзяўчынка, абсыпаная рабаціннем, з яблыкам у бруднай руцэ.

Але ён не плакаў, як не плача маленькі насільшчык, калі яму даводзіцца цягнуць гару чамаданаў: ён слабее з кожным крокам, спатыкаецца і амаль падае, не можа ўтрымаць і выпускае з рук то адзін чамадан, то другі. Хлопчык аднаго разу бачыў на свае вочы, як хлопчык-негр падносіў скураны чамадан яго роднаму бацьку і як яго родны бацька нават не павярнуўся ў той бок, каб крыху памагчы малому.

Ён сядзеў злосны, прысаромлены і самотны, але не плакаў, хоць пад правым вокам свяціўся сіняк, а верхняя губа была разбітая і прыпухлая.

— Я дабяруся да яе, — сказаў ён сам сабе. — Я ўсё роўна знайду яе, я ж ёй не дарую.

А было яно вось як. Ён стаяў каля дома Біла Макгі, разглядаў прыступкі, думаў пра тое, што не шкодзіла б іх падрамантаваць, і нікога не чапаў, калі раптам пачуў, як нехта са смакам адкусіў яблык. Ён павярнуўся і ўбачыў гэтую самую дзяўчынку ў рабаціні. Яна была рослая, гадоў васьмі, можа, дзевяці, і, відаць, крыху дзікаватая, бо нават не ўсміхалася. Ён паглядзеў на яе, паслухаў, як яна хрумстае той яблык, але нічога не сказаў, бо часта гаварыў бязглуздзіцу. А гэта было небяспечна.

— А я ведаю, хто ты, — сказала дзяўчынка.

Голас у яе быў вісклівы і непрыязны, і хлопчык падумаў, што яна жыве, напэўна, недзе на дрэве ці пад скалою. Калі на дрэве, дык на высозным, а калі пад скалою, дык у якім кустоўі, каб яе не згледзелі совы і арлы.

— І праўда ж, — паўтарыла дзяўчынка, — я ведаю, хто ты.

— І нічога ты не ведаеш, — адказаў хлопчык і падумаў сам сабе: адкуль яна можа ведаць?

— Ведаю, — сказала дзяўчынка з яблыкам. — Ты незвычайны хлопчык.

— Ніякі я не незвычайны.

— От жа кажу, што незвычайны, значыць, незвычайны.

— А вось не незвычайны.

— Цябе завуць Паэт Коб, а такіх імёнаў не бывае.

— Мяне завуць Эд.

— Які Эд?

— Эд Макгі.

— Эд Макгі! — усклікнула рабаціністая. — У Біла Макгі няма брата.

— Я сапраўды Білаў брат, — не здаваўся хлопчык. — Я яго брат Эд.

— Ніякі ты не Эд, — сказала дзяўчынка. — Ты хлуціш. Цябе завуць Паэт Коб. Табе шэсць гадоў. Твая маці актрыса, а бацька — выкладчык паззі ў Сіці-каледжы.

— Вазьмі свае словы назад, — абурыўся хлопчык.

— Якія словы?

— Тыя, што ты сказала.

— Але ж гэта ўсё праўда, — стаяла на сваім дзяўчынка.

— Гэта ўсё няпраўда. Вазьмі свае словы назад.

— І не падумаю.

— Тады на табе, — сказаў хлопчык.

І, сцяўшы кулак, ён кінуўся на дзяўчынку, замахнуўся штосілы, але не дацягнуўся да яе, страціў раўнавагу, паслізнуўся і ўпаў.

Ён порстка падхапіўся, каб зноў рынуцца ў атаку, але ў гэтую самую хвіліну заўважыў «хуткую дапамогу», якая спынілася каля дома місіс Макгі. Хлопчык забыўся на сваю злосць і стаў думаць пра «хуткую дапамогу» і пра тое, што яна можа рабіць каля дома Біла Макгі. Аж раптам нешта цвёрдае, падобнае на камень, з усёй сілы джвугнула яму ў правае вока і асляпіла. Ён зноў упаў, нехлямяжа і вельмі непрыгожа, але падхапіўся на ногі і пачаў малаціць кулакамі ту-

ды, дзе, як ён думаў, стаіць дзяўчынка. Ды зноў не дастаў яе.

Калі хлопчык пачаў трошкі бачыць, хоць усё яшчэ плыло перад вачыма, нешта зноў мазнула яго па губах і збіла з ног.

Калі ён ачомаўся, дзяўчынкі ўжо не было, а людзі з «хуткай дапамогі» стаялі на ганку дома місіс Макгі.

Хлопчык убачыў дзяўчынку, калі яна была ўжо далёка. Ён быў упэўнены, што яна ўсё яшчэ грызе яблык. А ў яго пякло вока, з губы сачылася кроў.

— М'яне завуць Эд Макгі,— ціха прамовіў хлопчык.

Ён сказаў гэта злоснай дзяўчынцы, якая, быццам нічога не здарылася, пайшла сабе па вуліцы. Сказаў гэта маці, і бацьку, і місіс Макгі, і злоснай дзяўчынцы, і самому сабе.

Хлопчык падняўся на ганак, дзе стаялі тыя двое з «хуткай дапамогі», і папытаўся ў іх:

- Што здарылася?
- Няшчасны выпадак. А што з табою?
- Які няшчасны выпадак?
- Ідзі лепей дадому.
- Мой дом тут. А які няшчасны выпадак?
- Вельмі сур'ёзны.

Дзверы адчыніліся, і хлопчык убачыў місіс Макгі. Раптам ён адчуў, што здарылася самае жахлівае на свеце. Місіс Макгі трымала на руках Біла, але здавалася, што гэта быў не Біл, а штосьці зусім іншае.

— Што здарылася? — папытаўся ён у місіс Макгі.

— Я думаю, ён *утануўся*,— адказала місіс Макгі.— Ён купаўся ў ванне, бо мы збіраліся ў царкву да вячэрні. Відаць, ён паслізнуўся, стукнуўся галавою і *ўтануўся*.

Яна падала аднаму з «хуткай дапамогі» маленькае цельца, захутанае ў паліто.

— Я захутала яго ў бацькава паліто. Гэтак яму

будзе цяплей, — растлумачыла жанчына. — Што, ён зусім *утануўся*?

Місіс Макгі хадзіла і гаварыла так, быццам зусім не была ўсхваляваная. Яна хадзіла і гаварыла ўсё журботна. Такою журботнаю бывае карова, калі яна глядзіць, як заходзіць сонца, і не мае ніякіх іншых заняткаў. Голас у місіс Макгі быў ціхі і тужлівы, і здавалася, яна сама не ведае, што гаворыць.

Адзін санітар — не той, што ўзяў Біла, а другі — яшчэ хацеў пра нешта даведацца.

— А ён купаецца кожны раз, як вы ідзяце ў царкву? — спытаўся ён.

— Ага, — сказала місіс Макгі, — кожны раз.

— А часта вы ходзіце? Разы два на тыдзень?

— Не, — адказала місіс Макгі, — мы ходзім раз на год, у дзень яго нараджэння. Ходзім і молімся адно за аднаго і за ўсіх, каго толькі можам успомніць. Па дарозе назад мы заходзім у аптэку з'есці марожанага і ідзем дахаты пеша, бо ў жніўні, калі ў яго дзень нараджэння, так хораша прагуляцца ўвечары. І вось цяпер ён, відаць, паслізнуўся і стукнуўся галавою. Дык ён зусім *утануўся*?

Увесь гэты час хлопчык стаяў побач і слухаў, пра што гавораць місіс Макгі і санітары, і пазіраў то на іх, то на Біла.

Місіс Макгі паглядзела на яго так, быццам яна была адзіная на ўсім белым свеце, хто сапраўды ведаў і паважаў яго, і сказала:

— Паэт, ты ведаеш, Біл *утануўся*.

— Я Эд, — далікатна паправіў яе хлопчык. — Эд Макгі. Брат Біла Макгі. — Ён сказаў гэта так ціха, што ніхто яго не пачуў.

— Няма больш Біла, — сказала місіс Макгі. — Што ж мы будзем без яго рабіць?

— Я Эд, — паўтарыў хлопчык. — Я Білаў брат. Біл заўсёды быў мне брат.

— Мы збіраліся адсвяткаваць яго дзень нараджэння, як летась,— сказала місіс Макгі.— Дык што, ён зусім *утануўся*? — загаварыла яна да аднаго з санітараў.

— Зусім,— адказаў той.

Увесь гэты час хлопчык быў там. Ён астаўся там і тады, калі назбіралася поўная хата суседзяў і місіс Макгі была адзіная жанчына, якая не плакала. Ён заставаўся там, пакуль не ўспомніў пра сваіх бацькоў, і яму зноў захацелася, каб яго не звалі Паэтам і каб маці ягоная не была актрыса, а бацька — выкладчык паэзіі.

Вярнуўшыся дадому, ён убачыў маці і бацьку.

Яго маці была прыгожая жанчына, і ён ніяк не мог зразумець, чаму яна не такая, як Білава маці. Тая была не такая прыгожая, і не такая маладая, і зусім не разумная, і, вядома, не іграла ў тэатры; але яна была Білава маці, яго родная маці, і, здавалася, гэта было ўсё, чым яна хацела быць і на самай справе была.

Яго бацька быў ці не самы прыгожы мужчына, якіх ён калі-небудзь бачыў,— малады, энергічны і яшчэ немаведама які, адным словам, зусім не такі, які быў, паводле расказаў місіс Макгі, Білаў бацька. Той працаваў вагонаважатым, пакуль яму ўсё не абрыдла, і ён кінуў сваю сям'ю і падаўся, можа, у Лондан, а можа, яшчэ далей— у Парыж, каб вадзіць трамвай там.

Маці апрадалася, калі хлопчык увайшоў у пакой, абсталяваны самім Анжэла — чалавекам, які гаварыў дзявочым голасам, усё цалаваў маці рукі і не пераставаў ёй гаварыць: «Вы пекная, вы проста пекная!»

Маці не спадабаўся хлопчыкаў выгляд, апрача таго, яна была чымсьці ўсхваляваная і курыла цыгарэту ў бліскучым муштуку, з якой, здавалася, вось-вось упадзе на падлогу попел.

— О, Паэт! — усклікнула яна.— З кім ты на гэты раз пабіўся?

— З дзяўчынкай.

— З дзяўчынкай?

— Ага. Яна нізашто не хацела ўзяць назад свае словы.

— Што ж яна такое сказала?

— Яна сказала, што я незвычайны. А я ніякі не незвычайны. Яна сказала, што мне шэсць гадоў. А мне шэсць з палавінай. Яна сказала, што мяне завуць Паэт Коб. А мяне завуць Эд Макгі.

— Эд Макгі? А хто гэта такі?

— Брат Біла Макгі.

— О, божа, які яшчэ Біл Макгі?

— Сын місіс Макгі.

— О, Паэт! — усклікнула маці. — Джордж, — паклікала яна мужа, — будзь ласкавы, кінь свой санет і хадзі сюды, пагавары хоць хвілінку з сынам.

Хлопчык убачыў, як бацька выйшаў з кабінета. У руцэ ён трымаў лісток паперы.

— Эн, — сказаў ён, — паслухай, табе гэта напэўна спадабаецца. Прысвячаю табе. «О, найпрыгажэйшая з прыгожых, ты прыгажосць, ты чуд...» — Раптам ён змоўк, бо заўважыў сынаў твар. — Што з ім?

— О, самы сляпы з усіх сляпых, сляпец няшчасны! — усклікнула маці. — Ён зноў пабіўся. Цяпер ужо з дзяўчынкай.

— Ну і што з таго? — спытаўся бацька. — Можа, яна першая пачала?

— Што праўда, то праўда, — згадзілася жанчына. — Яна сказала, што ён незвычайны. Паэт, ты сеў бы, ці што? Садзіся вось тут, на гэтае крэсла.

Хлопчык сеў на цвёрдае крэсла.

— Паслухай, Джордж, — сказала маці. — Мне трэба збірацца на абед, мы познімся ўжо. Сёння я павінна быць прыгожая як ніколі. Ад гэтага залежыць уся мая будучая кар'ера. Я хацела б з табой пагаварыць, па-

куль буду адзявацца. А ты, Паэт, сядзі тут. На гэтым крэсле.

— Ну, што, баліць вока? — папытаўся бацька.

— Ды нічога яно не балее.

— Вока не балее, а баліць,— паправіў яго бацька.— Што тады баліць?

— Утануўся мой брат.

— У цябе няма брата.

— Біл Макгі мой брат,— сказаў хлопчык.— Ён утануўся.

— Патануў,— зноў паправіў бацька.— Калі ты хочаш стаць паэтам, дык трэба навучыцца правільна гаварыць.

— А я не збіраюся быць паэтам. Я буду вагонаважатым.

— Ну, тады,— сказаў бацька,— ты можаш гаварыць «утануўся» замест «патануў», «балее» замест «баліць» і гэтак далей і да таго падобнае. Калі вока не баліць, дык што тады баліць?

— Джордж,— перабіла яго маці,— я не хачу спазніцца, і мне трэба пагаварыць з табою сам-насам. Па-кінь, калі ласка, на хвілінку Паэта і хадзі сюды.

— О'кэй, найпрыгажэйшая з усіх прыгожых, мой цуд,— адказаў бацька.

— Замаўчы,— сказала жанчына.

— Ты цуд,— не сціхаў ён,— о золатавалосая, ты дзіва.

Бацька пайшоў у другі пакой, і хлопчык застаўся адзін. «Золатавалосая, дзіва...» І гэта яны называюць паэзіяй. А «ўтануўся» — гэта, па-іхняму, не паэзія. І праўда: проста так казалі Білава маці. Але ён яшчэ дабярэцца да гэтай рабаціністай. Ён паквітаецца з ёю за сіняк пад вокам. І за тое, што абазвала яго незвычайным. І што ён не брат Біла Макгі.

Ён сядзеў доўга, як яму загадалі. Чуў, як маці з бацькам гаварылі пра яго, пра саміх сябе і пра нейкага

Флэйда ¹, які чамусьці ведае, чаму ён хоча быць Эдам Макгі, а не Паэтам Кубам. Яму абрыд гэты Флэйд. Ён яго проста зненавідзеў.

— Хто такі Флэйд? — папытаўся хлопчык.

— Што? — здзівіўся бацька.

— Хто такі Флэйд?

— Зігмунд Фрэйд,— адказаў бацька,— гэта сябар нашай сям'і.

— Сябар нашай сям'і! — усклікнула Паэтава маці.— Ну і жарты ў цябе, Джордж! Паэт,— сказала яна сыну,— твае бацькі хочучь хвілінку пагаварыць.

— Доўга мне яшчэ тут сядзець?

— Пакуль я не скажу, што можна перастаць.

— Што перастаць?

— Перастаць сядзець.

— Як гэта можна перастаць сядзець? — здзівіўся хлопчык.

— Хопіць задаваць пытанні,— сказала маці.

— Чаму мы ніколі не ходзім у царкву? Яны дык ходзяць кожны год. А чаму мы не ходзім?

Але ні маці, ні бацька яму не адказалі. Ён чуў, як яны гаварылі. Ім не было ні самотна, ні холадна, ні крыўдна ці як-небудзь яшчэ. Яны былі толькі прыгожыя і пекныя, золатавалосыя і дзівосныя.

— Чаму вы ўзялі за сына мяне, а не каго-небудзь іншага? — папытаўся хлопчык.— А не каго-небудзь іншага, каго б вы любілі і бралі б з сабой у царкву раз у год?

Але маці з бацькам не адгукнуліся і на гэта. Яны ўсё яшчэ гаварылі.

— Я люблю вас,— сказаў хлопчык.— Чаму ж вы не любіце мяне?

Ён любіў іх, нават вельмі. Ён любіў іх так моцна,

¹ Маецца на ўвазе З. Фрэйд, вядомы аўстрыйскі ўрач і псіхіятр.

што яны нават уявіць сабе не маглі. Ён любіў іх так, як місіс Макгі любіла Біла. Але яны яго так не любілі.

— Калі вы не будзеце любіць мяне так, як я вас,— сказаў хлопчык,— дык я больш не буду з вамі жыць. Пайду да місіс Макгі.

— Ах, перастань, калі ласка,— перабіла яго маці.

— Я пайду жыць да яе,— сказаў хлопчык.— Я не хачу быць паэтам. І не хачу, каб мяне звалі Паэт Коб. Няма такога імя. У людзей імёны як імёны і бацькі як бацькі. А не паэт і акт а р ы с а.

— Не акт а р ы с а, а акт р ы с а,— паправіў яго бацька.

— І не мужчына і жанчына, якія толькі ведаюць, што гавораць пра Флэйда. Чаму вы мяне ўзялі да сябе, а не каго-небудзь такога, як вы самі? Чаму?

Калі бацька з маці выйшлі з суседняга пакоя, яны абое былі адзетыя, вельмі прыгожыя, вельмі пекныя, і ён любіў іх так моцна, што яны нават уявіць сабе не маглі, як ён іх любіць.

— Нам трэба ехаць на абед, Паэт,— сказала маці,— але спачатку мы хочам табе нешта сказаць. Ты павінен ведаць, што мы любім цябе — твой тата і твая мама. І мы любім адно аднаго. А яшчэ мы любім мастацтва, красу і ўсё тое, дзеля чаго варта жыць.

— Я ненавіджу мастацтва і красу,— сказаў хлопчык.

— Няпраўда, гэтак не бывае,— запырэчыла маці.

— Я ўсё ненавіджу.

— Ну, добра, Паэт,— сказала маці.— З табой астаецца міс Гардан. Яна паможа табе выкупацца і дасць вячэраць.

Яна павярнулася да жанчыны і сказала:

— Міс Гардан, Паэт зноў пабіўся. Калі ласка, прыгледзьце за ім.

— Добра, місіс Коб,— паабяцала міс Гардан.

Паэтавы бацькі яшчэ крыху пагаварылі з міс Гар-

дан, потым моцна абнялі хлопчыка, пацалавалі яго, і маці шапнула яму на вуха:

— Я так люблю цябе, мой хлопчык, мой нікому не патрэбны чалавечак.

А бацька сказаў ціхенька:

— Дабранач, Эд. Дабранач, Эд Макгі.

Радасць перапоўніла ўсю яго істоту. Упершыню маці і бацька былі з ім такія ласкавыя, і цяпер ён любіў іх яшчэ мацней, чым калі-небудзь дагэтуль.

Калі яны пайшлі, хлопчык стаў чакаць, пакуль міс Гардан пойдзе рыхтаваць яму ванну, і як толькі пачуў шум вады, вышмыгнуў з пакоя і стрымгалоў, каб ніхто не ўбачыў, збег па лесвіцы ўніз. Ён выбраўся на двор праз чорны ход і пабег да місіс Макгі.

На вуліцы было ціха і цёмна. Хлопчык прыбег да дома місіс Макгі і пастукаўся ў дзверы. Праз нейкую хвіліну місіс Макгі адчыніла яму, і ён сказаў:

— Місіс Макгі, ён быў мой брат, ён быў мой брат!

— Біл утануўся, — сказала місіс Макгі.

— Я буду прыходзіць да вас кожны дзень, — паабяцаў хлопчык, — таму што ён быў мой брат.

Ён збег па прыступках з ганка і спыніўся каля дома.

Місіс Макгі выйшла на ганак і як анямела. Яна зусім нічога не разумела: ні мастацтва, ні красы, зусім нічога. Раптам яна пачала стагнаць, і ад гэтага хлопчык ледзь не заплакаў уголас.

Ён павярнуўся і пабег дадому. Міс Гардан была сярдзітая на хлопчыка, але ўбачыўшы яго, узрадалася.

Як і кожны вечар, перад тым як выключыць святло, яна чытала яму, але ён не слухаў.

— Чаму ты не слухаеш? — папыталася міс Гардан.

— Я думаю.

— Пра што ты думаеш?

— Пра свайго брата.

- У цябе ж няма брата.
- Вазьміце свае словы назад.
- Бяру,— згадзілася жанчына.
- Яго завуць Біл Макгі, але ён *утануўся*.
- Ага.
- Я буду хадзіць да яе кожны дзень.
- Да каго?
- Да місіс Макгі.
- Добра.

Міс Гардан выключыла святло, выйшла з пакоя і зачыніла за сабой дзверы.

Праз некалькі мінут пачуўся тэлефонны званок. Званіў хлопчыкаў бацька. Ён пайшоў з кактэйля, які наладзілі перад абедам, бо яму рупела за сына.

— Гэта праўда,— сказала яму міс Гардан.— Ён быў знік. Хадзіў некуды. Прыйшоў мінут праз дзесяць. Мне здаецца, ён нечым страшна засмучаны. Я ўпэўнена, што місіс Макгі існуе, і баюся, яна сапраўды страціла сына.

На другім канцы провада, стоячы ў тэлефоннай будцы, мужчына ўважліва выслушаў міс Гардан і сказаў:

— Мы хутка прыедем. Заходзьце да яго час ад часу.

Ужо лежачы ў ложку, брат Біла Макгі зноў успомніў Білаву маці, і самога Біла, і тое, якімі добрымі сябрамі яны былі, і заснуў.

Прачнуўшыся раніцай, ён убачыў у сваім покоі бацьку і маці: яны спалі проста на падлозе. Спалі вельмі моцна. Ён доўга глядзеў на іх, здзіўлены і шчаслівы ад таго, што яны гэтак зрабілі. Калі маці расплюшчыла вочы і ўбачыла, што ён сядзіць на ложку, яна ўсміхнулася і зноў заплюшчыла вочы, але ён нічога не сказаў. Праз хвіліну яна зноў расплюшчыла вочы і ўсміхнулася.

— Хочаш сюды, да мамы і таты? — папыталася яна.

Ён саскочыў з ложка і шмыгнуў да іх. Гэта было незвычайна і цудоўна. Хлопчык усміхнуўся, і вочы ў яго заблішчалі ад захаплення.

— Мой маленчкі нікому не патрэбны чалавечак, — прашаптала маці тыя самыя словы, што і ўчора.

— А што такое «нікому не патрэбны»?

— Значыць, самы патрэбны. Як цябе завуць?

— Паэт, — прашаптаў хлопчык, — Паэт Коб.

Яны з маці задрамалі, але тут прачнуўся бацька, разбудзіў іх, і яны ўтраіх, яшчэ ў дрымоце, вельмі доўга размаўлялі.

Ён расказваў ім пра ўсё, што ведаў, пра ўсё, што прыходзіла яму ў галаву, і ўпершыню за ўсё жыццё яны хацелі яго слухаць. Яны задавалі сур'ёзныя пытанні, і ён сур'ёзна адказваў. Яны ўважліва слухалі яго пытанні і адказвалі на іх, быццам пытанні тыя былі вартыя таго, каб на іх адказаць. Ён пытаўся пра ўсё, пра што калісьці хацеў папытацца, але не папытаўся, бо не было ў каго, апрача Біла Макгі, якому ўжо ішоў дзесяты год, але які ўсё роўна любіў хлопчыка, ніколі не смяўся з яго дзіўнага імя, ніколі не ставіўся да яго, як дарослы да малога, і ніколі не лічыў яго нейкім незвычайным, ці малым, ці дурнаватым, ці яшчэ якім.

Яны таксама пыталіся ў яго пра Біла і пра Білаву маці. Яны больш не былі проста паэт і актрыса. Яны перасталі быць прыгожым мужчынам і пекнай жанчынай. Першы раз у жыцці яны трымаліся з ім так, як маці Біла Макгі з Білам, і ён быў удзячны ім за гэта і шчаслівы, што не толькі чорныя бываюць такія. Ніколі дагэтуль ён не думаў, што і белыя могуць быць добрыя, бо калі яму і даводзілася сустракаць добрых людзей, дык толькі сярод чорных.

Маці ўважліва слухала ўсё, што ён казаў, а потым папыталася:

— Ты хочаш, каб у цябе быў брат?

— Хачу,— адказаў хлопчык,— але больш за ўсё я хачу, каб вярнуўся Біл Макгі.

— Я ведаю,— сказала жанчына,— але Біла мы не вернем назад. Хто адыходзіць туды, назад не варочаецца. На яго месца прыходзіць нехта іншы.

— А хто можа прыйсці замест яго?

— Мы не ведаем,— сказала жанчына,— але мы ведаем, што ён будзе наш, як і ты.

— Наш? Чаму ён будзе наш?

— Таму што мы любім адно аднаго,— сказала жанчына.

— А чаму мы любім адно аднаго?

— Таму што мы маленькая сям'я ў вялікай сям'і.

Мужчына цераз хлопчыка абняў жанчыну, разам з ёю абняў і хлопчыка; і жанчына абняла мужчыну і хлопчыка; і хлопчык раскінуў рукі і абняў мужчыну і жанчыну, якія абнімалі адно аднаго. І яны ўтраіх ляжалі абняўшыся і сплёўшы ногі; першы раз у жыцці яны былі нечым большым, чым былі дагэтуль, нечым лепшым за паэзію, лепшым за тэатр, яны сталі тым самым, адкуль паэзія чэрпае жыццё, а тэатр — сэнс свайго існавання.

АПЕЛЬСІНЫ

Яму сказалі:

— Стань на рагу з двума самымі вялікімі апельсінамі і, як міма будзе праяздаць машына, усміхайся і махай апельсінамі. Калі будуць браць адзін, дык пяць цэнтаў за штуку,— сказаў яго дзядзька Джэйк,— тры штукі — дзесяць цэнтаў, трыццаць пяць цэнтаў —

дзесятка. Усміхайся на ўвесь рот. Табе ж гэта што семкі лузаць, праўда, Люк, га? Ты ж гэта ўмееш, праўда?

Хлопчык вымучыў нешта накшталт усмешкі, але дзядзька скрывіўся, і ён зразумеў: усмешка не выйшла. Ён хацеў бы навучыцца смяяцца ўголас, як смяюцца людзі, але ж яны не гэтакія запалоханыя і зацюканыя, як ён.

— Ніколі ў жыцці не бачыў гэткага сур'ёзнага хлопчыка,— сказаў дзядзька Джэйк.— Ну, паслухай, Люк...

Дзядзька прысеў на кукішкі, і яны зрабіліся аднаго росту; цяпер ён мог глядзець хлопчыку проста ў вочы.

— Люк,— сказаў дзядзька,— у цябе ніколі не купяць апельсіны, калі ты не будзеш усміхацца. Людзям падабаецца, калі хлопчык, які прадае апельсіны, усміхаецца. Ім гэта вельмі прыемна.

Пазіраючы дзядзьку ў вочы, Люк слухаў, што той кажа, і нават добра разумеў яго. Хоць і адчуваў, што дзядзька Джэйк такі ж зацюканы, як ён сам.

Дзядзька ўстаў і цяжка ўздыхнуў, зусім, як, бывала, рабіў яго бацька.

— Люк,— сказаў ён,— усміхнешся ты хоць калі ці не?

— Дачакаешся ты ад яго,— злосна буркнула дзядзькава жонка.— Каб ты не быў такі баязлівец, дык пайшоў бы на вуліцу і сам прадаваў апельсіны. А табе сама месца побач з тваім братам. Даўно зямелька па табе плача.

Вось Люку і не хацелася ўсміхацца: і праз тое, што гэтая жанчына заўсёды казалася, і праз тое, як яно казалася,— без супыну вярнула на дзядзьку горы, з'едліва дакучала яму. І яна яшчэ хоча, каб ён усміхаўся і адчуваў сябе як дома, а сама толькі дзяўбе іх і дзяўбе, з зямлёю драсуе: і ні на што яны няздатныя, і ўся іх сям'я нікуды нявартая.

Джэйк быў бацькаў малодшы брат і дужа нагадваў яго. Відаць, таму яна ўвесь час кажа, што ягонаму бацьку было лепш памерці, калі ён не ўмеў гандляваць. Джэйку яна заўсёды напамінала: «Гэта Амерыка. Трэба больш круціцца, знаёміцца з людзьмі, старацца дагаджаць ім». А Джэйк адказваў: «Дагаджаць ім? Як гэта дагаджаць?» Чуючы гэтакія словы, яна пачынала злавацца і ўпікаць яго: «Во дзе дурань! Калі б я не чакала дзіця, дык бяды б сабе не мела: нанялася б да Розенберга і карміла цябе, як сына».

У Джэйка было такое самае безнадзейнае аблічча, як у нябожчыка; ён заўсёды быў незадаволены сабою, а другіх хацеў бачыць шчаслівымі. Таму, відаць, і прасіў Люка ўсміхацца.

— Хай будзе па-твойму, — раптам узвіўся Джэйк, — Добра, добра, забі мяне, звядзі мяне з розуму! Бо і то праўда — лепш мне пайсці на той свет. Дзесяць скрынак апельсінаў, а ў хаце ні грошай, ні хлеба. Мне лепей памерці. Няўжо мне стаяць на вуліцы з апельсінамі? Ці, можа, нагрузіць тыя апельсіны на каляску і пусціцца хадзіць па горадзе? А далібог жа, мне лепей галавой налажыць!

І твар у Джэйка быў пры гэтым такі маркотны, як у нікога на свеце, і Люк баяўся заплакаць. А тут яшчэ Джэйкава жонка ўскіпела і заплакала, як яна гэта звычайна рабіла, калі злавалася. І ад таго, што яна плакала не ад безнадзейнасці, а ад злосці, ён адчуў, як усё вакол жахліва. Плачучы, яна нагадала Джэйку пра ўсе чорныя дні, што ёй давялося з ім перажыць, а пра будучае дзіця сказала:

— Ну што за карысць ад таго, што адным ёлупнем пабольшае на свеце?

На падлозе стаяла скрынка з апельсінамі, і яна, плачучы, схапіла два апельсіны і закрычала:

— А ў печцы каб хоць адзін вугольчык, і гэта ў лістападзе! Дык мы ж тут усе спруцянем. У хаце па-

вінна пахнуць мясам. На, еш! Еш свае апельсіны! —
вішчала яна. — Еш, аж пакуль не задушышся!

Джэйка ўсё гэта так засмуціла, што ён не мог выціснуць з сябе ані слова. Ён сеў на крэсла і стаў пагойдвацца на ім, нібы шаленец. І яны яшчэ просяць яго, Люка, усміхацца! А Джэйкава жонка ўсё хадзіла з кута ў кут, галосячы і безупынна гаворачы пра дзіця.

Потым яна супакоілася.

— Ідзі і пастаў яго на рагу, — сказала яна, — можа, ён заробіць што.

Джэйк нават не павярнуў галавы. Здавалася, ён аглух. Тады яна закрычала:

— Ты што, не чуеш, ці што? Завядзі яго і пастаў на рагу. І хай усміхаецца! Нам трэба нешта есці!

Навошта жыць, калі вакол усё так брыдка і ніхто не ведае, што рабіць? Навошта хадзіць у школу, вучыць арыфметыку, чытаць вершы, маляваць баклажаны і ўсякую іншую лухту? Навошта сядзець у халодным пакоі, пакуль не трэба ісці спаць, слухаць, як грызуцца ўсю дарогу Джэйк з жонкаю, класціся спаць і плакаць, прачынацца і бачыць змрочнае неба, дыхаць халодным паветрам і сцэпвацца ад холаду, ісці ў школу і есці на сняданак апельсіны замест хлеба?

Раптам Джэйк падскочыў і пачаў крычаць на жонку. Ён гразіў, што заб'е яе, а потым усадзіць нож сабе ў сэрца, і яна заплакала яшчэ мацней, да пояса парвала на сабе сукенку і залямантавала:

— Твая праўда, лепш нам усім памерці! Забі мяне!

Тут Джэйк абняў яе і павёў у суседні пакой. Люк чуў, як яна плача, цалуе яго і кажа, што ён зусім яшчэ дзіця, вялікае дарослае дзіця, і што яна яму зусім як маці.

Увесь гэты час Люк стаяў у куце, і ўсё адбылося так хутка, што ён спачатку не заўважыў, як адчуў стому. Але ён сапраўды стаміўся і згаладаў і цяпер толькі сеў на крэсла. Навошта жыць, калі ты

адзін-адзінюткі на цэлым свеце і няма ў цябе ні мамы, ні таты, анікога, хто б цябе любіў і шкадаваў? Яму хацелася плакаць, але навошта плакаць, калі ўсё гэта намарна?

Праз нейкі час з суседняга пакоя выйшаў Джэйк, усміхаючыся цераз сілу.

— Усё, што ад цябе патрабуецца, — сказаў ён, — гэта трымаць у руках два вялікія апельсіны, махаць імі тым, хто едзе ў машынах, і ўсміхацца. Ты ў адзін момант прадасі цэлую скрынку, Люк.

— Буду ўсміхацца, — паабяцаў хлопчык. — Штука пяць цэнтаў, тры штукі — дзесяць, трыццаць пяць цэнтаў — дзесятак.

— Усё правільна, — узрадаваўся Джэйк.

Ён падняў з падлогі скрынку з апельсінамі і пайшоў да дзвярэй.

Было вельмі сумна плесціся па вуліцы побач з Джэйкам, які нёс апельсіны, і слухаць, як ён кажа, што трэба ўсміхацца на ўвесь рот. І неба было сумнае, на дрэвах не было лістоты, і вуліца была сумная; і хоць апельсіны былі прыгожыя і ад іх ішоў чысты і прыемны пах, але і яны выглядалі смешна і сумна.

Яны спыніліся на рагу вуліцы Вентура, дзе праязджалі ўсе машыны, і Джэйк паставіў скрынку на трауар.

— Лепей, калі маленькі хлопчык стаіць адзін, — сказаў Джэйк. — Ну, я пайду дадому, Люк.

Джэйк прысеў на кукішкі і зазірнуў яму ў вочы.

— Ты ж не баішся, Люк, праўда? Я прыйду па цябе завідна. Сцямнее толькі гадзіны праз дзве. Вышэй нос, і глядзі ж, усміхайся, добра?

— Добра, — паабяцаў Люк.

Тут Джэйк падскочыў, як быццам не мог устаць іначай, і спяшаючыся, амаль падбегам, пайшоў па вуліцы. Люк застаўся сам-насам з панылым светам:

пяць цэнтаў за штуку, дзесяць — за тры штукі, трыццаць пяць цэнтаў — дзесятак.

Люк выбраў два самыя вялікія апельсіны, узяў іх у правую руку і падняў над галавою. Атрымалася не надта добра. Сумна. Навошта браць два вялікія апельсіны, падымаць іх над галавой і ўсміхацца тым, хто едзе ў машынах?

Прайшло, здавалася, шмат часу, пакуль ён убачыў машыну, якая ехала з горада якраз па тым баку вуліцы, дзе ён стаяў. Калі яна пад'ехала бліжэй, ён убачыў за рулём мужчыну, а ззаду — жанчыну з двума дзецьмі. Ён усміхнуўся ім на ўвесь рот, але нешта не выглядала на тое, каб яны спыніліся. Тады ён памахаў ім апельсінамі і падышоў бліжэй да машыны. Ён убачыў іх твары зусім блізка і ўсміхнуўся як толькі мог. Але машына не спынілася, і людзі нават не ўсміхнуліся яму ў адказ. А дзяўчынка скрывіла такую міну, быццам праехала паўз нейкую брыдоту. Навошта стаяць на рагу і старацца прадаць апельсіны людзям, якія крываць міны, калі ты ўсміхаешся і хочаш ім дагadzіць?

Навошта напружваць мускулы да болю — толькі таму, што адны багатыя, а другія бедныя, толькі таму, што багатыя ядуць і смяюцца, а бедным няма чаго есці, яны толькі сварацца і крычаць адно аднаму: «Забі мяне?!»

Ён апусціў руку, перастаў усміхацца, паглядзеў уперад, наколькі сягае вока, — на пажарную помпу, на вадасцёкавую трубу, на вуліцу Вентура, абапал якой стаялі дамы, а ў дамах жылі людзі; а ў канцы вуліцы пачыналася вёска з вінаграднікамі, садамі, крыніцамі і лугамі, а далей — горы, за якімі — новыя гарады, і дамы, і вуліцы, і людзі. Навошта жыць на свеце, калі нават на пажарную помпу ты не можаш глядзець, каб табе не хацелася плакаць?

Яшчэ адна машына паказалася на вуліцы, і Люк

падняў руку і зноў пачаў усміхацца, але калі машына параўнялася з ім, ён убачыў, што шафёр нават не глядзіць на яго. Пяць цэнтаў штука. Яны могуць есці апельсіны. Пасля хлеба і мяса можна з'есці і апельсін. Абабраць яго, удыхнуць цудоўны пах і з'есці. Яны могуць спыніць машыну і купіць тры штукі за дзесяць цэнтаў. Вось праехала яшчэ адна машына, і ён зноў заўсміхаўся і памахаў рукою, але людзі ледзь слізганулі па ім позіркам, і ўсё на гэтым. Хоць бы яны ўсміхнуліся, і то было б лягчэй. Але яны праязджалі міма і не думалі яму адказваць усмешкай. Праехала ўжо шмат машын, і, відаць, яму трэба было сесці, перастаць усміхацца і заплакаць, таму што ўсё гэта было недасцерпу. Не патрэбны ім ніякія апельсіны, і не хочуць яны бачыць, як ён усміхаецца, што б ні казаў дзядзька Джэйк. Глянуць на яго, і ўсё.

Сутоньвалася, але яму было ўсё роўна — няхай сабе нават прыйдзе канец свету. Яму здавалася, што ён так і прастанець тут, усміхаючыся, з паднятаю рукою да гэтага самага канца свету.

Яму падумалася, што ён нарадзіўся на свет, каб толькі стаяць на рагу, махаць апельсінамі, усміхацца і плакаць горкімі слязьмі, і гэтак да канца свету. Вакон змрок і цямноцце, а ён стаіць, і ўсміхаецца да болю ў сквіцах, і плача, таму што ў адказ нават не ўсміхаюцца, і яму не страшна, калі ўвесь свет праваліцца ў тое цямноцце, і тады памруць Джэйк і ягоная жонка, і ўсім вуліцам, і дамам, і людзям, і рэкам, і лугам, і небу прыйдзе канец, і нідзе нікога не застанецца, аніводнай жывой душы, аніводнай пустой вуліцы, аніводнага цёмнага акна ці зачыненых дзвярэй,— таму што ў яго не хочуць купіць апельсіны, не хочуць усміхнуцца яму...

ПЕРШЫ ДЗЕНЬ У ШКОЛЕ

Маленькі хлопчык, яго звалі Джым, першы і адзіны сын доктара Луі Дэйві, што жыў у доме нумар 717 на Мэці Білдзінг, сёння першы раз ішоў у школу. Яго бацька, француз, чалавек невысокага росту і моцнага складу, меў гадоў пад сорок; ён правёў сваё маленства ў нястачы, галечы і славалюбных задумах. Маці Джыма памерла ад родаў, і адзіная жанчына, якую ён блізка ведаў, была Эмі, аканомка са Швецыі.

Менавіта Эмі надзела на яго святочны касцюмчык і павяла ў школу. Джым любіў Эмі, але яму не падабалася, што яна вядзе яго туды. Ён ёй так і сказаў. Усю дарогу ён паўтараў ёй гэта.

— Я цябе не люблю,— гаварыў ён.— Я цябе больш не люблю.

— А я цябе люблю,— сказала аканомка.

— Тады навошта ты вядзеш мяне ў школу? — спытаў ён.

Яны з Эмі і раней не раз гулялі, аднойчы нават дайшлі да Корт Хаус парку, дзе даваў нядзельны канцэрт духавы аркестр, але гэтая іхняя прагулка была зусім не такая.

— Ну навошта гэта? — пытаўся хлопчык.

— Усе павінны хадзіць у школу,— гаварыла аканомка.

— А ты хадзіла ў школу? — спытаў ён.

— Не,— адказала Эмі.

— Дык чаму я павінен хадзіць?

Далей Джым ішоў моўчкі, трымаючыся за яе руку.

— Я цябе не люблю,— сказаў ён.— Я цябе больш не люблю.

— А я цябе люблю,— сказала Эмі.

— Тады навошта ты вядзеш мяне ў школу? — паўтараў ён.— Навошта?

Аканомка разумела, як можа баяцца школы малы.

— Табе там спадабаецца,— сказала яна.— Вы там будзеце спяваць песні і гуляць у розныя гульні.

— Я не хачу,— сказаў Джым.

— Я буду прыходзіць і забіраць цябе кожны дзень дадому,— сказала Эмі.

— Я цябе не люблю,— зноў паўтарыў ён.

Яна і сама адчувала сябе няшчаснай, што хлопчык ідзе ў школу, але разам з тым Эмі ведала, што гэта непазбежна.

Школьны будынак паказаўся ім абаім пачварным. Яе мучылі нядобрыя прадчуванні, і, падымаючыся па прыступках, яна зноў пашкадавала, што Джыму трэба ісці ў школу. І яе і хлопчыка палохаў адзін выгляд калідораў і класаў і сам пах, што панавалі тут. І містэр Бабер, дырэктар школы, таксама не спадабаўся Джыму.

Эмі ўзненавідзела містэра Бабера.

— Як завуць вашага сына? — спытаў містэр Бабер.

— Гэта сын доктар Луіса Дэйві,— сказала Эмі.— Яго завуць Джым. Я аканомка доктара Дэйві.

— Джэймс? — перапытаў містэр Бабер.

— Не Джэймс,— адказала Эмі,— проста Джым.

— Добра,— сказаў містэр Бабер,— а другое імя?

— Няма,— сказала Эмі,— ён яшчэ занадта малы для другога імені. Проста Джым Дэйві.

— Хай сабе,— згадзіўся містэр Бабер,— праверым, ці падыдзе ён для першага класа. Калі не — паспрабуем у падрыхтоўчы.

— Доктар Дэйві сказаў, каб яго пасадзілі ў першы клас,— прамовіла Эмі,— а не ў падрыхтоўчы.

— Добра,— сказаў містэр Бабер.

Аканомка разумела, як напалоханы хлапчук, што сядзеў цяпер у крэсле, і яна паспрабавала паказаць яму, як моцна яна любіць яго і як ёй шкада, што ўсё так выходзіць. Ёй хацелася сказаць Джыму нешта

такое, што падбездэрыла б яго, але яна не магла знайсці патрэбных слоў, а калі ён спакойна злез з крэсла і стаў побач з містэрам Баберам, гатовы да таго, што яго павядуць у клас, Эмі адчула гордасць за яго.

Па дарозе дадому яна нават заплакала ад гордасці за яго.

Настаўніцай у першым класе была міс Біні, пажылая, здавалася, зусім выпетраная дама. У класе было поўна маленькіх дзяўчынак і хлопчыкаў. У школе стаў незнаёмы пах, ад якога рабілася сумна. Джым сеў за парту і пачаў уважліва слухаць.

Ён пачуў некалькі імёнаў: Чарльз, Эрнест, Элвін, Норман, Бэці, Анна, Джульета, Віёла, Полі.

Ён пільна слухаў і пачуў, як міс Біні сказала:

— Анна Уінтэр, што ты жуеш?

І ўбачыў, як Анна Уінтэр пачырванела. Ад самага пачатку яму спадабалася Анна Уінтэр.

— Гумку,— сказала Анна.

— Выкінь яе ў кошык для смецця,— загадала міс Біні.

Джым бачыў, як маленькая дзяўчынка выйшла наперад, перад усім класам дастала з рота гумку і кінула яе ў кошык для смецця.

Яшчэ ён пачуў, як міс Біні сказала:

— Эрнест Гаскін, а ты што жуеш?

— Гумку,— адказаў Эрнест.

І Эрнест Гаскін яму таксама спадабаўся.

Яны сустрэліся ў час перапынку на школьным двары, і Эрнест навучыў яго некалькім штучкам.

Эмі чакала яго пасля ўрокаў у калідоры. Яна злавалася і была сярдзітая на ўсіх, пакуль не ўбачыла хлопчыка. Яе ўразіла, што ён не змяніўся, быў жывы і здаровы, ніхто яго не забіў і не пакалечыў. Школа і ўсё, што было з ёю звязана, наганяла на яе жах. Эмі ўзяла хлопчыка за руку і выйшла з ім на вуліцу. Яна адчувала гнеў і гордасць адначасова.

Джым спытаў:

— Колькі будзе пасля двух?

— Тры,— адказала Эмі.

— Нос падатры! — засмяяўся Джым.

За вчэрай бацька быў ціхі, негаваркі.

— Колькі будзе пасля двух? — спытаў хлопчык.

— Тры,— адказаў бацька.

— Нос падатры! — засмяяўся Джым.

Раніцай ён папрасіў у бацькі пяць цэнтаў.

— Навошта табе пяць цэнтаў? — спытаў бацька.

— На гумку, што жуюць,— адказаў Джым.

Бацька даў яму пяць цэнтаў, і па дарозе ў школу ён спыніўся каля крамы Рылі і купіў пакецік мятнай жавальнай гумкі.

— Хочаш кусочак? — спытаў Джым у Эмі.

— А ты хочаш мне яго даць? — сказала аканомка.

Джым трошкі падумаў і адказаў:

— Хачу.

— Ты любіш мяне? — спытала аканомка.

— Люблю,— адказаў хлопчык.— А ты мяне?

— Люблю,— сказала аканомка.— Табе падабаецца ў школе?

Джым не ведаў пэўна, падабаецца ці не, але тое, што датычылася гумкі для жавання, яму падабалася. Падабалася Анна Уінтэр. І Эрнест Гаскін падабаўся.

— Не ведаю,— сказаў ён.

— Вы там спяваеце? — спытала аканомка.

— Не, не спяваем,— адказаў ён.

— А ў гульні гуляеце?

— Толькі не ў школе,— адказаў Джым.— Мы гуляем на двары.

Яму вельмі падабалася гісторыя з гумкай.

Міс Біні спытала:

— Джым Дэйві, што ты жуеш?

«Ха-ха-ха»,— у думках засмяяўся ён і адказаў:

— Гумку.

Ён прайшоў да кошыка для смецця і назад, і яго бачылі Анна Уінтэр і Эрнест Гаскін. Гэта былі для яго самыя цудоўныя хвіліны ў школе.

Але на гэтым усё не скончылася.

— Эрнест Гаскін! — крычаў ён на школьным двары. — Што ты жуеш?

— Сырую сланяціну, — адказаў Эрнест Гаскін. — Джым Дэйві, а што ты жуеш?

Джым хацеў і стараўся прыдумаць, што б такое смешнае можна было б жаваць, але яму нічога не прыходзіла ў галаву.

— Гумку! — сказаў ён, і Эрнест Гаскін засмяяўся яшчэ мацней, чым смяўся Джым, калі Эрнест Гаскін сказаў, што ён жуе сырую сланяціну.

І што б ты ні гаварыў, усё роўна было смешна.

Вяртаючыся з перапынку ў клас, Джым убачыў на калідоры Анну Уінтэр.

— Анна Уінтэр, — сказаў ён, — а вы самі, у рэшце рэшт, што жуяце?

Дзяўчынка збянтэжылася. Ёй хацелася сказаць што-небудзь ласкавае і вясёлае, каб адразу было відаць, як ёй прыемна, што Джым загаварыў з ёю, задае ёй смешныя пытанні, смяецца са школьных парадкаў, але нічога добрага не прыходзіла ў галаву, бо яны ўжо амаль зайшлі ў клас і часу зусім не заставалася.

— Фруктовае марожанае, — хуценька сказала яна.

Джым парашыў, што больш цудоўных слоў, чым гэтыя, ён за ўсё сваё жыццё ніколі не чуў, і ён паўтараў іх сам сабе ўвесь дзень.

— Фруктовае марожанае, — сказаў ён аканомцы па дарозе дадому. І спытаў: — Эмі Ларсан, што вы жуяце?

За вячэрай Джым расказаў пра ўсё бацьку. І яшчэ сказаў:

— Два першыя склады на стол нам падаюць.
І ўсе з ахвотай іх ядуць.

А трэцім глыб марскую вымяраюць.
Калі ўсё правільна складзеш,
Кіта зубатага ты сам нам назавеш.

— Што гэта такое?

— Не ведаю, — здзівіўся бацька. — А што гэта?

— Кашалот, — сказаў Джым.

Аканомка не магла нацешыцца з хлопчыка.

— Ка-ша-лот! — сказаў Джым. І дадаў: — Фруктовае марожанае.

— А гэта што такое? — спытаў бацька.

— Жвачка, якую жуе Анна Уінтэр.

— Якая Анна Уінтэр? — зноў спытаў бацька.

— Яна з майго класа.

— А-а, — сказаў бацька.

Пасля вячэры Джым сядзеў на падлозе і запускаў маленькі чырвона-сіне-жоўты ваўчок, які з гудзеннем круціўся перад ім. «Усё ў парадку», — парашыў ён. Сумнавата, вядома, але з гумкай — нішто, нават здорава. І Анна Уінтэр някепская дзяўчынка. «Сырая сланяціна», — падумаў ён, і яму зрабілася зусім добра.

— Сырая сланяціна, — сказаў ён уголос бацьку, які чытаў вячэрнюю газету.

Бацька злажыў газету і сеў на падлогу поруч з Джымам.

Аканомка ўбачыла, як яны сядзяць побач на падлозе, і слёзы чамусьці нагарнуліся ў яе на вачах.

ЧЫТАЧ

«СУСВЕТНАГА АЛЬМАНАХА 1944 ГОДА»

Бэры прыйшоў першы, але неўзабаве ўбачыў, як з цемры з'явіўся Харлі. Ён нешта напяваў сабе пад нос, час ад часу пакехваючы.

— Харлі, ты?

— Я, дружа, я. Што новага?

— Я падумаў,— сказаў Бэры,— што ў доме жыць зацесна.

— У якім доме?

— Ва ўсякім. Я рашыў, што спаць, канечне, трэба дома, а вось жыць — на волі.

— Гэта дзе ж на волі? У Афрыцы? Ці яшчэ дзе ў такім самым месцы?

— Не, проста не дома. Можна тут, а можна і яшчэ дзе. Дома зацесна. Вось і ўсё.

— Ёсць прасторныя дамы.

— Які дом ні вазьмі, усё роўна цесна. Калі людзі ганяліся б за памерамі, дык усе пяліся б колькі змогі трапіць у турмы, бо яны папраўдзе вялікія.

— Бо і то праўда. Узяць, напрыклад, Алькатрац¹ — вось дзе ўжо ўсім хопіць месца,— сказаў Харлі.— Я неяк бачыў у кіно. Усярэдзіне, я хачу сказаць. Ведаеш, мне дык там нават спадабалася.

— А я нізавошта не хацеў бы трапіць у Алькатрац,— прызнаўся Бэры.

— Нічога страшнага. Сядзелі там хлопцы, упісвалі розныя прысмакі, а як загаварылі, дык адразу было відаць, што яны нават нешта петраць. У іх там весела. Я чуў, як яны смяяліся.

— А хто яны такія?

— Адзін з іх — Хэмфры Богарт². Гэты мастак язык аб зубы пабіць, у Алькатрацы ці яшчэ дзе. Мне тады нават закарцела трапіць да іх на Алькатрац.

— Не, я не хацеў бы. Мне шкада людзей, што жывуць на астравах.

— Шкада людзей на астравах? — здзівіўся Хар-

¹ Невялікі востраў у затоцы Сан-Францыска, дзе знаходзіцца турма.

² Вядомы амерыканскі кінаакцёр.

лі.— Англія таксама востраў. І Ірландыя востраў. І Аўстралія.

— Але ж мы вольныя.

— Усе вольныя.

— Толькі не тыя, што сядзяць на Алькатрацы. Яны не могуць проста так, без дай прычыны, устаць і пайсці сабе.

— А мы мусім уставаць,— сказаў Харлі.— Яшчэ і на дзень не займаецца, а мы ўжо ўстаём, каб зарабіць долар або долар з чвэрцю. І гэта ты называеш воляю?

— Чаму ж не,— стаяў на сваім Бэры.— Нам яшчэ і пашанцавала.

— Чаго не ведаю, таго не ведаю,— не надта згаджаўся Харлі.— Мо пашанцавала, а мо і не. Хутчэй за ўсё не.

Яшчэ дзевяць чалавек прыйшлі адзін за адным, і ўсе стаялі і ціха гаварылі паміж сабой у поцемку, пакуль не пад'ехаў грузавік. Хагерці выкінуў на тратуар газеты, а двум ці тром даў новыя падпіскі.

— Бэры! — паклікаў Хагерці.

— Слухаю, сэр.

— Тут табе яшчэ дзве падпіскі.

Хагерці залез назад у грузавік і паехаў.

Харлі і Бэры пачалі скручваць газеты і акуратна складаць іх у сумкі.

— Што яшчэ ты падумаў? — спытаўся Харлі.

— А яшчэ я падумаў,— пачаў Бэры,— што куды ні кінеш вокам, усё цікава.

— Няўжо? — здзівіўся Харлі.— І калі ты ўсё гэта падумаў?

— Сёння раніцай. Якраз перад тым як зазваніў будзільнік. Я заўсёды прачынаюся за некалькі хвілін да званка.

— Дык на што ж цікава глядзець?

— Ведаеш, пасля дажджу дык на ўвесь свет. На адны і тыя ж рэчы можна глядзець бясконца, таму што

яны ўвесь час мяняюцца. І яшчэ яны належаць усім.

— Як гэта?

— А так: усё, што ты бачыш,— гэта тваё.

— Аднаго разу я бачыў у банку цэлую кучу грошай, але яны былі не мае,— усміхнуўся Харлі.

— Усё, вядома, акрамя рэчаў.

— А што яшчэ ёсць добрага?

— Шмат чаго.

— Ну, напрыклад?

— Напрыклад, раніца.

— Сённяя раніца?

— Сённяя — асабліва.

— Бяры яе сабе,— сказаў Харлі.— Мне сёння нават не хацелася ўставаць з ложка. Устаў, бо мусіў. Усе хоць на каліўца нармальныя людзі яшчэ спяць. Ці ты бачыў, каб нехта ўжо быў на нагах? Толькі мы ды Хагерці.

— Зірні сюды,— сказаў Бэры.

Харлі перастаў скручваць газеты і паглядзеў угору. Далёка ў ясным небе ён убачыў месяц.

— Ну дык і што? — не зразумеў ён.

— Паглядзі на месяц,— сказаў Бэры.— Ён ніколі дагэтуль не быў такі чысты, яркі і халодны.

— Якая ад яго карысць?

— Я падумаў, што месяц якраз тое, што належаць і мне. Я магу глядзець на гэта і жыву з гэтым.

— Зразумела,— сказаў Харлі.— А пра што яшчэ ты думаў?

— Пра тое,— пачаў Бэры,— што калі я прыйду сюды, дык мы будзем гаварыць з табою, як кожнай раніцаю, потым возьмем нашы сумкі і пойдзем. А ты пра што думаў?

— Я? — з подзівам спытаўся Харлі.— А ні пра што. Мне занадта хацелася спаць, каб я мог думаць пра нешта. Колькі ні сплю, а ўсё мала. Можа, заўтра пра што і падумаю. Тады я табе раскажу.

Ён прымацаваў сумку рэменем да пляча, устаў і чакаў Бэры.

— Калі заўтра раніцай мне прыйдзе ў галаву якая думка пра месяц, я табе раскажу, Бэры,— паабяцаў Харлі.— Ну, што, гатовы?

— Амаль,— адказаў Бэры.

Ён хутка скруціў апошнія шэсць газет, паклаў іх у сумку, ускінуў яе на плячо і ўстаў. Яны, як заўсёды, прайшлі разам два кварталы, спяшаючыся як мага хутчэй вызваліцца ад свайго грузу.

На рагу, дзе яны звычайна разыходзіліся, Харлі сказаў:

— Ведаеш, калі прывезлі газеты і я пачаў іх скручваць, мне яшчэ так хацелася спаць, што я заснуў над тымі газетамі. Мне прыснілася, што я ў Алькатрацы з Богартам і тымі хлопцамі. Мы ўсталі рана, і, разумееш, Богарт будзе казаць мне: «Гэй, ты! Ці на-доўга ты сюды?» І як ты думаеш, што я адказаў яму?

— Ну, што ты яму адказаў? — перапытаў Бэры.

— «Я тут да канца фільма». Вось што. Як у кіно, праўда?

— Што як у кіно? — не зразумеў Бэры.

— Ды ўсё навокал,— адказаў Харлі.— Абсалютна ўсё. Добра, пабачым, можа, і мне што ў галаву прыйдзе. Тады я табе раскажу. Як кажучь, слова даражэй за грошы. Ты ж мне расказваеш пра свае думкі.

— Не надта яны цікавыя,— сказаў Бэры.

— лепш, чым нічога,— зазначыў Харлі.— Ну, бывай.

— Бывай.

На другі дзень з самай раніцы ўспорыўся дождж. Бэры прагнуўся якраз перад тым, як павінен быў зазваніць будзільнік. Ён апрануў дзве курткі замест адной і адразу выбег на вуліцу. На небе не было ні месяца, ні зорак; дрэвы гайдаліся на ветры, і ніводная буйная кропля дажджу не трымалася на галінах, як

учора раніцаю. Было і цямней, чым учора, вуліцу і дамы ледзьве было відаць, і Бэры падумаў, што з-за цямноцця і дажджу ён нічога не бачыць.

«Цікава, пра што сёння думае Харлі?» — падумаў ён.

Першыя следам за Бэры прыйшлі Блэйк і Фэраў.

— А каб халера на гэтую плюхоту, — замест прывітаньня сказаў Фэраў.

— Дзе Харлі? — спытаўся Бэры.

Яны стаялі пад дажджом і чакалі Хагерці. Прыйшлі амаль усе і, нарэшце, Хагерці.

— Два адрасы скасавалі падпіску, — аб'явіў ён. — Адна Блэйкава, другая Харлева.

— Хто гэта? — спытаўся Блэйк.

— Эда Ларуз.

— А вы, здаецца, казалі, што яна выпісвае газету, колькі вы сябе помніце.

— Яна памерла.

— Калі?

— Якая розніца? — сказаў Хагерці. — Чалавек памирае, і яго падпіска на «Кронікл» аўтаматычна касуецца.

— Эда Ларуз, — прамармытаў Блэйк. — Ніколі б не падумаў, што яна памрэ.

— Прыедуць сюды людзі, — супакоіў яго Хагерці. — Угаворым іх падпісацца. А дзе Харлі?

— Павінен быць, — сказаў Бэры.

— Што ты маеш на ўвазе — «павінен быць»? — не зразумеў Хагерці. — У яго таксама на адзін адрас паменшала. Праўда, ніхто не памёр. Проста людзі з'ехалі. Ну, дык дзе ён? Не буду ж я сноўдацца тут усю раніцу.

— Ён прыйдзе, — сказаў Бэры.

— Пачакаю мінуту, — незадаволена буркнуў Хагерці, — але я не збіраюся стаяць пад дажджом, як слуп.

Ён пайшоў і сеў у кабiну.

Разносчыкі газет схiлiлiся над сваiмi пачкамі і пачалі закручваць іх у празрыстую непрамакальную плёнку, якую Хагерці даў ім, каб не замачылiся газеты. Яны працавалі хутка, хутчэй звычайнага, спяшаючыся скласці газеты ў сумкі, каб як мага хутчэй разнесці іх па кватэрах, дзе ніхто яшчэ не памёр і адкуль ніхто яшчэ не з'ехаў.

— Эда Ларуз,— прагаварыў Бэры.— Што за яна?

— Дык так, звычайная старая лэдзі,— адказаў Блэйк.

— Дзе ж Харлі?

— Прыйдзе,— упэўніў яго Бэры.— А якая яна была, гэтая старая лэдзі?

— Што ведзьма, пакуль як след з ёю не пазнаёмiшся,— сказаў Блэйк.— Ён ніколі дагэтуль не спазняўся. Хто ведае яго маршрут? Ці ёсць каторы?

— Ды прыдзе ён, кажу табе,— зноў паўтарыў Бэры.

— Пэўна, прыдзе,— згадзіўся Блэйк,— але навошта, каб Хагерці чакаў ды потым яшчэ вылаяў яго?

— Я ведаю яго маршрут,— сказаў Бэры.

— Ты? Адкуль?

— Да таго як я пачаў разносіць газеты, Харлі браў мяне з сабою. Я вазьму яго маршрут, калі ён спозніцца.

— Дык ты, значыцца, хадзіў з Харлі, пакуль атрымаў працу?

— Ага.

— І доўга?

— Недзе з месяца.

— Навошта?

— Я не люблю сядзець у чатырох сценах,— адказаў Бэры.— А яго маршрут праходзіць паўз мой дом. Аднае раніцы, калі ён праходзіў міма, я быў якраз на вуліцы. Мы тады толькі перабраліся туды. Ну, я

прайшоў з ім астатак маршрута, і мы пачалі гэтак рабіць кожную раніцу. Харлі пасля і мяне ўладкаваў сюды. Гэта было больш за год таму назад, прыблізна за пару месяцаў да таго як ты прыйшоў. Дагэтуль Харлі не прапусціў ніводнага дня.

— Усё здараецца калі-небудзь першы раз,— сказаў Блэйк.— Пайду лепш пастараюся збыць адсюль Хагерці.

Ён падышоў да Хагерці.

— Дайце мне Харлевы газеты,— папрасіў Блэйк.— Ён прыйдзе неўзабаве.

— Я лепей пачакаю,— не згадзіўся Хагерці,— можа, ён і не з'явіцца. Не хапала, каб мне яшчэ нагарэла ў адзеле распаўсюджвання.

— Бэры ведае яго маршрут,— сказаў Блэйк.— Ён разнясе газеты, калі не з'явіцца Харлі.

— Ты ўпэўнены?

— Ён кажа, што ведае маршрут.

— Вось адрасы,— згадзіўся Хагерці.— Хай лепш зверыць.

— Добра,— сказаў Блэйк.

Ён узяў у Хагерці доўгі спіс і, закрываючы паперу ад дажджу, аддаў яго Бэры. Хагерці паехаў.

— Вось яго маршрут на сёння, — растлумачыў Блэйк. — А ты ўпэўнены, што здолееш зрабіць два маршруты за раніцу?

— Канечне,— упэўніў яго Бэры.— А чаму ты сказаў, што яна была як ведзьма?

— Ты бачыў ведзьмаў на малюнках у кніжках?— спытаўся Блэйк.— Ну, дык вось, яна была выкапаная ведзьма з тых малюнкаў. І голас вядзьмарскі. Але на самой справе мілая старая лэдзі. Світэр мне падарыла на каляды. Сама зрабіла.

— Які світэр?

— З высокім каўняром. Той, што я нашу. Чырвоны. Я пасля гэтага змяніў сваю думку пра Эду Ларуз.

Яна была такая мілая старая лэдзі, шкада, што памерла. Але што здарылася з Харлі?

— Анічога,— сказаў Бэры.— Я думаю, што ён проста сёння заспаў.

— Ага, і мне не хацелася ўставаць,— прызнаўся Блэйк.— Але ж добра, што ў яго такі верны сябар.

— Ён мяне ўладкаваў на маршрут,— сказаў Бэры.

Бэры закруціў у плёнку свае газеты і паклаў іх у сумку. Пакуль ён уладкоўваў Харлевы газеты, усе разышліся. Спачатку ён пайшоў па сваім маршруце, каб як мага хутчэй управіцца з ім, бо ведаў яго як свае пяць пальцаў, а потым заняўся Харлевымі адрасамі, звяраючы кожны нумар дома і прозвішча па спісе, які Хагерці даў Блэйку.

Звычайна Бэры вяртаўся дадому недзе каля сёмай, яшчэ да таго, як уставалі бацькі. Ён снедаў без іх, збіраў кніжкі і ішоў у школу, якая знаходзілася непадалёк ад дому. Пасля школы заходзіў у бібліятэку, гуляў у парку «Залатая брама» або разглядаў вітрыны магазінаў да вечара, а потым вяртаўся дадому.

Вячэралі яны заўсёды разам, а пасля вячэры ён ішоў да сябе ў пакой і садзіўся за сваю ўлюбёную кнігу — «Сусветны альманах 1944 года», таго самага года, калі ён нарадзіўся, і чытаў, аж пакуль не зліпаліся вочы. Яго пакой быў як бы ў баку ад усіх іншых у доме — маленькі пакойчык у канцы калідора. У ім было высокае круглае акно, якое адчынялася ад лёгкага штуршка, і, прачынаючыся ўранку, ён мог глядзець на неба.

Гэта была яго вялікая ўцеха.

Бацькі клаліся спаць позна. Бацька працаваў у «Юнайтэд Прэс». Маці праводзіла большую частку свайго часу ў гасцінах. Ім было пад сорок, жылі яны не сказаць каб у вялікай злагадзе. Ён часта чуў, як яны сварацца, а некалькі разоў бацька нават крычаў на маці, а тая плакала і кідала на падлогу рэчы. З Бэ-

ры яны стараліся гаварыць кожны вечар за сталом. Ён не саромеўся іх. Ён іх шкадаваў. Было відаць, што яны не любяць ні адно аднаго, ні яго, ні наогул каго-небудзь на свеце. А ён іх абаіх вельмі любіў, часта хваляваўся за бацьку, але ўжо даўно ведаў, што яны ўтраіх — не сям'я.

Гэтай раніцай Бэры трапіў дадому толькі каля васьмай.

Пачуўшы, што ён прыйшоў, бацька выйшаў з ваннай. Твар яго быў у мыльнай пене, бо ён толькі пачаў галіцца.

— Ты яшчэ тут, Бэры? — сказаў ён.

Маці выйшла са спальні, на хаду зашпільваючы стары белы халат.

— Што ты тут робіш дагэтуль, Бэры? — спыталася яна.

— Харлі не выйшаў на працу, — растлумачыў ён, — і я ўзяў яго маршрут. Ну, я пайшоў.

— Пачакай, — затрымаў яго бацька. — Пераапрапіся спачатку ў сухое.

— І паснедай, — дадала маці.

Ён прайшоў па калідоры да сябе ў пакой, зняў мокрую вопратку і апрануўся ў сухое. Калі ён вярнуўся ў сталовую, бацька сядзеў за кубкам кавы і праглядаў ранішняю газету, што Бэры заўсёды пакідаў яму на сталае. Бэры ўзяўся за яечню, якую падсмажыла маці, а потым за каву са смятанкай. Маці ўвайшла і села да стала. Бацька даў ёй другую палову газеты.

— Дык хто гэта, ты кажаш, не выйшаў на працу? — пацікавілася маці.

— Харлі.

— Харлі? — спытаў бацька. — Які Харлі?

— Эйці.

— Харлі Эйці, — паўтарыла маці.

Некалькі хвілін яны елі моўчкі, бацька і маці гарталі газету.

— Колькі яму гадоў? — спытаўся бацька.

— Колькі і мне, — адказаў Бэры. — Дванаццаць.

— Вы сябруеце?

— Харлі мой лепшы сябар, — сказаў Бэры. — Я думаю, што і ён мяне лічыць сваім лепшым сябрам. Гэта ён уладкаваў мяне разносчыкам.

— Што гэта? — раптам маці сказала бацьку.

— Пра што ты? — не зразумеў бацька.

Ён хутка ўстаў з месца.

Бэры бачыў, як бацька перадаў маці першую палову газеты і пайшоў да вешалкі за паліто. Маці зірнула на газету, паставіла кубак на сподак і ўстала з-за стала. Яна пайшла з газетай да сябе ў спальню, а Бэры пачаў збірацца ў школу.

— Бэры, — сказаў бацька, — ледзь не забыўся табе сказаць. Пасля школы адразу прыходзь дадому, добра? Я хачу купіць табе плашч.

Калі Бэры вярнуўся са школы, бацька сядзеў у гасцінай.

— Бэры, — паклікаў ён.

— Слухаю цябе, тата.

— Хадзі сюды і прысядзь на хвілінку, калі ласка. Мама ў гасцінах.

Бэры ўвайшоў і сеў каля бацькі. Яму не часта даводзілася сядзець у гэтым пакоі.

— Я хачу табе нешта сказаць, — пачаў бацька. Счакаўшы хвіліну-другую, ён вымавіў: — Усякае здараецца, Бэры, і людзі нават часта не падазраюць, што такое можа быць. — Ён памаўчаў, потым зноў загаваў: — Шмат чаго здараецца. Я хачу сказаць... Адным словам, нашы справы маглі скласціся крыху іначай. Няма ніякага сэнсу шукаць, хто тут вінаваты. Але я заўсёды думаў...у мяне ў самога было тры браты і чатыры сястры. Былі ў мяне і сябры...але як бы там ні было, у мяне былі браты і сёстры. — Тут ён зноў замаўчаў і раптам устаў. — Дык, можа, пойдзем па плашч?

Па дарозе ў краму бацька сказаў:

— Я спадзяюся, ты мяне разумееш?

— Што разумею? — спытаў Бэры.

— Мы развяліся, — сказаў бацька. — Мы, канечне, застанёмся сябрамі, але будзем жыць на розных квартах. Твая маці збіраецца застацца ў гэтым доме — ён амаль што выплачаны, а я знайду сабе іншае месца.

— Дзе?

— Ну, спачатку перабяруся ў гасцініцу, а там пабачым. Можна, пераеду ў Сан-Францыска.

— А дзе я застануся?

— Дома. З маці.

— Калі вы развяліся?

— Учора. Гэта яшчэ будзе цягнуцца недзе год, але рашэнне канчатковае. Я прачытаў сёння ў газеце.

— Хіба ты дагэтуль не ведаў?

— Ведаў, але калі прачытаеш у газеце... ну, тады разумееш, што гэта праўда.

— Няўжо не можна развесціся і застацца ў адным доме?

— Не, — сказаў бацька. — Я сёння вызваліўся днём, каб спакаваць рэчы і адаслаць іх у гасцініцу. Яны ўжо там. Мы купім табе плашч, і я паеду ў гасцініцу. Што за хлопец гэты Харлі?

— Ён мой сябар, — адказаў Бэры.

Плашч, які яны купілі, быў не проста дажджавік, хоць і непрамакальны. Ён быў саліднага цёмна-шэрага колеру і зашпільваўся да самага каўняра.

— Заставайся ў ім, — параіў бацька. — Ідзі гэтак дадому.

Яны выйшлі з крамы, прайшлі па вуліцы і спыніліся на рагу. Там пастаялі крыху, і Бэры ўбачыў, што едзе аўтобус.

— Ідзі дадому, добра? — сказаў бацька. — Маці неўзабаве вернецца і захоча цябе ўбачыць.

Аўтобус спыніўся, дзверы расчыніліся, увайшла

адна жанчына, за ёй другая, потым была бацькава чарга, але ён не садзіўся, і, пачакаўшы хвіліну, шафёр зачыніў дзверы і паехаў.

— Зараз будзе другі,— сказаў бацька.

Пакуль яны стаялі на рагу, чакаючы другі аўтобус, зноў пайшоў дождж. Ён пачаўся нечакана і ўхлэстваў, як з цэбра.

— Цябе гэта не закране,— сказаў бацька.— Цябе нічога ніколі не закране, Бэры.

На другім баку вуліцы Бэры ўбачыў Харлі Эйці з бацькам.

Харлі і яго бацька спыніліся. Харлі перабег вуліцу, а бацька застаўся разглядаць вітрыну крамы скабяных тавараў.

— Прывітанне, Бэры,— павітаўся Харлі.— Блэйк мне сказаў, што ты разнёс мае газеты. Я табе за гэта аддзячу. Я не мог устаць, захварэў. Увесь дзень пракачаўся ў ложку. Відаць, грып, а можа, яшчэ што. Але цяпер ужо нічога. Тата ўзяў мяне ў кіно. Гэта ён там стаіць насупраць.

— А гэта мой тата,— сказаў Бэры.

— Дзень добры, містэр Томсан,— прывітаўся Харлі.— Дык ты помні, Бэры, я за гэта што-небудзь табе зраблю.

— Ды кінь ты, не варта ўспамінаць.

— Рады з вамі пазнаёміцца, містэр Томсан,— сказаў Харлі.— Я заўсёды хацеў паглядзець, які ў Бэры бацька. А мой вунь там, на тым баку. Ён намнога старэйшы за твайго, Бэры.

— А колькі вас? — спытаўся Бэраў бацька.

— Дзяцей, вы хочаце сказаць?

— Ага, дзяцей.

— Нас шасцёра, містэр Томсан. Я перадапошні. Самай малодшай сястры сем гадоў, самаму старэйшаму брату — дваццаць. У нас дзяцей поўная хата, тут

нічога не скажаш, але Бэры мой лепшы сябар. Ну, бывай, Бэры. Заўтра раніцай сустрэнемся.

Харлі перабег вуліцу, і Бэры зноў паглядзеў на яго бацьку.

— Гэта мой найлепшы плашч. Ты б і сабе купіў такі самы.

— Я падумаю,— паабяцаў бацька.— Самае галоўнае, што цяпер у цябе ёсць такі. Ну, Бэры, вунь мой аўтобус.

Ён прысеў на кукішкі і зазірнуў сыну ў вочы. Вусны ў яго ўсміхаліся, але вочы былі сумныя.

— Бывай, хлопчык,— сказаў бацька. Ён абняў Бэры за плечы і прыгарнуў да сябе.— Цябе гэта не закрэне.

Падышоў аўтобус, дзверы расчыніліся. Бацька хутка ўстаў і сеў у аўтобус. Бэры бачыў, як ён выняў з кішэні некалькі манет і кінуў дзесяць цэнтаў у аўтамат. Дзверы шумна зачыніліся, і аўтобус крануўся з месца, але бацька больш не павярнуўся і больш не зірнуў на яго.

Бэры стаяў і глядзеў, як аўтобус аддаляецца ўсё больш і больш. Потым пайшоў за ім. Крокаў праз дзесяць ён сарваўся на бег. Ён бачыў, што аўтобус спыніўся на наступным рагу, і пабег хутчэй, але не паспеў: пасадка скончылася, і аўтобус паехаў. Але Бэры не спыняўся.

Ён бег, аж пакуль аўтобус не знік у канцы вуліцы.

ЗІМОЙ НА ВІНАГРАДНІКАХ

Калі мне было пятнаццаць гадоў, мяне столькі разоў выключалі з Фрэсенскай школы, што нарэшце я кінуў вучобу і пайшоў працаваць на вінаграднік за трыццаць пяць цэнтаў у гадзіну.

Разам са мною працавалі тры мексіканцы і адзін японец.

Мексіканцы жылі проста на вінаградніку, у нейкай халупцы. Самаму старэйшаму з іх было недзе за трыццаць, зваўся ён Тапіа. Другому мексіканцу было гадоў дваццаць пяць, імя яго я забыўся. Малодшы быў ненамнага старэй за мяне, але і яго імя я таксама не памятаю. Ён даводзіўся сеньёру Тапіа швагерам. Другі мексіканец быў стрыечны брат сеньёра Тапіа і муж ягонай швагеркі. Цесная каморка, дзе яны жылі, была поўная дзяцей: у Тапіа гадаваліся два сыны і дзве дачкі, у другога мексіканца — два сыны і дачка. А трэці з іх, самы малодшы, яшчэ шукаў сабе жонку. Я буду зваць другога мексіканца Хасэ, а малодшага — Панча.

Тапіа, сухарлявы, даволі высокі, са старамоднымі вусамі і нізкім голасам, быў чалавек сур'ёзны і негаваркі. Але калі ён гаварыў, яго і слухалі, і разумелі, хоць гаварыў ён па-англійску даволі кепска.

Японец быў крыху дзікаваты і называў сябе «багара», што я разумеў хутчэй як «маркотны», чым «звар'яцелы», хоць напэўна якраз апошняе значэнне адпавядала гэтаму слову. Я буду называць японца Іта, бо яго імя гучала прыблізна так, а як ён зваўся на праўду, я забыўся. Калісьці Іта працаваў недзе ў Каларада ці ў Ваямінгу, дзе неяк ён яшчэ з адным японцам прабыў у нейкай хатцы нешта дні два ці тры, чакаючы, пакуль сцішыцца завіруха. Увесь гэты час яны рэзаліся ў карты на грошы, і Іта пратрубіў усё да апошняга долара. Тады ён зарэзаў свайго таварыша і закапаў яго ў снег. Пасля гэтага Іта пакінуў тыя мясціны і пераехаў у Каліфорнію.

Іта расказваў сваю гісторыю на мешаніне з англійскай, японскай і іспанскай моў. А адкрыўся ён нам, каб паказаць, што ён на праўду «багара».

Наогул, сезонныя рабочыя, якія працуюць у студзені на вінаградніках, ад цямна да цямна падразаючы

лазу, гавораць адзін з адным, не зважаючы на тое, хто яны і што яны.

Калі Іта расказваў пра злачынства трыццацігадовай даўнасці, Тапіа, Хасэ і Панча слухалі яго ўважліва. Яны нават перасталі працаваць і дапытліва глядзелі на Іта. Той кіўнуў галавой, што, маўляў, памылкі тут ніякай няма: ён і праўда забіў чалавека, які быў яго лепшы сябар.

Не, не можа быць, рашылі мексіканцы, тут хутчэй за ўсё больш выдумкі, чым праўды, але Іта вёў сваё.

Хіба той японец быў благі чалавек?

Не, ён быў добры чалавек, сапраўдны сябар, які не раз даказваў сваю адданасць.

Тады навошта Іта забіў яго?

— Багара,— адказаў Іта на сваёй мове.

Рабочыя паглядзелі на яго і зноў узяліся за працу.

На другі дзень рабочыя пачалі працаваць у поўным маўчанні, і недзе з гадзіну чулася толькі лясканне нажніц, якімі абразалі лішнія парасткі. Кожны думаў і чакаў. Калі зусім развіднела, сеньёр Тапіа спыніў работу, і ўсе зразумелі, што прыйшла пара.

— Сеньёр Іта,— пачаў Тапіа.

Іта выпрастаўся і сказаў:

— Слухаю вас, сеньёр Тапіа.

— Можа, вы былі п'яныя?

Сеньёр Тапіа гаварыў на мове, якую мы ўсе разумелі. Іта адказаў гэтакай самай мовай:

— У нас і праўда была бутэлька, але мы распілі яе ў самую першую ноч. Не, я не быў п'яны.

Панча, самы малодшы з мексіканцаў, спытаўся з подзівам:

— Тады чаму вы гэта зрабілі, сеньёр Іта?

— Ён махляваў,— адказаў Іта.

Гаварылі мы не толькі пра Ітава злачынства. Іта карцела адкрыцца, але нам хацелася гаварыць і пра іншыя справы. Напрыклад, Хасэ, сярэдні з мексікан-

цаў, любіў расказаць пра сваіх дзяцей, хоць часцей за ўсё ён разважаў пра рабочых, галечу і голад. Панча хацеў лепш разабрацца ў сваіх пачуццях. Яму было, напрыклад, цікава, чаму пры сустрэчах з прыгожай дзяўчынай яго так зачароўвала яе краса, што яму як займала: ні думак, ні слоў. А яна ж магла стаць яго жонкай. Хасэ любіў пазбыткаваць з яго, а Тапіа гаварыў з ім на гэтую тэму сур'ёзна.

У Фрэсна я часта заходзіў у кнігарню на Марыпоза-стрыт, купляў старыя кніжкі, каб вучыцца далей. Аднаго дня, калі моцная залева прагнала нас з вінаграднікаў, я зайшоў у гэты магазін і, папоркаўшыся гадзіну-другую, знайшоў часопіс па мастацтву, цану на які знізілі з аднаго долара да дзесяці цэнтаў. Ён захаваўся надзвычай добра, у ім было мноства каляровых рэпрадукцый, і я падумаў, што мне на рэдкасць пашанцавала. І праўда, сярод усяго іншага ў часопісе быў надрукаваны цікавы артыкул пра Хасэ Клементэ Ароску¹, некалькі яго фатаграфій за мальбертам і каляровыя рэпрадукцыі з яго акварэляў. Я прачытаў артыкул і прагледзеў малюнкi.

На другі дзень я пайшоў да мексіканцаў на вінаграднік. Паглядзеў я на іхнюю халупу, на сеньёра Тапіа з жонкай і дзецьмі, на Хасэ з жонкай і дзецьмі, на Панча, на двух хартоў, на кошку з чатырма кацянятамі, на паўдзiesiąтка курэй-нясушак, што сядзелі ў абнесенай дротам клетцы-каморцы. Тое, што я ўбачыў, было пачварнае, выпадковае і няшчаснае, але разам з тым пасля Ароскі ва ўсім гэтым бачыліся краса і годнасць.

На веласіпедзе з Сэнгера прыехаў Іта, дзе ён разам з адной японскай сям'ёй здымаў мэбляваны пакой. Я адчуваў у Іта вялікую самоту, душэўныя пакуты і мужнасць, і цяпер нават яго веласіпед здаваўся мне нечым большым, чым проста веласіпедам.

¹ Вядомы мексіканскі мастак (1883—1949).

Неўзабаве прыехаў на грузавіку наш дзесятнік і падкінуў нас на вінаграднік, каб мы пачалі працаваць роўна а сёмай. Звычайна ён стаяў, назіраў, як мы працуем, а выкурыўшы цыгарэту, ехаў назад, і мы ведалі, што ён вернецца незадоўга да прыцемак, каб падлічыць нашы заробкі і адпрацаваны намі час. Зрэдку ён браў у каго-небудзь з нас нажніцы і не спяшаючыся абразаў дзве-тры лазы, але не дзеля таго, каб паказаць, як трэба працаваць. Проста час-парою ён любіў гэта рабіць. Здаралася, ён дазваляў нам скончыць мінут на дваццаць — дваццаць пяць раней, але залічваў увесь час. Удзень нам давалі гадзіну на абед. Мексіканцы ішлі дадому, а мы з сеньёрам Іта садзіліся проста на зямлю і елі свае бутэрброды.

Наш дзесятнік быў армянін. У маладыя гады ён выступаў як барэц-прафесіянал, але яго лепшыя дні даўно мінулі. Некалі ён палажыў на лапаткі самога Станіслава Збышка, някепска бароўся са Стрэнглерам Л'юісам і Джымі Лондасам і нават перамагаў іх. Зваўся ён Назарэт. У яго быў кручкваты нос, а вушы нагадвалі каляровую капусту. Пры рабочых ён ніколі не гаварыў са мной па-армянску, каб яны не падумалі, што імі пагарджаюць. Наадварот, ён стараўся гаварыць так, каб яго разумелі ўсе.

Дык вось, той раніцай, калі ён убачыў вялікі часопіс па мастацтву, які я прынёс разам з бутэрбродамі, Назарэт спытаўся:

- Што гэта ў цябе, хлопча?
- Часопіс.
- Які?
- Па мастацтву.
- Малюнкi?
- Ага.

Ён папрасіў у мяне дазволу паглядзець часопіс і вельмі ўсцешыўся, калі знайшоў рэпрадукцыю з кар-

ціны Джорджа Белоўса¹, на якой былі намаляваны барцы ўмомант схваткі.

Ён асцярожна палажыў часопіс у развіліну абрэзанай лазы і пайшоў далей.

Нейкі час людзі працавалі моўчкі, кожны думаў пра сваё і чакаў, пакуль нехта загаворыць першы.

Адчуўшы гэта, я спытаўся:

— Хто такі Хасэ Клементэ Ароска?

Я думаў, што ніхто з іх не ведае, бо мастацтва — гэта адзін свет, а рабочыя — зусім іншы.

Але праз нейкую хвіліну сеньёр Тапіа сказаў:

— Сеньёр Ароска — вялікі мексіканскі мастак.

— Вы бачылі яго карціны?

— Бачыў, — адказаў сеньёр Тапіа. — На мурах мексіканскіх будынкаў. А ці ты ведаеш яго карціны?

— Ну, як вам сказаць, — пачаў я, — учора ў Фрэсна я адкапаў гэты часопіс па мастацтву, і там ёсць рэпрадукцыі з некаторых карцін сеньёра Ароскі.

— І што ты пра іх скажаш?

— Я лічу, што гэта цудоўна.

— Табе не здаецца, што яны пачварныя?

— Не, сеньёр.

— Гэта карціны галечы, болю, гора, голаду і гневу, і ўсё роўна ты лічыш, што гэта цудоўна?

— Усё роўна, сеньёр. А вы гэтак не думаеце?

Сеньёр Тапіа адказаў не адразу. Ён круціў вусы, а Хасэ, Панча і Іта глядзелі на яго і чакалі, што ён скажа, хоць самі нічога не ведалі пра Ароску.

— Таксама гэтак думаю, сеньёр Уілі, — адказаў нарэшце Тапіа. — Si, señor², — паўтарыў ён на сваёй мове. — Толькі мяне здзіўляе, як гэта вы маглі знайсці і так высока ацаніць яго мастацтва, бо гэта такое мастацтва, якое прасцей за ўсё не прыняць.

¹ Амерыканскі мастак (1882—1925).

² Так, сеньёр (ісп.).

Рабочыя зноў пачалі працаваць, і нейкі час было ціха. Першы загаварыў Іта.

— Багара,— сказаў ён, і мы зразумелі, што ён думае пра сваё злачынства.

— Паслухай,— абазваўся Хасэ,— можа, у цябе была якая другая прычына?

— Не,— адказаў Іта,— ён махляваў, і больш нічога.

— Але я ўпэўнены, сеньёр Іта,— не даў яму веры Хасэ,— што калі вы добра падумаеце, дык успомніце, што ў вас была больш важкая прычына, хоць гэта і здарылася так даўно.

— Я думаю пра гэта вось ужо трыццаць гадоў,— сказаў Іта.— Не, іншай прычыны не было.

Тут да размовы далучыўся самы малодшы мексіканец.

— Ну, а калі ты пайшоў адтуль, ад той халупы ў снезе, і пераехаў у Каліфорнію, ты ж быў яшчэ малады?

— Малады,— адказаў Іта.— Мне было дваццаць тры гады.

— І ты не знайшоў сабе маладой японкі, якая б стала тваёй жонкай і маткай тваіх дзяцей?

— Не, сеньёр Панча,— пацвердзіў Іта.

— Чаму?

— Чалавек, які забіў другога чалавека, не можа быць бацькам.

Рабочыя зноў узяліся абразаць лозы, кожны думаючы сваю думку.

Недзе праз гадзіну я парушыў маўчанне.

— Сен'ёр Тапіа, калі б вы былі багаты і мелі шмат грошай, што б вы рабілі, га?

— Гэта вельмі цяжкае пытанне.

— Які вы былі б чалавек?

— Калі б меў шмат грошай, кажаш?

— Ага, шмат грошай. Ну, скажам, мільён. Ці, можа, два мільёны. Які вы былі б чалавек?

— Эх,— уздыхнуў сеньёр Тапіа,— які чалавек я мог бы быць? Баюся, што вельмі кепскі, і ў гэтым тайна грошай. Іх страшная загадка. Праўда, я не веру, што калі-небудзь разбагацею. Прынамсі, ніколі да гэтага не імкнуўся.

— А вы, сеньёр Хасэ?

— А каму трэба марыць пра грошы? — адказаў Хасэ.— І я ніколі не разбагацею. Я нічога не разумею ў грошах.

— Ну, а вы, сеньёр Панча?

Самы малодшы мексіканец усміхнуўся, адказваючы:

— О, я дужа хачу разбагацець, але ведаю, што гэта ўсё дарэмна.

— Чаму дарэмна?

— Грошы для багатых, а не для бедных,— растлумачыў хлопец.

— А што ж для бедных?

— Жонка,— адказаў Панча.— Жонка і дзеці. Я ведаю, што, калі б у мяне былі жонка, сын, дачка, я быў бы багацейшы за самага багатага чалавека на свеце.

— А што скажаце на гэта вы, сеньёр Іта?

— У мяне ёсць грошы,— сказаў японец.— Я забіў дзеля іх.

І мы зноў пачалі працаваць. У абедзенны перапынак мексіканцы разглядалі ў часопісе рэпрадукцыі з акварэляў Ароскі. Іта таксама ўважліва вывучаў іх, каб зразумець, пра што ўсё гэта.

Адна з карцін адлюстроўвала чалавечы гнеў, які межаваў з гвалтам і злачынствам. Гэтую рэпрадукцыю Іта разглядаў асабліва доўга.

Калі мексіканцы пайшлі дамоў, а мы з Іта з'елі свае бутэрброды, Іта зноў узяў часопіс і пачаў разглядаць гэты малюнак. Ён вывучаў яго нейкі час, а потым

паказаў мне. На карціне пад паветкай хаты стаяў чалавек невысокага росту. Ён страшна злаваўся на жонку і дзяцей, а тыя аж калаціліся ад страху, але адчувалася, што не сям'я вінавата ў ягоным гневе. Наадварот, было зразумела, што гнеў гэтага чалавека быў супроць уся і ўсіх, толькі не супроць жонкі і дзяцей. Іта тыцнуў пальцам у чалавека на малюнку.

— Іта,— сказаў ён.— Багара.

Неўзабаве абед скончыўся, мексіканцы вярнуліся на вінаграднік, і мы зноў пачалі працаваць.

Праз месяц усе лозы на вінаградніку былі абрэзаны. Шмат пра што за гэты час перагаварылі рабочыя на сваёй простае мове, і некаторыя з гэтых гаворак не забудуцца ніколі.

РАЗ, ДВА, ТРЫ — ВЫЙДЗІ ТЫ...

На Філдын-авеню стаяў стары двухпавярховы дом. Мы прыходзілі сюды, садзіліся на ганак і глядзелі, як паўз будынак праязджаюць машыны. Адным словам, трымаліся так, быццам жылі тут. На самай жа справе мы нічога не ведалі пра гэты вялікі дом. Джоні так і прызнаўся містэру Фікінсу, калі той злавіў нас тут; мы не ведалі, што дом належыць яму.

І раптам ён згарэў. Гэта быў адзін з найвялікшых пажараў, сведкамі якіх даводзілася калі-небудзь быць жыхарам Мэджы. Усе бачылі, як згарэў стары жоўты дом. Здарылася гэта ў верасні. Стаяў халодны цёмны вечар, і раптам у змрочным восеньскім небе людзі ўбачылі жоўта-чырвоныя водбліскі полымя. Быў час вячэры, але жыхары горада пакідалі ўсё на сталах і рынуліся на пажар: хто пехатою, хто на веласіпедзе, хто на матацыкле. Багацейшыя нават прыехалі на машы-

нах. Відовішча было адначасова і цудоўнае, і жудаснае. Зыркае полымя так страшна выдзялялася на фоне аспідна-чорнага неба, што нельга было не скалануцца.

Гараджане хваляваліся: ім карцела даведацца, як усё здарылася.

— Хто гэта зрабіў? — пыталіся яны адно ў аднаго. Шмат хто нават плакаў, хоць усе і ведалі, што ў доме нікога няма.

Мы з Джоні звычайна прыходзілі да старога жоўтага будынка і сядзелі на прыступках ганка. Джоні быў негр з амаль белаю скурай. Яго ніхто не любіў. Нават родныя браты.

І ўсё-такі дом падпаліў не Джоні.

Яго палохалі, засыпалі градам пытанняў, але дом падпаліў не ён.

А шэрыф Эплі, дык той проста жылы цягнуў з хлопчыка.

— Чаму ты гэта зрабіў? — спытаў ён.

— Гэта не я, — ледзь не плакаў Джоні. — Далібог, не я! Навошта мне было падпальваць дом містэра Фінкса? Гэта не я. Спытайце ў каго хочаце.

— У каго хачу? У каго ж гэта? — пацікавіўся Эплі.

— Можаце спытацца ў Глена.

— У Глена? — перапытаў шэрыф. — У якога яшчэ такога Глена?

— У Глена Лайла, — адказаў хлопчык.

— Што ты глупства вярзеш? — уз'юшыўся шэрыф.

— Спытайце ў яго, — упрошваў Джоні.

— Ты маеш на ўвазе Глена — сына суддзі Лайла?

— Ага, сэр, — узрадаваўся малы. — Спытайце ў Глена, ці гэта я зрабіў.

— А адкуль Глен Лайл можа ведаць? — не сунімаўся шэрыф.

— Глен — мой сябар. Мы кожны дзень сядзелі з ім на ганку гэтага дома.

— Ты негр, праўда? — раптам спытаў шэрыф.

— Праўда, сэр, — адказаў Джоні. — Я негр.

— Але ж сам чорт не зблытае цябе з белым, — згадзіўся Эплі. — Дык як жа ты можаш быць сябрам сына суддзі Лайла? Ты, напэўна, зноў хлусіш, хлопча.

— Я не хлушу, сэр, — ледзь не расплакаўся малы. — Можаче спытацца ў Глена. Ён вам скажа.

У канторы, куды паклікаў мяне шэрыф, сядзеў Джоні, і з яго градам ліўся пот. Было за поўнач. Дом лагавэў. Папялішча яшчэ дымілася, але агню ўжо не было.

На мяне пасыпаліся пытанні.

— Ты Глен Лайл?

— Я, сэр, — адказаў я.

— Ты сын суддзі Лайла?

— Так, сэр.

— Ці ведаеш ты гэтага чарнамазага? — запытаў шэрыф.

— Ведаю, гэта Джоні.

— Вось бачыце! — узрадаваўся мой сябар.

— Адкуль ты ведаеш яго? — абсек яго шэрыф.

— Джонаў бацька працуе ў нас садоўнікам, — растлумачыў я.

— Як гэта ты падчапіў чарнамазага ў сябры? — абурыўся Эплі.

— Спытайце ў яго, спытайце ў яго, ці гэта я падпаліў дом, — пачаў упрошваць Джоні. — Ён вам скажа.

— Глен, падпальваў я дом? — мой сябар загаварыў да мяне.

— Дык як жа гэта ты падчапіў чарнамазага ў сябры? — не зважаючы на Джоні, паўтарыў шэрыф.

Ён мог палохаць Джоні, калі яму так падабалася, але мяне ён не напалохае. Мне было ўсё роўна, якога колеру скура ў Джоні. Што з таго, што ён негр? Што з таго, што маці ў яго чорная, а бацька белы? Чаму мяне павінна хваляваць такое глупства? Джоні Бруклін быў мой сябар, бо мы разам раслі. Колькі я сябе

помню, яго бацька працаваў у нас садоўнікам. Джоні заўсёды быў мой сябар.

— Па-мойму, я магу сябраваць з кім хачу,— адказаў я шэрыфу.

— Ці ведае твой бацька, што ты водзішся з чарнамазым? — пацікавіўся ён.

— Усё роўна ён нічога не ведае пра пажар.

— Нічога не ведае,— рэхам азваўся Джоні і пачаў прасіць шэрыфа: — Сэр, містэр Эплі, спытайце ў Глена, ці гэта я падпаліў дом.

— Стары жоўты дом Фікінса падпаліў гэты негр? — запытаўся ў мяне шэрыф.

— Гэтак жа, як і вы,— адказаў я.

— Ну, глядзі,— з пагрозай у голасе загаварыў Эплі.— Ты будзеш адказваць, як павінен адказваць грамадзянін, ці не? Дарма, што ты сын суддзі Лайла, гэта не значыць, што ты можаш сябе так нахабна паводзіць. Дык ты будзеш гаварыць праўду? Толькі без гэтай лухты.

— Ён не падпальваў,— паўтарыў я.

— Тады хто гэта зрабіў?

Я ведаў хто, але не збіраўся гаварыць. Усё роўна гэта не мела значэння.

— Адкуль мне ведаць хто? — сказаў я.— Але не Джоні.

— Тады, можа, ты?

— Гэтак жа, як і вы.

Шэрыфу не падабалася, як я адказваю на яго пытанні. Я разумеў, што ён мог бы мяне вымусіць прызнацца, чыіх рук гэта справа, але ён і сам добра ведаў. Ведаў, як і я, што сам містэр Фікінс падпаліў свой дом. І ведаў чаму. Кожнаму, хто наогул што-небудзь чуў пра Фікінса і стары жоўты дом, пра тое, што здарылася ў гэтым доме дзевяць гадоў назад, было вядома, што ніхто іншы, як сам гаспадар, падпаліў яго.

Але містэра Фікінса не было ў жывых, і мясцовыя

«абаронцы справядлівасці» хацелі абвінаваціць ва ўсім Джоні Брукліна. Толькі праз тое, што ён быў чорны з белай скурай, бо белы быў яго бацька. Калі яны ўварваліся ў нумар Фікінса ў атэлі Джэферсана і знайшлі яго нежывога, ім прыйшла думка зваліць усё на Джоні. Але яны памыляліся.

— Толькі кінь мне тут дурня строіць,— папярэдзіў Эплі.— Я шэрыф усёй гэтай акругі, каб на яе ліха, і не дазволю, каб кожны дзесяцігадовы падшыванец вадзіў мяне за нос.

— Мне ўжо адзінаццаць,— паправіў я Эплі.

— Дзесяць ці адзінаццаць — адзін чорт,— адрэзаў ён.— Твая справа — адказваць на пытанні, як гэта павінен рабіць кожны грамадзянін. Зроблена злачынства, і затрымаць злачынцу — мой абавязак.

— Гэта не я і не Джоні,— стаяў я на сваім.

— Ты кажаш, што прыходзіў з гэтым чарнамазым да старога жоўтага дома і вы сядзелі на ганку і гулялі на двары. Гэта праўда? — спытаўся шэрыф.

— Праўда, амаль кожны дзень у час школьных канікулаў.

— Вось гэта ўжо лепей, гэта амаль сумленна,— задаволена адзначыў шэрыф.— Я мушу выканаць свой абавязак і маю намер гэта зрабіць. Разумею, у такі позні час табе даўно пара спаць, але я павінен выканаць свой абавязак. Сённяшні пажар — самы вялікі, які калі-небудзь здараўся ў Мэджы.

— Я бачыў,— азваўся я.

— Усе бачылі, не толькі ты,— заўважыў шэрыф.

У канторы шэрыфа было вельмі ціха. На газоне перад канторай тоўпілася чалавек дваццаць пяць — трыццаць, але размаўлялі яны не надта гучна. Ім не цярпелася хутчэй даведацца, хто падпаліў дом, каб разлічыцца са злачынцам. Яны гаварылі пра гэта, калі я ішоў да шэрыфа. Яшчэ я чуў, што яны ўпаміналі імя Джоні Брукліна. Ім усё гэта было проста забавай. Белыя

ненавідзелі Джоні за тое, што ён быў белы, бо белы быў яго бацька; за гэта ненавідзелі яго і чорныя.

Джоні спалатнеў ад страху. У канторы сядзелі толькі я, шэрыф Эплі і яго намеснік Тэд Гровер. Ён не ўключаўся ў размову, бо ведаў, хто падпаліў дом. І наогул, яму не падабалася, што з малога негрыцяняці здзекуюцца толькі за тое, што яго бацька быў белы — містэр Фікінс. Тэд моўчкі сядзеў за сталом, жаваў тытунь і час ад часу пляваў у сметніцу.

— Увесь горад ходарам ходзіць з-за гэтага пажару, — парушыў цішыню шэрыф.

— Гэта не я, — азваўся Джоні. — Можна я пайду дадому?

— Сёння лепш пайсці да мяне, — прапанаваў я.

— Пасядзі трохкі, — сказаў шэрыф хлопчыку. — Разумееш, тут перад канторай стаіць натоўп аслоў, якія думаюць, што дом падпаліў ты. Трэба ж яшчэ гэтых ёлупняў неяк суняць. Сядзі ціха. Калі гэта не тваіх рук справа, дык ніхто ва ўсёй акрузе цябе пальцам не кране. Я толькі хачу, каб сын суддзі Лайла адказаў на мае пытанні так, як гэта павінен рабіць сумленны грамадзянін.

— Я магу, містэр Эплі, — згадзіўся я.

— Гэта ўсё, чаго я ад цябе хачу, — сказаў шэрыф. — Нічога прыемнага, калі лінчуюць дарослага негра, што ўжо казаць пра дзесяцігадовага хлопчыка.

— Мне адзінаццаць, — паправіў яго Джоні.

— Дзесяць ці адзінаццаць — адна трасца, але я не хачу, каб што-небудзь падобнае здарылася ў мяне пад носам, — сказаў шэрыф і тут жа дадаў: — Пайду займуся гэтымі бандытамі на вуліцы. Калі падыдзе час, мы з Тэдам адправім іх па хатах.

Тэд плюнуў тытунь у сметніцу і выцер далонню рот.

— Як жа ты ўсё-такі надумаўся хадзіць у жоўты дом разам з гэтым негрыцянем? — зноў пачаў распытваць у мяне шэрыф.

— А так,— адказаў я.— Проста ў час летніх канікулаў мы часта блукалі па горадзе і аднаго разу натрапілі на гэты дом. Падышлі бліжэй і селі на ганак. Гэта быў вялікі дом. Мы кожны дзень прыходзілі туды, садзіліся на ганак і глядзелі, як праезджаюць паўз яго машыны.

— Ну, гэта ўжо да нечага падобна,— задаволена вымавіў шэрыф.— Давай далей, раскажвай усё. Мне зусім не хочацца трымаць тут двух школьнікаў у такую познюю пару. Зараз я збуду адсюль гэты азварэлы натоўп, і мы адвядзем вас, хлопцы, дамоў у нашым «кадзілаку».

— Не трэба сёння везці Джоні дамоў, лепш паедзем да нас,— сказаў я.

— Хай будзе па-твойму,— пагадзіўся шэрыф.— Ну, а цяпер раскажвай, што было далей.

— Ну,— пачаў я,— аднаго дня мы рашылі як-небудзь прабрацца ў дом і паглядзець, што там ёсць. Я тузануў пярэднія дзверы, але яны аказаліся замкнёныя. Мы абышлі дом і хацелі ўвайсці з чорнага ходу, але і ён быў замкнёны. Тады я ўзлез Джоні на плечы, адчыніў акно, і мы апынуліся ў пакоі.

— Так, кажы, кажы,— падбадзёрыў мяне шэрыф.

— Усярэдзіне было надта прыгожа: шмат покояў, на сценах карціны, а ў гасцінай стаяла піянола, якую містэр Фікінс пакінуў там. Яна, напэўна, згарэла.

— Ага, піянола, значыць,— задумліва сказаў шэрыф.— Што ты можаш сказаць пра яе?

— Нічога асаблівага, акрамя таго, што мы ігралі на ёй. Яна была старая, неэлектрычная, і часам я заводзіў яе, часам Джоні. Мы не ведалі, што дом належыць містэру Фікінсу. Увогуле не ведалі, каму ён належыць. Джоні часта пытаўся ў мяне: «Як ты думаеш, хто гаспадар такога цудоўнага дома? Чаму ж тут ніхто не жыве?»

— Ці казаў ты так? — шэрыф спытаўся ў Джоні.

— Казаў,— адказаў хлопчык.— То быў вялікі дом, у ім было шмат цудоўных рэчаў, і ніхто там не жыў.

— Я спадзяюся, ты не ведаеш чаму? — спытаў Эплі.

— Дакладна — не, — сказаў Джоні.

Шэрыф азірнуўся на Тэда Гровера, і той плюнуў у сметніцу.

— Ну, добра, кажы,— загадаў мне Эплі.

— Дык вось, аднаго дня, калі мы былі ў доме, на прэрднім ганку пачуліся крокі, і мы з Джоні выбеглі праз чорны ход. Да гэтага мы ўсю раніцу ігралі на піяноле. Гэта быў містэр Фікінс. Мы кінуліся наўцёкі — дзе ўзяліся і ногі, але каля плота ён нас злавіў. Містэр Фікінс быў вельмі злосны і ўсхваляваны. Ён сказаў: «Што вы робіце ў маім доме, паганцы вы малыя?» Джоні тады адказаў: «Мы не ведалі, што гэта ваш дом. Наогул мы нічога пра яго не ведаем».

— А далей? — спытаў шэрыф.

— Я ж кажу, што спачатку містэр Фікінс страшна ўзлаваўся на нас. Ён нават урэзаў Джоні ў пашчэнку.

— Ён выцяў цябе? — спытаўся шэрыф у Джоні.

Шэрыф зноў павярнуўся і паглядзеў на Тэда Гровера, і той зноў плюнуў у сметніцу.

— А потым,— сказаў я,— містэр Фікінс пачаў вычвараць розныя смешныя штукі.

— Якія гэта смешныя? — зацікавіўся шэрыф.

— Ну, здавалася, што ён плача, але ён не плакаў, а размаўляў сам з сабою.

— Што ж ён казаў?

— Шмат чаго, я ўжо забыўся. Помню толькі адно.

— Што іменна? — спытаў Эплі.

— Ён, відаць, пашкадаваў, што ўрэзаў Джоні ў пашчэнку, і паклікаў нас назад. Дома ён быў надта маўклівы. Зачыніў дзверы гасцінай — пакоя, дзе стаяла піянола, і вымавіў: «Раз, два, тры — выйдзі ты».

— «Раз, два, тры — выйдзі ты»? — перапытаў шэрыф.

— Але, якраз так, — пацвердзіў я.

— Так, так, сэр, ён сказаў менавіта гэта: «Раз, два, тры — выйдзі ты», — сказаў Джоні.

У канторы шэрыфа цікаў вялікі насценны гадзіннік, было ўжо за поўнач. У мяне зліпаліся вочы. Джоні ж быў занадта перапалоханы, каб думаць пра сон.

— Ага, сэр, — паўтарыў Джоні. — Раз, два, тры — выйдзі ты.

— Ну, а што было далей? — пацікавіўся шэрыф.

— Містэр Фікінс сеў у крэсла і пачаў аглядацца вакол. Ён глядзеў на ўсё, што было ў пакоі: піянолу, дыван, крэслы, падлогу, столь, а потым устаў і падышоў да карцін, якія віселі на сцяне. Ён спыніўся ля партрэта вельмі прыгожай дзяўчыны і зноў пачаў паводзіць сябе смешна, размаўляць сам з сабою.

— Чый гэта быў партрэт? — спытаў Эплі.

— Здаецца, яго жонкі.

— Ты, напэўна, не ведаеш, што яна памерла дзесяць гадоў таму назад?

Я ведаў гэта, як ведаў і тое, пра што думае шэрыф. Я зірнуў на яго, потым на Джоні. Тэд Гровер крутнуўся ў крэсле і плюнуў у сметніцу.

— Ты, спадзяюся, не ведаеш, як памерла Грэйс Фікінс? — зноў задаў мне пытанне шэрыф.

Я чуў, што яна скончыла самагубствам, і ведаў чаму, але не хацеў, каб пра ўсё гэта даведаўся Джоні. І без таго было брыдка.

Я прамаўчаў, замест мяне загаварыў Тэд Гровер:

— Глен, раскажы шэрыфу, што здарылася ў той дзень.

Я пачаў расказваць, што яшчэ здарылася, але тут жа змоўк: раз'юшаны натоўп крычаў і грукаў у дзверы. Перапалоханы Джоні ўскочыў з крэсла. Шэрыф

выхапіў з кабуры вялікі рэвальвер, тое самае зрабіў і Тэд Гровер.

— А, каб іх пярун, гэтых вар'ятаў...— вылаяўся шэрыф.— Тэд,— сказаў ён Гроверу,— можа, лепш выйсьці да іх і сказаць, каб яны разыходзіліся па хатах?

— Можа, і лепш,— згадзіўся Тэд.

— Вы, хлопцы, сядзіце ціха,— загадаў Эплі,— як мышы пад мятлою. Ніхто ва ўсёй акрузе не кране гэтае негрыцянё. Пакуль я шэрыф, ніхто!

Эплі і Тэд Гровер выйшлі з пакоя і зачынілі за сабой дзверы; нам было чуваць, як яны ідуць па калідоры да выхаду. Мы ведалі, што дзверы надзейна зачынены, але ўсё-такі баяліся. У мяне на сэрцы было неспакойна ад выкрыкаў на вуліцы.

— Што яны збіраюцца рабіць са мною? — спытаў Джоні.

— Нічога,— супакоіў я свайго сябра.— Нічога яны табе не зробіць.

Джоні зусім змогся, у яго дрыжалі вусны, і я бачыў, што ён вось-вось расплачацца.

— Лепш бы я не з'яўляўся на гэты свет,— выціснуў ён праз сілу.

— Не бойся, нічога не будзе. Шэрыф і Тэд Гровер прагоняць прэч гэтых вар'ятаў у адзін момант.

Мы чулі, як Эплі крычыць натоўпу, чулі мы і тое, як натоўп адказвае яму гучнай лайнкай.

— Я не негр і не белы,— вымавіў Джоні.

— Пераходзь жыць да нас,— прапанаваў я.— Зможаш жыць, пакуль не станеш дарослы.

— За што яны хочуць мяне забіць? Я ж ніякага ліха не зрабіў.

— Яны проста звар'яцелі,— сказаў я.— Але шэрыф не дапусціць гэтага.

— Чаму містэр Фікінс налажыў на сябе рукі? — раптам спытаў мой сябар.

— Хто табе гэта сказаў?

— Шэрыф,— адказаў Джоні.— Дык чаго ён гэтак зрабіў?

— Не ведаю.

— Ён быў добры чалавек,— сказаў мой сябар.— Хоць і даў мне аплявуху, але быў добры чалавек.

Я прамаўчаў у адказ, і мы пачалі слухаць, як шэрыф стараецца супакоіць натоўп. Раптам мы пачулі, што яны грукаюць у дзверы мацней, чым дагэтуль. Джоні падхапіўся з крэсла і пачаў ліхаманкава азірацца па баках, шукаючы паратунку.

— Што мне рабіць? — крыкнуў ён.

Пачуліся чатыры рэвальверныя стрэлы, натоўп загарлаў гучней, і мы ўбачылі, што яшчэ трошкі — і за саўка адляціць убок. Усё гэта было падобна да нейкага жаклівага вар'яцтва. Калі з грукатам і трэскам дзверы адчыніліся і натоўп уварваўся ў кантору, мы выскачылі ў акно і кінуліся бегчы. Я нічога не бачыў вакол. Спачатку мы беглі паўз будынак суда, потым па Бэйкер-стрыт. На вуліцы было цёмна і пуста — ніводнай жывой душы. Мы ляцелі гэтак яшчэ шэсць кварталаў. Калі прыбеглі дадому, у гасцінай сядзелі і гутарылі мой бацька і Сэм Бруклін, наш садоўнік, Джонаў бацька.

— Яны высадзілі дзверы,— сказаў я.— Мы з Джоні выскачылі праз акно і ўсю дарогу беглі.

Бацька падышоў да тэлефона і набраў нумар канторы шэрыфа. Толькі недзе на сёмы раз нехта адказаў. Гэта быў не шэрыф і не Тэд Гровер. Бацька пачуў раз'юшаныя крыкі і, не вымавіўшы ні слова, павесіў трубку. Ён папрасіў Сэма выкаціць наш «піерс-эраў». Сэм пабег у гараж, а бацька тым часам узяў усім нам паліто. Мы выйшлі з дому і селі ў машыну: я з Джоні наперадзе, побач з бацькам, Сэм ззаду. Бацька даў яму стрэльбу і два рэвальверы.

— Толькі трымай іх нападготове,— папярэдзіў ён. Мы рушылі з месца і не паспелі агледзецца, як ужо імчалі на поўнач ад горада. Усе маўчалі.

ФІЛІПІНЕЦ І П'ЯНЫ

Гэты гарлапаністы хлопец у карычневым паліто з вярблюджай воўны не быў паганец, ён быў проста п'яны. Адчуўшы раптам варожасць да невысокага, добра апранутага філіпінца, ён пачаў ганяць яго па чакальні, загадаўшы яму выйсці і не ацірацца сярод белых. Людзі чакалі параход, каб перабрацца цераз бухту ў Окленд. Калі б хлопец быў цвярозы, ніхто б не падумаў зважаць на яго, але ён быў п'яны і гарлаў на ўсю залу. Людзі быццам спачувалі філіпінцу, але ніхто не важыўся за яго заступіцца, і няшчасны філіпінец спалатнеў ад страху.

Ён стаяў у натоўпе, а п'яны ўсё штурхаў яго і штурхаў, прыгаворваючы:

— Выйдзі адсюль, кажу табе! Выйдзі, каб мае вочы цябе не бачылі тут! Я два гады змагаўся ў Францыі. Я сапраўдны амерыканец. І не хачу, каб ты аціраўся каля белых.

Філіпінец пачаў прапіхвацца праз натоўп далей ад п'янага, стараючыся нікога не штурхаць і быць як мага больш далікатным. Ён хаваўся ад п'янага то тут, то там, а той, спатыкаючыся, цкаваў яго; неўзабаве п'яны яшчэ больш усхадзіўся і пачаў бэсціць філіпінца апошнімі словамі:

— Ты і табе падобныя — першыя моднікі ў Сан-Францыска, а грошы зарабляеце мыццём пасуды. Вы не маеце права так добра апранацца.

Ён лаяўся доўга, і неўзабаве лаянка яго зрабілася да таго непрыстойная, што многім дамам прыйшлося

рабіць выгляд, быццам яны глухія і нічога не чуюць.

Калі расчыніліся вялікія дзверы, малады філіпінец пачаў паспешліва праціскацца да выхаду, каб уцячы ад п'янага, і дабег да парахода першы. Ён зашыўся ў кут, прысеў на хвіліну на лаўку, потым падхапіўся і пачаў шукаць больш зацішнае месца. П'яны апынуўся на другім канцы парахода. Філіпінец чуў, як той гарлапаніць. Ён пашукаў вачыма, дзе б яму схавацца, і кінуўся ў туалет. Ускочыўшы ў адну з кабінак, ён зачыніў за сабою дзверы.

П'яны ўваліўся ў туалет і пачаў пытацца ва ўсіх, хто там быў, ці не бачылі яны філіпінца.

— Я сапраўдны амерыканец, — біў ён сябе ў грудзі. — Мяне двойчы паранілі на вайне.

У туалете ён зусім распусціў язык, галамоўзячы такія словы, якія не адважваўся казаць пры жанчынах. Нахіліўшыся, ён пачаў зазіраць пад дзверы кабінак. «Прабачце, калі ласка», — казаў ён тым, хто быў яму не патрэбны, але калі ён дайшоў да кабінкі, дзе зачыніўся філіпінец, ён пачаў ляяцца і патрабаваць, каб той выйшаў.

— Ты ад мяне не схаваешся, — гразіў ён. — Ты не маеш права быць там, дзе знаходзяцца белыя. Выходзь, бо я высаджу дзверы.

— Ідзіце адсюль, — сказаў філіпінец.

П'яны пачаў грукаць у дзверы.

— Рана ці позна ты выйдзеш, — крычаў ён. — Я паचाкаю.

— Ідзіце адсюль, прашу вас, — паўтарыў філіпінец. — Я вам нічога не зрабіў.

Яго здзіўляла, чаму сярод мужчын не знаходзіцца ніводнага прыстойнага чалавека, які б даў сабе адвагі суняць п'янага і вывесці яго адсюль, але раптам зразу меў, што ў туалете нікога, апроча іх двух, няма.

— Ідзіце адсюль, — зноў сказаў філіпінец.

Пачуліся кленічы і грукат у дзверы.

Цяпер горыч, якую адчуваў малады філіпінец, перайшла ў злосць. Ён задрыжаў, баючыся ўжо не гэтага чалавека, а злосці, якая нарасталала ў ім і падымалася моцнай хваляй. Ён выняў з кішэні нож і, агаліўшы лязо, так заціснуў яго ў руцэ, што пазногці ўпіліся ў мякаць далоні.

— Ідзіце адсюль,— сказаў ён.— У мяне ў руцэ нож. Я не хачу непрыемнасцей.

П'яны зноў даводзіў сваё: што ён амерыканец, што ён два гады ваяваў у Францыі. Двойчы паранены. Адзін раз у нагу, другі — у бядро. Нікуды ён не збіраецца ісці. І не баіцца нейкага бруднага нікчэмнага жаўтаротага філіпінца з нажом. Хай філіпінец выходзіць, бо гэтага патрабуе амерыканец.

— Я заб'ю вас,— перасцярог філіпінец.— Я нікога не хачу забіваць. Вы п'яны. Ідзіце адсюль. Калі ласка, не рабіце глупства,— паўтарыў ён сур'эзна.

Яму было чуваць, як стукае параходны матор. Ён стукаў, як ягоная лютасць. Гэтае пачуццё нарадзілася ў ім ад перажытай знявагі, цкавання і вымушанасці хавацца, а зараз гэта было яшчэ і жаданне вызваліцца, нават калі яму прыйдзецца забіць чалавека. Хуткім штуршком ён адчыніў дзверы і паспрабаваў абмінуць п'янага, трымаючы напачатковае нож, але той схпіў яго за рукаў паліто і пацягнуў да сябе. Рукаў затрашчаў, філіпінец павярнуўся і ўсадзіў нож п'янаму ў бок, адчуваючы, як шкрабанула лязо, зачэпіўшы рэбры. П'яны ўскрыкнуў і зароў немым голасам, потым схпіў філіпінца за горла, і тады той пачаў торкаць нажом без перапынку, як баксёр, заціснуты праціўнікам у кут.

Калі п'яны не мог ужо болей стрымліваць філіпінца і паваліўся на падлогу, той выбег з туалета, усё яшчэ сціскаючы ў руцэ нож, з ляза якога капала кроў. Капалюш ён недзе згубіў, валасы зблыталіся, рукаў паліто быў выдраны з мясам.

Усе зразумелі, што ён зрабіў, але ніхто не крануўся з месца.

Шукаючы паратунку, філіпінец пабег на нос парахода, потым прыбег назад і зашыўся ў куце. Ніхто не адважыўся загаварыць з ім, бо ўсе ведалі, што ён зрабіў.

Бегчы яму было няма куды, і яшчэ да прыходу паходнага начальства ён раптам пачаў крычаць:

— Я не хацеў яму аніякага зла! Чаму вы не спынілі яго? Хіба можна цкаваць чалавека, як пацука? Вы ж бачылі, што ён п'яны. Я не хацеў зрабіць яму балюча, але ён прычачіўся да мяне, як смала. Парваў паліто і хацеў мяне задушыць. Я казаў, што заб'ю яго, калі ён не адчэпіцца. Я не вінаваты. Мне трэба з'ездзіць у Окленд да хворага брата. Няўжо вы думаеце, што я хачу непрыемнасцей, калі ў мяне хварэе брат? Чаму вы не спынілі яго?

ГАРЫ

Гэты хлопец быў з тых, якія за што ні возьмуцца, усё ў іх вытанцоўваецца, усюды ім шчасціць. Усё, да чаго б ён ні дакранаўся, ператваралася ў грошы, і калі яму было чатырнаццаць гадоў, у Вэлі-банку на яго рахунку ўжо ляжала больш за шэсцьсот долараў — грошы, заробленыя ім самім. Ён прыйшоў на свет, каб гандляваць. Яму яшчэ не мінула і дзевяці, а ён ужо хадзіў па кватэрах і паказваў гаспадыням прыгожыя каляровыя малюнкi з адлюстраваннем Ісуса Хрыста і іншых святых, якія выдаваліся Прамысловай фірмай у Таледа, штат Агая, і каштавалі пятнаццаць цэнтаў штука, чатыры штукi — паўдолара. «Мадам,— казаў юны Гары, — гэта Хрыстос. Паглядзіце! Які прыгожанькі малюначак! І амаль за так — толькі пятнац-

цаць цэнтаў. Гэта, я мяркую, Павел. А можа, Майсей. Ну, вы ж ведаеце, той, што ў Бібліі».

Гэтымі малюнкамі ён забяспечваў усе дамы ў раёне, дзе жылі іншаземцы, і ў многіх з іх яны вісяць аж дагэтуль; адсюль вы можаце зрабіць выснову, што ён умеў уплываць на людзей з маленства.

Па хуткім часе ён пачаў збіраць падпісчыкаў на «Праўдзівыя апавяданні»¹. Стане, бывала, на ганку, тлумачыў ён,— вы бачыце даму, якая пабралася з чалавекам, старэйшым за яе на трыццаць гадоў, а потым закахалася ў яго шаснаццацігадовага сына. Што б вы рабілі, мэм, калі б трапілі ў гэтакі пераплёт? Пачытайце, што зрабіла гэтая дама. Тут усе апавяданні праўдзівыя, пятнаццаць штомесяц. Любоўныя гісторыі, таямнічыя прыгоды, палкія захапленні, шалёныя пажадлівасці — на любы густ. І ў дадатак — артыкулы прасны. Яны тлумачаць усё на свеце, што вам сніцца: ці ваш сон азначае дарогу, ці грошы, ці хуткае вяселле. І пры гэтым без памылак і навукова. Апрача таго, сакрэты красы — як заўсёды заставацца маладой».

За якія два месяцы ён угаварыў болей за шэсцьдзесят замужніх жанчын падпісацца на часопіс. Можа, і не яго была віна ў тым, але праз нейкі час у горадзе пачалі адбывацца розныя непрыстойныя здарэнні. Некалькі кабет завялі тайныя амуры і былі выкрыты мужамі, якія ўвалілі ім як след або зусім павыганялі з дому. А з паўдзiesiąтка жанок спанатрылі выпісваць розныя мазюкі да веек, пахучыя солі для купання, усялякія крэмы і богведама што яшчэ. Ва ўсім наваколлі норавы трохі сапсаваліся. Усе дамы пачалі фарбаваць вусны, пудрыць твары, насіць шаўковыя панчохі і світэры, якія шчыльна абцягвалі фігуру.

Пасталеўшы крыху, Гары пачаў скупліваць невялікія машыны — «форды», «максуэлы», «сэксаны»,

¹ Жаночы часопіс.

«шэўрале» і іншыя. Ён звычайна купляў іх з паўдзсятка адразу, каб на кожнай выгадаць пятнаццаць — дваццаць долараў. Потым здаваў іх у дробны рамонт, пасля фарбаваў у чырвоны, сіні альбо ў які іншы колер і прадаваў іх вучням старэйшых класаў разы ў тры-чатыры даражэй, чым плаціў сам. Ён навадніў горад старымі чырвонымі, сінімі і зялёнымі аўтамабілямі; усё наваколле аж кішма кішэла імі, калі ўвечары або ў нядзелю хлопцы каталі сваіх сябровак, а кожны ведае, што з гэтага выходзіць. З аднаго боку, хлопцам гэта прыпала даспадобы, але, з другога боку, многія з іх вымушаны былі пажаніцца задоўга да таго, як пайшлі на свой хлеб. Здарылася яшчэ шмат якіх неспадзёвак, нават горшых за гэтыя. Некалькі дзяўчат нарадзілі дзетак, нават не ведаючы, хто іхнія бацькі, бо каталіся не з адным хлопцам, а з двума і нават з трыма. Так ці іначай, але шмат дзяўчат на дурніцу пападчэплівалі сабе мужоў.

Сам Гары быў занадта заняты, каб дурыцца з дзеўкамі. Ён ажно са скуры вылузваўся і без перадыху рабіў грошы. У семнаццаць гадоў ён ужо ўзбіўся на невялікі капітал і меў славу аднаго з самых элегантных маладых людзей у горадзе. Адзежу сваю ён купляў оптам, каб, барані бог, нехта не зрабіў на ім бізнес. Калі гарнітур каштаваў дваццаць сем з палавінай долараў, Гары прапаноўваў гандляру дванаццаць.

— Не дурыце вы мне галавы, — казаў ён, — ведаю я, колькі каштуюць гэтыя транты. Нават калі вы іх аддасце за дванаццаць долараў, дык і то будзеце мець два з паловай долары чыстага прыбытку — хопіць з вас. Так што рашайце.

Урэшце ён купляў гарнітур за пятнаццаць долараў разам з пераробкай. Наконт пераробкі ён мог спрачацца гадзінамі. Калі гарнітур сядзеў бездакорна і гандляр казаў яму пра гэта, Гары падазраваў, што яго пры-

маюць за недарэку і смаркача, і пачынаў сцвярджаць, што рукавы задоўгія ці зацесна ў плячах. Аднак гандляры цярпелі яго, бо Гары меў рэпутацыю першага франта і прадаць яму гарнітур было тое самае, што змясціць бясплатна ў мясцовай газеце не адзін дзесятак рэкламных аб'яў. У краму адразу пачыналі цугам ісці маладыя хлопцы, а яны куплялі гарнітуры па сапраўдных цэнах.

І наогул Гары быў зануда. Купляючы што-небудзь, ён заводзіў гаворку пра ўзаемныя паслугі, пра тое, што гэта — аснова амерыканскага бізнесу, і пачынаў угаворваць гандляра застрахавацца ад землетрасення або купіць «новенечкі» «студэбекер». І ў большасці выпадкаў яму шанцавала. Самыя розныя дзялкі куплялі ў яго страхоўкі, толькі каб ён змоўк. Гары заўсёды махляваў сам і не сумняваўся, што махлююць іншыя, таму ён спачатку прасіў бязбожную цану і толькі потым скідаў да звычайнай. Гэта падабалася кліентам. Ім было прыемна ўсведамляць, што яны перахітрылі Гары, а той толькі ціхенька пасміхаўся сам сабе.

Адзін год у даліне Сан-Хаакін усчаліся такія маразы, што загінуў увесь багаты ўраджай вінаграду і апельсінаў. Гары сеў у свой «студэбекер» і паехаў туды. Прыхопленыя маразамі апельсіны цалкам абясцэніліся, таму што міністэрства аховы здароўя забараніла іх прадаваць, але Гары стрэліла ў голаў бліскучая думка. Ён прыехаў у апельсінавыя гаі, прыгледзеўся да дрэў, што ажгнуліся ад нікому не патрэбных пладоў, пагаварыў з фермерамі і ўпэўніў іх, што вельмі ім спачувае.

— Але, можа, — дадаў ён, — я змагу вам сяк-так памагчы — куплю падморожаныя апельсіны на корм свінням і рагатай жывёле. Свінням усё роўна, падмерзлі апельсіны ці не, а сок ім такі ж карысны, як і людзям. А вітаміны... Адным словам, вам і пальцам паварушыць не трэба будзе. Я распараджуся, каб апель-

сіны сабралі і звезлі адсюль, і дам вам чэк на дваццаць пяць долараў, аплата на месцы.

Тым летам ён адправіў у Лос-Анджэлес дваццаць грузавікоў з падморожанымі апельсінамі, прадаў іх гандлярам апельсінавым сокам і добра нажыўся на гэтым.

У горадзе казалі, што Гары можа ўсё ператварыць у капітал. Ён быў здольны паварушыць глудамі і скеміць, як з любой драбноты зрабіць грошы. Калі, здавалася, увесь свет быў як у ваду апушчаны, Гары рашуча дзейнічаў, маючы лос-анджэлескі вопыт па продажы мёрзлых апельсінаў.

Гары ніколі не абзаводзіўся канторай. Яго канторай быў увесь горад, а калі яму хацелася пасядзець, ён падумаўся на дзевяты паверх Кору-Білдынг, ішоў у кантору да адваката Пітэрса і гутарыў з ім пра сёе-тое. Пры гэтым ён заўсёды цікавіўся рознымі здзелкамі і высвятляў, як спаганяць па абавязацельствах, накладаць арышт на маёмасць і гэтак далей. Яму шмат хто быў вінаваты, і ён і не думаў даваць ім папускі.

Гары прадаваў электрычныя халадзільнікі, пыласосы, радыёпрыёмнікі і мноства іншых сучасных рэчаў людзям, якія не мелі магчымасці купіць іх. Прадаваў, толькі расказваючы пра іх і паказваючы ілюстраваныя каталогі. Пакупнік быў абавязаны заплаціць за дастаўку і ўсё астатняе. Справа Гары была хваліць і прадаваць. Калі чалавек не мог заплаціць адразу, Гары браў з яго пяць долараў, а астатнюю суму распісваў на раты, і калі чалавек не мог разлічыцца своечасова, Гары накладваў арышт на яго дом, ці вінаграднік, ці машыну, ці каня — карацей кажучы, на нешта з яго маёмасці. Дзіўна, але ніхто ніколі не ганьбіў яго за гэтакія метады вядзення спраў. Апісваючы маёмасць, Гары быў вельмі далікатны і спакойна тлумачыў, што гэта звычайная, вызначаная законам працэдура. А закон ёсць закон.

Ніхто не мог даўмецца, нашто Гары столькі грошай. Ён меў рахунак у банку, вялікую машыну, дзяўчатамі не цікавіўся — навошта тады збіраць грошы? Некаторыя кліенты сяды-тады пыталіся ў яго пра гэта; у першы момант Гары, здавалася, бянтэжыўся, але праз хвіліну-другую адказваў:

— Хачу назбіраць паўмільёна, каб пайсці на спачынак.

Гэта былі жывыя смехі — у васемнаццаць гадоў Гары ўжо думае пра спачынак. Школу ён кінуў рана — яму не падабалася сядзець за партай і слухаць розную лухту, што, маўляў, трэба пачынаць з самага нізу і паступова падымацца ўверх па сацыяльнай лесвіцы ці яшчэ якое трасцы,— і з таго часу ён пачаў рабіць вялікія поспехі, вынаходзячы ўсё новыя і новыя шляхі, каб рабіць грошы. Часам у яго пыталіся, што ён думае рабіць, калі «пойдзе на спачынак»; Гары і тут губляўся, але ўсё ж такі адказваў:

— О, бадай што, пушчуся ў падарожжа вакол свету.

«Ну, калі ён гэта зробіць,— думалі сабе людзі,— дык будзе гандляваць усюды, куды ні прыедзе. Будзе ўсюды збываць усё, што ні трапіць пад руку,— у цягніках, на параходах, на сушы. Ані хвіліны не патраціць на славу тасці гарадоў. Адразу разгорне каталог і пачне прадаваць мясцовым жыхарам усё, што толькі можна сабе ўявіць».

Але ў жыцці здараюцца дзіўныя рэчы, і ніколі нельга прадбачыць, што будзе з чалавекам, нават з такім, як Гары. Кожны можа захварэць. У хваробы і смерці няма любімчыкаў, яны прыходзяць да ўсіх. Прэзідэнты, каралі, кіназоркі — усе хварэюць, усе паміраюць.

Захварэў і Гары. Не злёгка, не на нешта звычайнае накітавалі грыпу, калі можна ачуняць за тыдзень і зноў быць здаровым як раней. Гары захварэў на сухо-

ты, ды яшчэ ў цяжкой форме. От жа небарака! Напаткала яго хвароба, і ўвесь капітал, што ляжаў у Вэлібанку, мала чым яму памог. Вядома, ён спрабаваў адпачыць, але нічога з гэтага не выйшла. Сам смяротна хворы, Гары намагаўся застрахаваць жыццё сваіх лепшых сяброў. Я пачуў пра гэта ад яго стрыечнага брата Саймана Грэгары. Ён раскажаў мне, што Гары рупіўся не таму, што хацеў павялічыць свой капітал, а проста ён не мог і рота разявіць, калі гаворка ішла не пра гандаль; ён не мог гаварыць пра самыя звычайныя рэчы, бо быў круглы невук ва ўсім, што не тычылася страховак, аўтамабіляў ці нерухомасці. Калі хто загаворваў з ім, напрыклад, пра палітыку або пра рэлігію, Гары гэта раздражняла, і ён пераводзіў гаворку на гандаль. Ён нават папытаўся ў Саймана, колькі таму гадоў, і калі Сайман адказаў, што дваццаць два, Гары расхваляваўся.

— Паслухай, Сайман, — сказаў ён, — ты ж мне даводзішся стрыечным братам, і я хачу табе ўслужыць. Калі ты хочаш быць у шэсцьдзесят пяць гадоў незалежны, дык табе нельга чакаць і дня. У мяне ёсць для цябе страхоўка. Хіба ты не здолееш плаціць штотомсяц па шэсць долараў дваццаць сем цэнтаў у бліжэйшыя сорок тры гады? Безумоўна, табе не ўдасца часта хадзіць у кіно, але што больш важна — паглядзець некалькі дурных фільмаў ці быць незалежным у шэсцьдзесят пяць гадоў?

Сайман ледзь не закрычаў уголос, слухаючы, як цяжкахворы Гары вярзе гэтакае глупства.

Доктар параіў сваякам гады на два-тры павезці Гары ў Арызону¹ — адзіная магчымасць яму выкараскацца, але калі яны загаварылі пра гэта з Гары, той узлаваўся і пачаў чаўпці, што ўрачы, маўляў, хочуць

¹ Штат на паўднёвым захадзе США, вядомы сваім сухім кліматам.

вылаташыць з яго ўсе грошы. І наогул, ён адчувае сябе добра, у яго толькі лёгкая прастуда, і няхай доктар кіне да яго хадзіць.

— Запрасіце якога іншага доктара, — занатурыўся ён. — Навошта мне ехаць у тую Арызону?

Час ад часу Гары можна было ўбачыць у горадзе: то ён з некім гаварыў, то намаўляў нешта купіць; але гэта працягвалася дзень-два, а потым ён зноў мусіў класціся ў ложкак. Гэтак ён цягнуў гады два, і каб вы толькі бачылі, як ён збляжэў, нябога! Сустрэнешся з ім — і робіцца вусцішна. Гледзячы на яго, можна было падумаць, што ён на свеце адзін, як вока ў лобе; але больш за ўсё засмучала вось што: калі вы хацелі пагаварыць з ім ці проста выказаць яму сяброўскую прыхільнасць, дык ён адразу пераводзіў гаворку на іншую тэму і стараўся ўперці вам страхавы поліс. Вось якраз гэта і злавала ўсіх: самому тры чвэрці да смерці, а ён намаўляе здаровых людзей застрахаваць жыццё. Гэта было так сумна, што рабілася смешна.

Дык вось, неяк аднаго разу некалькі гадоў таму назад я сустрэў на вуліцы Саймана. Ён меў аблічча хворага чалавека. Я папытаўся, што з ім, і ён адказаў, што памёр Гары і што ён, Сайман, быў пры ім апошнія дні, а цяпер яму неяк не па сабе. Пра што гаварыў Гары, паміраючы? Проста страшна. Да апошняй хвіліны — страхоўкі, фінансавая незалежнасць у шэсцьдзесят пяць гадоў. «Вячэрняя газета» надрукавала фота Гары і вялікі артыкул пра яго жыццё. Які ён быў моцны чалавек і як няўхільна імкнуўся да сваёй мэты і гэтак далей. Вось чым усё скончылася. Але ў гэтым ачмурэлым шаленцы было нешта такое, чаго нікому з нас не забыць.

Ён быў незвычайны — гэтага ў яго не адабраць. Цяпер яго імя зрабілася амаль легендай. У нашым горадзе шмат дзяцей, якія нарадзіліся пасля яго смерці, а ведаюць яны пра Гары столькі ж, колькі і мы, а бадай

што і болей за нас. Можна падумаць, што ён вялікая гістарычная асоба, пра якую трэба расказаць дзецям, каб яны выраслі мэтанакіраваныя і яшчэ богведама якія. Безумоўна, большасць гісторый пра Гары мае камічны характар, але нават у іх ён выступае як вялікі чалавек. Наўрад ці хто памятае прозвішча нашага апошняга мэра, але ўсе дзеці ў нас ведаюць пра Гары. Гэта вельмі знамянальна, калі ўспомніць, што памёр ён, не дажыўшы да дваццаці трох гадоў.

Калі каму-небудзь у нашым горадзе не ўдаецца нейкае незвычайнае пачынанне, людзі кажуць адзін аднаму:

— Гары б гэта спраўдзіў.

І ўсе смяюцца, успамінаючы Гары і тое, як выслапіўшы язык ён лётаў па горадзе, тармосячы ўсіх і заключаючы здзелкі.

Месяцы два назад у нас у цырку выступаў канатаходзец: ён хацеў зрабіць сальта-мартале і апусціцца на канат, але закрунуў яго нагамі, страціў раўнавагу і зляцеў на арэну. Тады ён рашыў паўтарыць нумар з самага пачатку — з музыкай і ўсім астатнім. Барабан бухаў з усяе сілы, каб усе адчулі, як гэта небяспечна. Акрабат яшчэ тройчы намагаўся паўтарыць трук, але не мог даць рады, і калі ён страціў раўнавагу ў чацвёрты раз, нейкі хлопец на галёрцы закрычаў на ўвесь голас:

— Паклічце Гары! Гары здужае!

Тут уся публіка зарагатала. Бедны акрабат, прыгаломшаны рогатам, па-іспанску аблаяў глядачоў. Ён не ведаў, што гэта наш мясцовы жарт.

З усяго гэтага вы бачыце, якое імя здабыў сабе Гары. Але самыя смешныя гісторыі пра яго тыя, дзе расказваецца, як ён жыве ўжо ў раі або ў пекле, як ён і там страхуе ад землетрасенняў, прадае машыны ці за бяспэнак купляе гарнітуры. Усё ў яго вытанцоўваецца, усюды яму шчасціць.

Што й казаць, Гары быў незвычайны. Кожны любіць павыскаляцца, гаворачы пра яго, але разам з тым усім яго не хапае, і сярод тых, хто яго ведаў, няма ніводнага чалавека, якому б не хацелася, каб ён паранейшаму быў сярод нас, лётаў па горадзе, гаварыў пра вялікі бізнес, прымушаў усё віраваць і ятрыцца, як сапраўдны амерыканскі бізнесмен.

ДЗЯЎЧЫНАЧКА МАЯ РОДНАЯ

Нічога больш не цягнула яго туды, у гэты вялікі нумар на восьмым паверсе ў гасцініцы «Чорны камень» на О'Фэрал-стрыт у Сан-Францыска. Нічога, апрача партатыўнага прайгравальніка, пласцінкі і цемрыва.

Ён з усмешкай увайшоў у пакой, пастаяў на парозе, а потым пачаў хадзіць з кута ў кут, не ведаючы, куды сябе дзець. Да сустрэчы заставалася яшчэ шэсць гадзін — а потым так многа часу, што ад адной думкі пра гэта яму рабілася моташна.

Ён больш не заўважаў гэтыя сцены. Удзень зацягваў штору на адзіным акне, увечары ўключаў святло ў ваннай, амаль зачыняў дзверы, і святла было роўна столькі, каб ён не натыкаўся на мэблю і на сцены. Але ён натыкаўся. Не таму, што горш пачаў бачыць. Не, проста ён зноў увесь час быў адзін і нават не хацеў глядзець сабе пад ногі. А навошта? Ён памятаў усё.

Але самае галоўнае — памяць пра яе.

Ён павольна хадзіў па пакоі, натыкаўся на дзвярныя вушакі і крэслы, яшчэ на нешта; ён соваўся сюды-туды падсвядома: вочы яго не хацелі бачыць — праз памяць пра яе.

Ён раптам спыніўся, зняў капялюш і паліто, пацягнуўся і паматаў галавой, як звычайна гэта рабіў, калі нешта не клеілася на рынгу.

Вакол было пуста.

Ён зноў мог жыць, быццам ніколі яе не ведаў. Ён зноў мог хадзіць сабе хоць на галаве і рагатаць, як з гары едучы: аднаго разу ўсё зноў вернецца на свае месцы. Ён мог жыць, як усе людзі на свеце, але не ведаў, ці хочацца яму гэтага. Лацэры казаў, што ён цяпер у найлепшай форме, але Лацэры не ведаў таго, што ведаў ён.

Ён успомніў пах яе валасоў, смак яе вуснаў, абрысы яе твару і адчуў, што вытрымка пакідае яго. Ён усміхнуўся і сеў на ложак. Праз хвіліну ўстаў, падышоў да прайгравальніка, павярнуў ручку і паставіў пласцінку. Потым расцягнуўся на ложку і пачаў слушаць музыку. Ён ляжаў у цемры і, успамінаючы яе, шаптаў:

— Дзяўчыначка мая родная, памяць пра цябе — адзіная праўда, якую я ведаю. Ты была адзіная краса майго жыцця. У маім сэрцы толькі адна ўсмешка, усмешка твайго сэрца, што ўсміхалася майму сэрцу, калі мы былі разам.

Зазваніў тэлефон, і ён зразумеў, што гэта Лацэры. Ён устаў і выключыў прайгравальнік.

— Джо, гэта ты? — спытаўся Лацэры.

— Я.

— У цябе ўсё ў парадку?

— Усё.

— Ты помніш, што я табе казаў?

— А што ты мне казаў?

— Я хачу, каб ты гэта не браў блізка да сэрца.

— Я так і раблю.

— Трымайся.

— О'кэй.

— Дык што тады з табою?

— Я спаў.

— Ну, калі так, дык сустрэнемся а дзевятай.

— Дамовіліся.

— Не, ты мне не падабаешся,— сказаў Лацэры.
— Кінь дурное, адчапіся.
— Я ж чую, што нешта не так,— сказаў Лацэры.
— Проста я спаў,— адмахнуўся Джо.— Убачымся а дзевятай.

— Мне не падабаецца твой голас,— не сунімаўся Лацэры.

— У мяне ўсё цудоўна.

— У цябе ж у нумары нікога няма, га?

— Нікога.

— Джо,— сказаў Лацэры, — што з табою?

— Сустрэнемся а дзевятай,— адказаў той.

— Мо ты на мяне зноў якую крыўду маеш?

— Не.

— Ну і добра, калі ўсё добра,— супакоіўся Лацэры.— Гэта адзінае, што я хацеў пачуць ад цябе.

— Усё нармальна,— паўтарыў Джо.

— О'кэй,— узрадаваўся Лацэры.— Калі ты хочаш пабыць адзін, дык не буду табе перашкаджаць. Толькі ж не бяры гэта блізка да сэрца.

— Сустрэнемся а дзевятай,— каторы раз паўтарыў Джо і паклаў трубку.

Ён зноў падышоў да прайгравальніка, хацеў павярнуць ручку, але ў апошні момант спыніўся. Вось што ён зробіць — не будзе болей слухаць гэтую музыку. Ён струшчыць пласцінку. Верне назад прайгравальнік. Расцягне штормы на акне. Уключыць усе лямпачкі і расплюшчыць вочы. А ў нумар будзе прыходзіць толькі начаваць. Ён пойдзе ў бильярдную на Тэрк-стрыт і пазнаёміцца з якімі-небудзь хлопцамі. Будзе заганяць шары ў лузу і слухаць, як тыя хлопцы гавораць пра карты, коней і пра ўсё-ўсякае, што ім цікава. Ён пойдзе ў рэстаран, дзе колісь бываў, падчэпіць дзяўчат, якіх колісь ведаў, пачастуе іх, папытаецца, як ім жылося без яго, і даведаецца пра іхнія клопаты. Годзе быць аднаму.

Ён пачаў смяяцца, спачатку ціха, потым усё гучней і гучней. Ён смяяўся з самога сябе — трагікамедыя яго нязбытнай тугі. Смяяўся з усіх жывых і раптам адчуў, што ўсё зноў будзе добра. Калі чалавек можа смяяцца, значыць, ён будзе жыць. Калі гэтак глядзець на свет, можна ўсё перажыць. Смеючыся, ён раптам выразна адчуў, што і яна смяецца разам з ім, нібы яна тут, у пакоі. Яму зноў зрабілася вусцішна, і ён перастаў смяяцца, бо зразумеў, што смех не паможа.

Ён помніў яе як жывую, помніў, як яна хадзіла з ім па многіх вуліцах многіх гарадоў, помніў яе твар — дзіцячы і ўрачысты, помніў яе хаду — асцярожную і цнатлівую, помніў яе голас — такі юны і пяшчотны, калі ён спыняўся, каб абняць яе, а яна сур'ёзна казала: «Джо, на нас жа глядзяць людзі».

Ён помніў, як яна жыла з ім у многіх нумарах многіх гасцініц, і яе існаванне побач з ім была адзіная каштоўнасць і адзіная краса яго жыцця. Ён помніў яе мяккія вусны і глухі стукат яе сэрца, раптоўныя слёзы, ад якіх у ім хваляй падымалася невыказная пяшчота, што ён заўсёды хаваў, бо ў яго ніколі нікога не было.

Ён хадзіў па цёмным пакоі, успамінаючы, які несправядлівы ён быў да яе, калі аднойчы ўвечары прыйшоў у гасцініцу і, убачыўшы, што яна слухае нейкую пласцінку, тыцнуў пальцам у прайгравальнік і спытаўся:

— Адкуль гэта?

Ён помніў, як яна падбегла да яго, абняла, а ён злосна адштурхнуў яе. Яна адышла і сказала:

— Я ўзяла яго ў крэдыт і зрабіла толькі першы ўзнос. Калі хочаш, дык я скажу, каб прыйшлі і забралі. Але ж я думала, што табе спадабаецца.

Гучала музыка, і хоць ён адчуваў, што гэта было нешта такое, што і напраўду падабалася, адразу зрабілася патрэбным і было да болю знаёма, але ён стаяў

на сваім. У яе на вочы нагарнуліся слёзы, яна не ведала, што рабіць і куды ісці. Потым асцярожна падышла да прайгравальніка, каб выключыць яго, але ён закрычаў, што не трэба. Тады яна пайшла, амаль пабегла ў другі пакой, а ён стаяў і слухаў пласцінку, пакуль тая не скончылася. Пасля выключыў прайгравальнік і пайшоў у горад, а вярнуўся толькі а пятай гадзіне раніцы. Яна спала. І раптам яго нешта скаланула: якое права ён мае ведаць яе, гаварыць з ёю, жыць з ёю пад адным дахам, дакранацца да яе? Схіліўшыся над ложкам, ён датыкнуўся вуснамі да яе твару і ўбачыў, што яна прачнулася.

— Калі ласка, даруй мне, — сказаў ён.

Яна з усмешкай устала і абняла яго, і ён пачаў асыпаць яе пацалункамі: твар, вусны, вочы, шыю, рукі.

— Дзяўчыначка мая родная, — казаў ён, — памятай толькі адно: што б я табе ні казаў, я кахаю цябе. Я магу памыліцца, зрабіць нешта не так, але ты не забывай, што я кахаю цябе. Калі ласка, помні гэта.

Ён распрануўся, лёг на ложка і заснуў. Калі яна лягла побач, ён прачнуўся, з усмешкай прыгарнуў яе да сябе, а яна прашаптала яго імя — смутна і сур'ёзна, як рабіла заўсёды, калі ведала, што з ім зноў усё добра.

Гэта здарылася ў Вентуры, дзе яны знялі нумар у гасцініцы, бо яго чакалі тут тры сустрэчы: у Лос-Анджэлесе, у Галівудзе і ў Пісма-Біч. У той вечар ён дазволіў ёй прыйсці ў залу: ён баксіраваў з індзейцам Кідам Фуэнтэ і ведаў, як ёй карціць убачыць яго на рынгу. Ён заняў ёй бакавое месца, і пасля бою яна сказала, што сядзела побач з Робертам Тэйларам і Барбарай Стэнвік¹ і што яны былі з ёй надта мілыя.

— Спадзяюся, ты не прасіла ў іх аўтографы? — ска-

¹ Вядомыя амерыканскія кінаакцёры

заў ён, а яна сумелася і, апусціўшы вочы, прызналася: — Прасіла, Джо, прасіла.

— Гэта яны павінны былі прасіць у цябе, — незадаволена буркнуў ён.

— Але ж яны такія сімпатычныя, — пачала апраўдвацца яна. — Ты ім вельмі спадабаўся.

— А як жа іначай, — сказаў ён і паўтарыў: — Як жа іначай... Гэты вар'ят ледзь не знішчыў мяне. І не ведаю, як гэта я выйграў. Мне здаецца, што ў канцы ён проста стаміўся да апошняй рэшты. Але я так ачмурэў ад яго ўдараў, што яшчэ добрыя тры-чатыры месяцы буду хадзіць з дурной галавой.

— Ты біўся цудоўна, — сказала дзяўчына.

Ён помніў гэты бой, таму што яна шмат пра яго гаварыла. Усіх было шэсць раундаў. У чацвёртым ён ужо зусім змогся. Яна тады адчула гэта і пасля без супыну ўспамінала, а аднаго разу прызналася:

— Я ледзь не плакала.

— Пра што ты? — не зразумеў ён.

— Ну, тады, у час бою, — растлумачыла яна. — Публіка раўла як апантаная, а я не ведала, ці яны за цябе ці супраць цябе, і таму ледзь не плакала.

— Калі гэта было? — спытаўся ён.

— Не помню, я так расхвалявалася. Ён калашмаціў цябе што было сілы, ты апынуўся ў куце, і тут усе ўскочылі і загарлалі. Мне здавалася, што ён б'е мяне, а не цябе.

Ён помніў, як праціўнік загнаў яго ў кут і біў абыкуды, а ён ніяк не мог выкруціцца і адчуваў, што вось-вось грымнецца на рынг, і тады яму падумалася: «Ну, браце, гэтак ён табе зусім печані адсадзіць». Ён усё намагаўся выкараскацца з таго кута, але не мог даць рады. І раптам, неяк знянацку, індзеец абмяк, бо, мусіць, стаміўся, і Джо сказаў яму:

— Ну, Кід, годзе.

Ён зразумеў, што цяпер дацягне да канца раунда —

заставалася нейкіх пятнаццаць секунд. І ў гэтыя апошнія імгненні ён уклаў усё, на што быў здатны. Цяпер ужо індзеец ледзь перастаўляў ногі і не мог яму нічога проціпаставіць. За нейкую долю секунды да гонга Фуэнтэ прапусціў моцны ўдар і бразнуўся на спіну, кінуўшы на Джо здзіўлены позірк: ён не мог дабраць розуму, як гэта пасля такой калатушы яшчэ можна мець сілы.

Гонг vyrатаваў індзейца, але да канца паядынку ён ужо не мог ачوماцца, і ў апошніх двух раундах Джо двойчы пасылаў яго ў наждаун.

— Я мог прайграць, — потым прызнаўся ён, — усё на тое паказвала, але індзеец стаміўся. Проста немагчыма правесці ўвесь бой у такім тэмпе, які ён узяў у першых раундах.

— Ты глядзеўся цудоўна, — сказала яна, — і зусім не было відаць, што ты злуеш. Ты ж і праўда не злаваў, га?

— Злаваў? — шчыра здзівіўся ён. — На каго было злаваць? Гэты бяdotнік выходзіць на рынг таму ж, чаму і я, — зарабіць грошы. Ён нічога не мае супраць мяне, як і я супраць яго. Калі ён можа збіць мяне з ног, дык збівае, а калі я магу, дык і я раблю гэтак жа.

— Але, ведаеш, — сказала яна, — я ледзь не заплакала. Апошнія два раунды ты быў на вышыні, але тады, у куце, мне здавалася, што гэта не ты, а нехта іншы, каго без канца б'юць і б'юць.

— Мне і самому было прыкра, — адказаў ён.

Ён быў рады, што яна не бачыла яго ранейшыя няўдалыя баі, калі яго збівалі на чорную порхаўку. Пазней ён навучыўся многім прыёмам, каб не мець лішніх клопатаў. Ён рэдка скарыстоўваў захоп, але калі ўжо, як той казаў, усе масты былі спалены і іншага выйсця не было, ён ішоў на захоп, атрымліваў магчымасць некалькі імгненняў адпачыць і ліхаманкава ра-

шаў, што рабіць у апошнія секунды раунда. Маючы магчымасць перадыхнуць, ён звычайна заканчваў раунд прыгожа. Ён умеў добра трымаць дыстанцыю, у яго былі моцныя ногі, і ён ніколі не хістаўся, нават ад цяжкіх удараў.

Пасля Кіда Фуэнтэ яна больш ніколі не хацела хадзіць на яго баі. У дзень паядынку яна ўлогам ляжала на ложку і малілася. Потым уключала прайгравальнік і слухала музыку, якая стала песняй іх жыцця. Прыходзячы дадому, ён бачыў, што яна, бледная і хворая, слухае гэтую пласцінку і праз смугу слёз глядзіць некуды ўдалячынь. Ён абдымаў яе і доўга сядзеў побач, і толькі тады, калі чуў, што сэрца яе, якое, здавалася, вось-вось вырвецца з грудзей, пачынала паціху супакойвацца і біцца роўна, ён крыху адхіляўся назад і зазіраў ёй у вочы; у адказ яна ўсміхалася, і тады ён казаў:

— Хоць яно толькі на пяцьдзесят долараў болей, але я выйграў. Вось так, дзяўчыначка мая родная.

Яна ведала, што ў ім не было прагі да славы, і разумела, што ён хоча гэтым сказаць. Потым яна пыталася, ці падсмажыць яму вяндліны з яечняй і наліць віскі з содавай. Яна надзявала фартух і пачынала мітусіцца, збіраючы на стол.

Ён еў, нават калі не быў галодны. Проста таму, што выйграў. У дні ж пройгрышаў ён лез да яе смаліцаю, хоць потым не мог сабе гэтага дараваць, а яна ў такія хвіліны не ведала, што рабіць. Але нечакана ён уладнаўся:

— А не журыся, дурненькая! Не зважай на мяне, бо я зноў з глузду з'ехаў. Ты і ўявіць сабе не можаш, з якім трэскам я сёння праваліўся.

Калі ён прыйшоў дадому пасля паядынку з нью-йоркцам Сэмі Каўфманам, яго было цяжка пазнаць. Губы разнесла, левага вока не было відаць — так яно заплыло. Галава гула, як самавар, балеў кожны мус-

кул, і ён лаяўся апошнімі словамі, хоць бой выйшаў неблагі і скончыўся ўнічыю.

У той вечар ён не дакучаў ёй, і яна сказала:

— Джо, прашу цябе, кінь бокс. Можна ж неяк іначай зарабляць грошы. Дый, зрэшты, нам шмат і не трэба.

Ён хадзіў па пакоі і нешта гаварыў сам сабе пад нос. Потым раптам спыніўся, выключыў святло, паставіў пласцінку, сеў побач з ёю і пачаў слухаць іх песню. Гэта была «Элегія» з сюіты Яна Сібеліуса «Кароль Хрысціян». Ён тройчы ставіў пласцінку з самага пачатку, потым паваліўся на ложак і, змораны дарэшты, заснуў як забіты, а калі праз паўгадзіны прачнуўся, то ўбачыў, што яна ўсё яшчэ слухае іх музыку. Усміхнуўшыся, ён сказаў:

— Я кінуў бы, дзяўчыначка, але не ведаю, як яшчэ можна зарабляць грошы.

Увесь наступны тыдзень ён паспрабаваў гуляць у карты на грошы і прайграўся дашчэнту.

Пасля гэтага ён назаўсёды вярнуўся да бокса. Яны разам падарожнічалі па ўзбярэжжы: спачатку на поўнач Каліфорніі — Сан-Францыска, Сакраманта, Рэно, Портленд і Сіэтл, потым на поўдзень, уздоўж акіяна, і ў даліну, дзе яму заўсёды шанцавала, і, нарэшце, — у Галівуд, Лос-Анджэлес і Сан-Дыега, дзе ён даведаўся пра гэта. Спачатку ён да смерці напалохаўся, хоць яму было вельмі прыемна. Ён як мог стараўся не паказваць свайго страху і падбадзёрваў яе, але ўвесь час хваляваўся. Яна сама была дзіця. Маленькае, кволае. Ён не ведаў, што рабіць. Адночы ўначы яна сказала:

— Калі ласка, Джо, дазволь мне. Я так хачу дзіця!

— Няўжо ты думаеш, што я не хачу? — адказаў ён. — І я хачу. Гэта адзінае, што я заўсёды хацеў мець.

І пачаў нешта мармытаць сам сабе.

— Што ты там кажаш, Джо? — спыталася яна.

— А ці ты добра сябе адчуваеш? — сказаў ён.— Ты думаеш, усё будзе як трэба? Ты не баішся?

— Трохі баюся,— прызналася яна,— але мне здаецца, што першы раз усе баяцца.

Месяцы чакання былі самыя шчаслівыя ў яго жыцці. Усё добрае, што хавалася ў ім, праявілася з нябачанай сілай — нягледзячы на хваляванне. Нават на рынгу ён біўся як ніколі. Ва ўсіх баях ён перамагаў, акрамя аднаго, з чэмпіёнам Корбетам, які скончыўся ўнічыю. Праўда, адны спартыўныя каментатары лічылі, што перамога была за ім, другія схіляліся да думкі, што лепшы быў Корбет, і ўсе, асабліва Лацэры, хацелі, каб адбыўся матч-рэванш.

І вось сёння ён зноў сустракаецца з Корбетам. Да пачатку — шэсць гадзін. Калі ён выйграе, яны з Лацэры нарэшце ўзаб'юцца на добрыя грошы. Ён ведаў, што пераможа, але што з таго? Хіба яго цяпер цікавяць грошы? Ну, дапусцім, ён выйграе сённяшні паядынак. А куды ён пойдзе пасля гэтага?

— Я нежывы,— сказаў ён услых.— Дык навошта ашукваць самога сябе, быццам гэта не так?

Ён заснуў з думкай пра яе, а прачнуўшыся, падышоў да тэлефона і папрасіў гасцінічную тэлефаністку расшукаць у спартыўнай зале Корбета і папрасіць яго пазваніць. Амаль адразу ён пачуў голас Корбета:

— Прывітанне, Джо! Гэта ты?

— Ральф, я хачу табе сказаць вось што: сёння я выйду на рынг, каб перамагчы цябе. Мне здаецца, табе пара на спачынак.

На другім канцы лініі зарагаталі, і пачулася сакавітая італьянская лаянка.

— Пастараюся быць пільным, браце,— сказаў Корбет.— Ты ж ведаеш, мне падабаюцца настырныя праціўнікі.

— Толькі потым не хлусі, што я табе нічога не казаў,— папярэдзіў Джо.

— Да сустрэчы на рынгу,— адказаў Корбет.

Перад пачаткам паядынку яны павіталіся, і Джо сказаў:

— Гэта будзе твой апошні бой.

— Добра, Джо,— азваўся Корбет, не здагадваючыся, што Джо гаворыць гэта самому сабе.

Першы раунд прайшоў хутка і бурна. Нават каментатары не паспелі нічога зразумець.

Лацэры быў злы як чорт.

— Джо, што ты сабе думаеш? — ускіпеў ён.— Гэтак ты Корбета не паб'еш. Галоўнае — не хвалявацца. Баксіруй у яго стылі.

Другі раунд быў яшчэ хутчэйшы і бурнейшы. Бадай, яны былі роўныя, але толькі таму, што Джо яшчэ не стаміўся. Ён рухаўся па рынгу, а за ім неадчэпна плыла іх музыка; яна гучала ў ім, заглушаючы крык натоўпу, а сэрца яго гаварыла з дзяўчынай, быццам яна была жывая, сядзела каля прайгравальніка і слухала іх песню, чакаючы, пакуль ён вернецца дадому і моцна прытуліць яе да сябе.

Лацэры ледзьве стрымаўся, каб не ўдарыць яго.

— Джо,— крычаў ён,— слухай мяне ўважліва — баксіруй у яго стылі. Бо іначай ён прыкончыць цябе сёння.

«Усё ў парадку, не хвалойся,— казала яго сэрца.— Дзяўчыначка мая родная, у мяне ўсё ў парадку».

Трэці раунд пачаўся яшчэ больш імкліва, чым першы і другі. Выходзячы з захопу, Корбет сказаў:

— Джо, што ты робіш?

— Б'ю цябе,— пачулася ў адказ.

Корбет засмяўся, і яны зноў кінуліся ў бой. А спартыўныя каментатары пазіралі адзін на аднаго, не разумеючы, што адбываецца сёння на рынгу.

Лацэры не помніў сябе ад злосці.

— Джо,— закрычаў ён пасля трэцяга раунда,— я не хачу з табою нават гаварыць. Я шэсць гадоў выпі-

наю жылы і зрабіў з дзярма вялікага баксёра. А цяпер ты губляеш чэмпіёнства, — тое, дзеля чаго мы працавалі ўвесь гэты час. Каціся ты да д'ябла! Я хачу толькі аднаго: каб у наступным раундзе ён улажыў цябе.

У чацвёртым раундзе ўсё неяк нечакана пайшло іншым ладам. У Корбета было рассечана брыво, і з яго ліло, як з кабана. Усе адчувалі, што ён збіты з панталыку і ўжо не такі моцны, як раней.

«Што за чорт? — спытаўся Джо ў самога сябе. — Няўжо і далей Корбет будзе так паршыва баксіраваць?»

Пасля гэтага раунда Лацэры сказаў:

— Джо, здаецца, перамога за табою, але мы яшчэ пагаворым. Твой наступны бой будзе ў Мэдысан-сквер гардан¹. А пакуль што паедзем ненадоўга ў Фларыду. Але пра гэта — потым.

У пятым раундзе ў Корбета ўжо блыталіся ногі, а ўдары яго страцілі сілу. Пад канец ён упаў на падлогу і толькі на лік «дзевяць» здолеў устаць на адно калена.

— Сёння гэта твой самы прыгожы бой, — радаваўся Лацэры. — Каментатары проста ашалелі ад цябе. Ты сапраўдны чэмпіён, Джо.

Бой спынілі ў канцы шостага раунда: Корбет ужо зусім не бачыў на левае вока.

Лацэры хадзіў на галаве ад радасці, але не мог усё ж такі даўмецца, што адбылося. Было зразумела, што Джо правёў вялікі бой і яго стыль аказаўся бездакорны менавіта сёння. Разам з тым Лацэры адчуваў, што тут нешта не так.

— Джо, — сказаў ён ужо ў таксі, — ну вось ты і чэмпіён. Што ж цябе грызе?

— Я не баксіраваў месяцы тры-чатыры, праўда ж? — сказаў ён.

— Ну, дапусцім, не тры-чатыры, а два-тры, — па-

¹ Самы буйны ў Нью-Йорку крыты стадыён.

правіў яго Лацэры.— А чаму ты пра гэта загаварыў?

— Цяпер у нас грошай як ніколі, га?

— Ну, нам з табою хопіць, прынамсі, гады на два,— згадзіўся Лацэры.— Але чаму ты завёў гэтую гаворку? На што ты намякаеш?

— Ды так сабе,— сказаў Джо. (А сэрца без супыну паўтарала: «Дзяўчыначка мая родная».) — Я думаю, што я заслужыў маленькае свята.

— Вядома, заслужыў! — падхапіў Лацэры.— Мне б не хацелася, каб ты зусім засох адзін. Што б табе хацелася?

— Я жадаю весялосці і смеху,— адказаў Джо.— Пакуль я падымуся да сябе, ты знайдзі пару дзевак. І прынясі віскі. Я жадаю весялосці і смеху.

У нумары ён усюды паўключыў святло, зняў з прайгравальніка пласцінку і памкнуўся зламаць яе. Але не змог. Тады ўзяў і засунуў яе пад ложак, быццам хацеў схавець. Ён пачаў хадзіць па пакоі, пакуль зноў не адчуў, што яму робіцца вусцішна. Толькі цяпер было яшчэ горш, чым заўсёды. І ён сеў на ложак і заплакаў.

Калі Лацэры з дзвюма дзяўчатамі ўвайшлі ў нумар, там было зусім цёмна, толькі з ваннай прабіваўся кволы праменьчык святла. Гучала музыка, а баксёр сядзеў на ложку, абхапіўшы рукамі галаву, і плакаў.

— Каціцеся вы ўсе адсюль,— ціха вылаяўся ён.

Не сказаўшы ні слова, Лацэры вывеў сваіх знаёмых з пакоя.

— Нічога, усё будзе добра,— сказаў ён.

А баксёр сядзеў, пагойдваючыся, і паўтараў зноў і зноў:

— Дзяўчыначка мая родная...

З М Е С Т

«...Зразумець і паказаць чалавека як брата». <i>І. Сляповіч</i>	3
Паездка ў Хэнфард <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	7
Гранатавы сад <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	16
Забег на пяцьдзесят ярдаў <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	31
Парады амерыканскаму падарожніку <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	39
«У гарах маё сэрца...» <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	42
Вакол свету з генералам Грантам <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	53
Вайна <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	59
Шэсьцьдзесят міль у гадзіну <i>Пераклад А. Міхальчука</i>	63
Цэпелін за адзін долар <i>Пераклад А. Міхальчука</i>	72
Вельветавыя штаны <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	92
Самая халодная зіма з 1854 года <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	98
Там, адкуль я родам, людзі ветлівыя <i>Пераклад А. Міхальчука</i>	107
Геній <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	117
Калі сябры падводзяць <i>Пераклад А. Міхальчука</i>	122
Джым Пэмбертан і яго сын Трыгер <i>Пераклад А. Міхальчука</i>	131
Паляўнічы на фазанаў <i>Пераклад І. Сляповіч</i>	139

Смех	158
<i>Пераклад А. Міхальчука</i>	
Брат Біла Макгі	165
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Апельсіны	178
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Першы дзень у школе	185
<i>Пераклад А. Міхальчука</i>	
Чытач «Сусветнага альманаха 1944 года»	190
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Зімой на вінаградніках	203
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Раз, два, тры — выйдзі ты...	211
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Філіпінец і п'яны	222
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Гары	225
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	
Дзяўчыначка мая родная	234
<i>Пераклад І. Сляповіч</i>	

БИБЛИОТЕКА ЗАРУБЕЖНОЙ ПРОЗЫ

Уільям Сароян

В ГОРАХ МОЕ СЕРДЦЕ...

Рассказы

Мінск, издательство «Мастацкая літаратура»

На беларуском языке

Рэдактар *Н. І. Семашкевіч*. Мастак *М. А. Вецік*. Мастацкі рэдактар *Л. Я. Прагін*. Тэхнічны рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар *А. Т. Глушчанка*.

ІБ № 2217. Здадзена ў набор 20.03.85. Падап. да друку 21.10.85. Фармат 70×100^{1/32}. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 10,0+0,08 укл. Ум. фарб.-адб. 10,40. Ул.-выд. арк. 11,30. Тыраж 4600 экз. Зак. 1281. Цана 1 р. 30 к. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11. Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

84

1 р. 30 к.

